

J

ISSN: 1309-3738
e-ISSN: 2791-9374

**JOURNAL OF INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES**

Volume: 13 Issue: 1 April 2022

**SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 13 Sayı: 1 Nisan 2022

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ JOURNAL OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ISSN : 1309-3738
e-ISSN : 2791-9374

Nisan 2022 Cilt: 13 Sayı: 1
April 2022 Volume: 13 Issue: 1

“Türkçe ve İngilizce Dillerinde Yayın Yapan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir”
Yılda İki Sayı (Nisan-Kasım) Yayımlanır

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi EBSCOhost, Index Copernicus International, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, Türk Eğitim Endeksi, OAJI, Scientific Indexing Services (SIS) ve Academic Resource Index (ResearchBib) gibi ulusal ve uluslararası dizinlerde taranan, uluslararası hakemli bir dergidir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir.

İmtiyaz Sahibi / Owner

Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü /
Rector of Çankırı Karatekin University

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Doç. Dr. Selim CENGİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Prof. Dr. Edina SOLAK

Prof. Dr. Emre Şahin DÖLARSLAN

Prof. Dr. Ertan BEŞE

Prof. Dr. Hasan COŞKUN

Prof. Dr. İlhan YILDIZ

Prof. Dr. Yeşim YASAK

Prof. Dr. Zuhale Yonca ODABAŞ

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Doç. Dr. Burhan ÇONKOR

Doç. Dr. Hatice YAZGAN

Doç. Dr. Masoumeh DAEİ

Dr. Öğr. Üyesi Munther YAQOOB

Dr. Öğr. Üyesi Fawwaz ALMSHHDANY

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Burcu Umut ZAN

Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Doç. Dr. Erol KARCI

Doç. Dr. Fatih GÜZEL

Doç. Dr. Hatice YAZGAN

Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ÇAPKIN

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı KALAYCI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sedat UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip TURAN

Sekreteryaya / Secretariat

Ünal KARAARSLAN

Yazışma Adresi / Address for

Correspondence

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

18100 Çankırı-TÜRKİYE

E-posta: sbdergi@karatekin.edu.tr

DANIŞMA KURULU / *ADVISORY BOARD*

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Asiy� KAKIRMAN YILDIZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın BAŐBUĐ	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun POLAT	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ODABAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür KÜLCÜ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Cemil LİV	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Erol KARCI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. UĞur ALTUĐ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Abdullah METİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Kasım BİNİCİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Mehmet Sedat UĞUR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Murat NER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Mustafa YILDIRIM	Bartın Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Serap ASLAN COBUTOĐLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Nurdan GENÇ	Çankırı Karatekin niversitesi
nal KARAARSLAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
1-34	Ahkâm Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri (1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri)
	<i>The Place of Ahkâm Registers in the Foundation Research (Erzurum, Karaman and Maraş Ahkâm Registers No 1)</i>
	Muhammet Nuri TUNÇ
35-53	Emeklilik Sürecine İlişkin Görüşler: Seneca'nın Eserleri Üzerine Bir İnceleme
	<i>Views on the Retirement Process: A Study on Seneca's Works</i>
	Uğur KESKİN
55-87	İlkokullar İçin Akran Zorbalığı Önleme Modülünün Tanıtımı
	<i>Introduction of The Prevention of Peer Bullying Module for Primary Schools</i>
	Özlem Yeşim ÖZBEK, Pervin Oya TANERİ
89-119	Mustafa Çiftci'nin Öykülerinde Kültürel Unsurlar
	<i>Cultural Elements in Mustafa Çiftci's Stories</i>
	Betül ÖZTOPRAK
121-140	Covid-19'un Finansal Piyasalar ve Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi
	<i>The Impact of Covid-19 on Financial Markets and Investment Preferences</i>
	Melek YILDIZ, Canan DAĞIDIR ÇAKAN, Esengül ÖZDEMİR ALTINIŞIK
141-178	Lisansüstü Öğrencilerde Kütüphane Kaygısının Kütüphane Kullanımına Etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği
	<i>Library Anxiety Factor in University Library Usage and Its Effect on Students' Library Usage: Example of Çankırı Karatekin University</i>
	Rüveyda ACARTÜRK, Mehmet Ali AKKAYA
179-190	Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanın Kararname Çıkarma Yetkisi
	<i>Executive Order Power of The President in The United States</i>
	Özge ÇELEBİ

Editörden

Dergimizin 13. cilt 1. sayısı ile yeniden birlikteyiz. Dergimizin şekilsel değişimi ve alan editörlerimizin bir önceki sayıda da olduğu gibi bizlere destek vermeleri, belirtilmesi gereken önemli hususların başında gelmektedir. Yeni sayıda dil editörlerimizin verdiği destek de dergimiz için oldukça değerlidir.

Bu sayımızda toplam 7 makalemiz mevcuttur. İlk makale, Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 numaralı Ahkâm Defterleri'nin tarih araştırmalarındaki önemine vakıf özelinde yer veren "*Ahkâm Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri (1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri)*" başlıklı çalışmadır.

İkinci makale, Seneca'nın eserlerindeki anlatımlarında belirgin bir tema teşkil eden emeklilik sürecine ilişkin anlatımlarını inceleyen "*Emeklilik Sürecine İlişkin Görüşler: Seneca'nın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*" başlıklı çalışmadır.

"*İlkokullar İçin Akran Zorbalığı Önleme Modülünün Tanıtımı*" başlıklı üçüncü makalede, ilkokullar için geliştirilen bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli akran zorbalığı müdahale programına ilişkin alan araştırması sonuçları ele alınmıştır.

Dördüncü makale, Mustafa Çiftci'nin anlatılarında yer alan kültürel unsurları inceleyen "*Mustafa Çiftci'nin Öykülerinde Kültürel Unsurlar*" başlıklı çalışmadır.

Beşinci makale, salgın döneminin finansal piyasalar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu konu alan "*Covid-19'un Finansal Piyasalar ve Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi*" başlıklı çalışmadır.

Altıncı makale, lisansüstü öğrencilerin, kütüphaneye ilişkin duygu ve düşüncelerinin kaygı odağında ortaya koyan "*Lisansüstü Öğrencilerde Kütüphane Kaygısının Kütüphane Kullanımına Etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği*" başlıklı çalışmadır.

Son makale ise, ABD'de başkanın kararname yetkisini ayrıntılarıyla inceleyen "*Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanın Kararname Çıkarma Yetkisi*" başlıklı çalışmadır.

Dergimizin oluşumunda ve yayımlanmasında emeği geçen başta Enstitü Müdürü ve baş editör Sayın Prof. Dr. Coşkun POLAT ile Editör Yardımcısı Doç. Dr. Selim CENGİZ olmak üzere tüm alan editörlerimize, bu sayının hakemlerine ve yazarlarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Sayı Editörü

Ahkâm Defterleri'nin Vakıf Araştırmalarındaki Yeri (1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri)

Muhammet Nuri Tunç*

Öz

Amaç: Bu araştırmada Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelenerek bu defterlerin vakıf araştırmalarındaki yerinin ve öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümler tespit edilmiştir. Bu hükümler transkribe edildikten sonra konularına göre tasnif edilmiş, sonrasında her bir eyalete ait hükümlerle ilgili sayısal veriler içeren tablolar oluşturulmuş ve karşılaştırma yapılmıştır.

Bulgular: 1 Numaralı Karaman, Erzurum ve Maraş Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde şikâyet başvurusu yapanların büyük bir kısmının Divân'a bizzat bir kısmının ise arzuhal göndererek başvuru yaptığı görülmüştür. Şikâyet başvurularının önemli bir kısmı Müslümanlar ve erkekler tarafından yapılmıştır. Başvuru sahiplerinin kimliğine bakıldığında ise vakıf görevlilerinin ve vakıf reayasının ön planda olduğu görülmüştür. Şikâyet edilenlerin önemli bir kısmının reaya, askerî zümreler, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıflar veya evlad-ı vâkıflık iddiasında bulunanlar olduğu görülmüştür. Şikâyet konularına bakıldığında vakfın zararına olan eylemlerde bulunulması, vakıf görevlilerinin veya reayasının mağduriyet yaşaması gibi konuların ön planda olduğu görülmüştür. Vakıflarla ilgili davaların çözümünde ise mahalline havale edilme, deftere müracaat, deftere müracaatla birlikte arz veya i'lâm, Divân'da karar gibi çözüm süreçleri yürütülmüştür.

Sonuç: 1 Numaralı Maraş, Erzurum ve Karaman Ahkâm defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde şikâyetin konusu, vakıfların işleyişi, vakıf görevlilerin durumu hakkında önemli bilgiler tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte şikâyet edenler, edilenler, şikâyetin tarafları gibi konularda istatistiki değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Özgünlük: Divân-ı Hümayûn'un ana defter serilerinden olan Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm defterlerinde vakıflarla ilgili çok sayıda önemli hüküm bulabilmek mümkündür. Ancak bu konuda yeterince araştırma yapılmamıştır. Ahkâm Defterleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmanın konuya katkı sağlaması düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Divân-ı Hümayûn, Ahkâm Defterleri, vakıf araştırmaları, vakıflar, Osmanlı.

* Dr. Öğretmen, Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, mu.nu.tunc@gmail.com

Geliş tarihi : 2 Eylül 2021

Kabul Tarihi: 21 Nisan 2022

Makale Türü : Araştırma

ISSN: 1309-3738

e-ISSN: 2791-9374

Çankırı Karatekin University Journal of Institute of Social Sciences

<https://dergipark.org.tr/pub/jiss>

The Place of Ahkâm Registers in the Foundation Research (Erzurum, Karaman and Maraş Ahkâm Registers No 1)

Muhammet Nuri Tunç**

Abstract

Purpose: In this research, it is aimed to determine the place and importance of these books in foundation research by examining the provisions related to foundations in the Ahkam Registers No. 1 of Maraş, Erzurum and Karaman provinces.

Method: The provisions regarding the foundations in the No. 1 Ahkâm Registers of Maraş, Erzurum and Karaman provinces in the Ottoman Archives have been determined. After these provisions were transcribed, they were classified according to their subjects, then tables containing numerical data about the provisions of each state were created and comparisons were made.

Findings: When the provisions regarding foundations in the Karaman, Erzurum and Maraş Ahkâm Registers No. 1 are examined, it is seen that most of those who have filed complaints have applied to the Divan in person, and some of them by sending a request. A significant portion of the complaints were made by Muslims and men. When the identity of the applicants is examined, it is seen that the foundation officials and foundation shareholders are at the forefront. It has been observed that a significant part of the complainants are reaya, military groups, trustees, other foundations, children of foundations or those who claim to be a child of foundation. When the complaints are examined, it is seen that the issues such as taking actions to the detriment of the foundation and the victimization of the foundation officials or members are at the forefront. In the resolution of cases related to foundations, resolution processes such as referral to the place, application to the book, submission or i'lam with the application to the book, and decision in the Divan were carried out.

Implications: Important information about the subject of the complaint, the functioning of the foundations, and the status of the foundation officials can be determined in the provisions regarding the foundations in the Maraş, Erzurum and Karaman Ahkam registers No.1. In

** Dr. Teacher, Adıyaman Provincial Directorate of National Education,
mu.nu.tunc@gmail.com

Recieved : September 2, 2021 Accepted: April 21, 2022
Type : Research

addition, statistical evaluations can be made on issues such as complainants, complainants, and parties to the complaint.

Originality: . It is possible to find many important provisions about foundations in Mühimme, Şikâyet and Ahkâm registers, which are the main register series of the Divân-ı Hümâyûn. However, there has not been enough research on this subject.

Keywords: Divân-ı Hümâyûn, Ahkâm registers, foundations research, foundations, Ottoman.

Giriş

Geçmişten günümüze birçok toplumda mevcut olan vakıf müessesesinin belki de en gelişmiş ve toplumun her alanını kapsayacak şekilde en yaygın uygulama alanı bulmuş olan Osmanlı vakıf müessesesidir. Osmanlı'da hem coğrafi yayılma alanı bakımından hem de insanların hatta çeşitli canlıların ihtiyaçlarının karşılanması bakımından vakıflar, devletin medeniyet hüviyetine bürünmesinde büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin içtimaî, iktisadî, hukukî ve dinî yapısında bu denli öneme sahip olan vakıf müessesesini; bu müessesenin kuruluş, işleyiş ve süreç içerisinde yaşadığı değişimleri anlayabilmek ise iyi bir teşkilatlanmanın ürünü olan arşiv kayıtlarıyla mümkün olabilir.

Osmanlı arşivlerinde sayıları milyonlarla ifade edilen belge ve defter serileri bulunmaktadır ve bunlar içerisinde Divân-ı Hümâyûn kalemlerine ait Mühimme, Ruûs, Tahvil; defterdarlığa ait Muhasebe, Mukâtaa, Ruznamçe, Tamirat, Keşif ve Ahkâm; askerî teşkilata ait Mevâcib; vakıflara ait vakıf Ruznamçe ve benzerleriyle 17. yüzyıldan sonra görülen Şikâyet Defterleri önemli bir yere sahiptir (Arşiv Rehberi, 2010, s. 3). Divân-ı Hümâyûn'da tutulan bu defter serileri içerisinde ana defter serileri olarak tanımlanan Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, isyanlar ve isyanların bastırılma şekilleri, askerî tarih, strateji ve dış siyaset konularıyla ilgili çok önemli bilgiler içermektedir (Kütükoğlu, 2006, s. 520-521).

Divân-ı Hümâyûn'un ana defter serileri içerisinde kuşkusuz en dikkate değer olanı Mühimme Defterleri'dir. Bu defterler, Osmanlı Divânı'ndan çıkan kararların suretlerinin kaydedildiği bir nevi zabıtlar/siciller hüviyetinde olduğundan muhtevaları itibarıyla da pek çok araştırma sahasını ilgilendiren özelliktedirler (Emecen, 2005, s. 107). Divân'da görüşülen işlere dair bütün kararlar Mühimme Defterleri'ne kaydedilirken 1649 yılından başlayarak arazi, sınır, su, mera, yaylak-kışlak, alacak-verecek gibi şahsî davalarla birlikte mülkî ve askerî âmir ve memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili konular bu defterlerden ayrılarak *Şikâyet Defteri* denilen defterlere kaydedilmeye başlanmıştır (Aktaş, 1991, s. 68). Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinden gelen şikâyet ve hüküm talepleriyle ilgili konuları içeren bu defterler 1742

yılından itibaren eyaletlere göre tasnif edilmeye başlanmış ve *Ahkâm Defterleri* denilen defter serileri ortaya çıkmıştır (Sahillioğlu, 1988, s. 551).

Ahkâm Defterleri

Ahkâm kelimesi, *hüküm* kelimesinin çoğulu olup padişah buyruğu anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde hükümler bizzat padişah tarafından isdar edilmez, padişahın yetki verdiği makam ve bu makama bağlı daireler de onun adına hüküm verebilirlerdi. İslam ve Türk-İslam devletlerinde bireyler, taşrada mahkemeye başvurabilme ve her türlü şikâyetlerini dile getirebilme hakkına sahip oldukları gibi devletin merkezinde en üst mercilere iletebilme hakkına da sahiplerdi. Bireylerin Divân'a başvuruları neticesinde şikâyetlerinin kayıt altına alındığı ve verilen hükümlerin suretlerinin toplandığı defterlere *defâtir-i umûr-ı mühimme*, *ahkâm-ı mühimme*, *ahkâmü'ş-şikâyet* gibi isimler verilirdi (Sahillioğlu, 1988, s. 551).

Muhteva itibarıyla Atik Şikâyet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan Ahkâm Defterleri, mahallinde çözüme kavuşturulamayan ve merkeze aksettirilen sorunların artması ve artan bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması için ihdas edilmiştir. Dönemin reisülküttabı Ragıp Efendi (Koca Ragıp Paşa) tarafından Divân bürokrasisinde yeni bir uygulama olarak getirildiği anlaşılan sistem, mahalli meselelere daha seri şekilde müdahale edebilme imkanını doğurmuştur (Emecen, 2005, s. 125). Eyaletlere göre tasnif edilmiş olan bu defterler 16 eyalet esas alınarak oluşturulmuş olup toplamda 544 defterden oluşmaktadır¹ (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: Ahkâm Defterleri'nin Eyaletlere Göre Tasnifi

Eyalet Adı	Defter Sayısı	Başl.-Bitiş Tarihi
Adana	9	1742-1878
Anadolu	185	1742-1889
Bosna	9	1742-1867
Cezayir ve Rakka	25	1746-1875
Diyarbakir	9	1742-1875
Erzurum	19	1742-1879
Halep	9	1742-1850
İstanbul	26	1742-1910

¹ Ahkâm Defterleri ile ilgili yüksek lisans tezi veya makale çalışması olarak günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların hepsini burada zikretmek mümkün olmamakla birlikte bazı çalışmalar için bk. Emecen 2005; Günay 2009; Günay 2013/1; Şimşir 1994; Cevger 2012; Kaymaz 2019; Yılmaz 2018; Murat 2017; Kul 2011; Çiçek 2011; Susam 2019; Kantaroğlu 2019; Yanar 2016; Paköz 2014; Dursun 2015; İnbacı Arı, 2019; Bıçakçı, 2019; Dağışan, 2019; Çetin, 2019; Pekdoğan, 2014; Cevger ve Keçeci Kurt 2019. Bu çalışmada Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerine ait olan 1 Numaralı Ahkâm Defterleri ile ilgili burada zikredilen yüksek lisans tezlerinden istifade edilmiştir.

Karaman	39	1742-1878
Maraş	6	1742-1877
Mora	21	1716-1840
Özi ve Silistre	49	1742-1877
Rumeli	85	1742-1908
Sivas	36	1742-1908
Şam-ı Şerif	9	1742-1908
Trabzon	8	1742-1911
Toplam	544	

Bu defterlerde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde; vakıf mütevellisinin vakfa veya vakıf görevlilerine karşı usulsüzlükleri, ehl-i örf taifesinin vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talebi, vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne müdahale edilmesi, vakıf görevini ele geçirme, vakfın diğer toprağına müdahalesi, vakıf gelirini teslim etmeme, vakıf reayasına baskı ve zulüm, müsakkafâtın işletilmesi, mürtezikanın mağduriyeti, vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi, vakfın tasarrufuna müdahale, vakıf binasına zarar gibi şikâyetlerle ilgili bilgiler; cami, mescit, medrese, mektep, tekke, zaviye, türbe, buk'a, imaret, hamam, su yolu, çeşme gibi vakıf kurumlarıyla ilgili bilgiler; hane, dükkan, han, oda, köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, bostan, arsa gibi vakıf gelir kaynaklarıyla ilgili bilgiler elde etmek mümkündür.

Bu araştırmaya konu edilen 1 numaralı Maraş Ahkâm Defteri 297 sayfadan oluşmakta olup 1.252 hüküm ihtiva etmektedir ve bu hükümlerden 187 tanesi yani yüzde 14,93'ü vakıflarla ilgilidir. 293 sayfadan oluşan 1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde 1.217 hüküm bulunmaktadır ve bu hükümlerden 135 tanesi yani yüzde 11,09'u vakıflarla ilgilidir. 297 sayfadan oluşan 1 numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nde ise 1.311 hüküm bulunmaktadır ve bu hükümlerden 201 tanesi yani yüzde 15,33'ü vakıflarla ilgilidir. Bununla birlikte aşağıda görüleceği üzere şikâyet edenler, edilenler, şikâyet konuları gibi başlıklarda sayılar arasında farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bunun nedeni bazı hükümlerin şikâyet değil de bir istek veya talebi içermesi bazı hükümlerin ise birden fazla şikâyet konusunu içermesinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmaya konu olan defterlerden 1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri 1742-1749 yılları arasını, 1 numaralı Karaman Ahkâm Defteri 1742-1745 yılları arasını ve 1 numaralı Maraş Ahkâm Defteri 1742-1751 yılları arasını kapsamaktadır (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: 1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterleri

Eyalet Adı	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi
Erzurum	293	1.217	Evâil-i C 1155	Evâhir-i L 1162

Karaman	297	1.311	Evâil-i C 1155	Evâsıt-ı Zâ 1158
Maraş	297	1.252	Evâil-i C 1155	Evâil-i Ş 1164

1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde yer alan hükümlerden ise 269 tanesinin vakıflarla ilgili olduğu tespit edilmiştir (Dursun, 2015, s. 18). 1 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'nde yer alan hükümlerin ise yüzde %7'si vakıflarla ilgilidir (Tuğluca, 2014, s. 240). 1 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nde yer alan toplam 1.056 hükümden 104 tanesi yani yaklaşık %10'u vakıflarla ilgili konuları ihtiva etmektedir².

Şikâyetin Şekli ve Şikâyetçilerin Kimliği

Osmanlı Devleti, bireylerin birbirleriyle ve devletle, devletin de bireylerle ilişkisi noktasında adaletin tecellisini ve haklıya hakkının teslim edilmesini kendisine düstur edinmiştir. Nitekim Divân'a yapılan şikâyet başvuruları neticesinde yazılan hükümlerde ilgili makama hitap edilirken *hak* ve *hukûka* ihtimam göstermeleri, *kanûn* ve *deftere* göre hareket etmeleri, *şer'* ile muamele etmeleri her defasında hatırlanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde bireyler gerek reaya tarafından gerekse de devlet görevlileri tarafından bir mağduriyete uğratıldıklarında, hakları gasp edildiğinde buldukları kazada kadıya başvurma hakkına sahip oldukları gibi yüksek mahkeme görevi de gören Divân'a başvurma hakkına da sahiplerdi. Nitekim Osmanlı padişahları ahalinin herhangi bir ayırım gözetmeksizin Divân'a şikâyetlerini iletmelerinin önünü her zaman açık tutmuşlardır.

Divân-ı Hümâyûn'a başvurmak isteyen kadın, erkek, yaşlı, genç, Müslüman, gayrimüslim, yöneten, yönetilen ayrımı yapılmaksızın herkes belli usul ve kaideler doğrultusunda şikâyetlerini veya taleplerini dile getirebilirlerdi.³ Divân'a başvurmak isteyen kişi veya kişiler bu işlemi Divân'a bizzat giderek, arzuhal göndererek, vekil (adem) göndererek gerçekleştirebildikleri gibi bazen buldukları kazanın kadısına şikâyetlerini dile getirmeleri neticesinde kaza kadısı veya naibi Divân'a mektup yazarak veya bizzat kendisi giderek de şikâyeti iletebilirdi.⁴ Ancak bu ikinci durum çok sık rastlanılan bir durum olmayıp kadı veya naibin mektup yazarak

² İnbâşî Arı 2019, s. 120-121. Araştırmacı tezinde 49 hükmün vakıflarla ilgili olduğunu belirtmişse de tarafımızdan tez üzerinde yapılan incelemede 104 hükmün vakıflarla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu farkın oluşması, araştırmacının yanlış tespitinden değil şikâyet hükümlerinin farklı kategorilendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

³ Burada Şikâyet veya Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin tamamının şikâyetler sonucunda yazılmadığını bazı hükümlerin talepler doğrultusunda yazıldığını da belirtmekte yarar vardır.

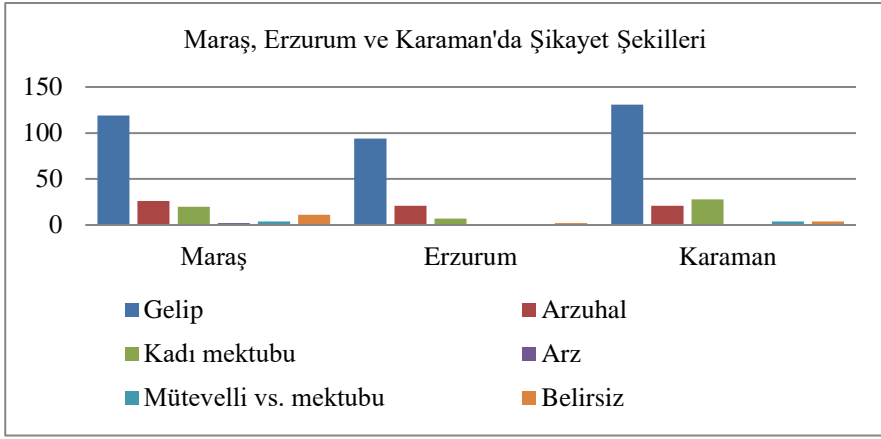
⁴ Şikâyet hakkı ve şikâyetin Divân'a iletilmesiyle ilgili bk. İnalçık 1998; Tuğluca 2016; Taş 2007.

şikâyeti dile getirdiğine daha çok şahit olunmaktadır. Kadı veya naib Divân'a başvurduğunda ahaliden kendisine şikâyette bulunanlar için "() *nâm kimesne/kimesneler meclis-i şer'e varub*" ifadesiyle şikâyetçilerin kimliklerini belirtir ve şikâyeti dile getirirdi. Kadı, şikâyetin taraflarından bahsederken bazen "*ulemâ ve sulehâ ve sâdât-ı kirâm ve fukarâ bi'l-cümle*" gibi ifadelerle ahaliden birçok kişinin şikâyetçi olduğunu belirtirdi (AHK.KR.d., 1, s. 75). Divân'a başvuran kişiler askerî sınıftan olup hanedan üyelerine veya padişaha ait vakıfların nezaretini üstlenmişlerse Divân'a yaptıkları başvurularda arz veya mektup gönderebildikleri gibi bizzat giderek de başvuruda bulunabilirlerdi. Bununla birlikte reayadan olanlar arzuhal sunarak veya bizzat giderek başvuruda bulunurlardı.

Ahkâm Defterleri'nde vakıflarla ilgili şikâyetlerin şekline bakıldığında diğer şikâyet konularıyla benzer bir şekilde şikâyetlerin büyük bir kısmının Divân'a bizzat başvurularak gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra çok sayıda olmamakla birlikte arzuhal gönderilmesi, kadı veya naibin mektup göndermesi, vakfın nâzırının veya mütevellisinin, müteveli kaimmakamının mektup göndermesi neticesinde şikâyetlerin Divân'a iletildiği görülmektedir. Bununla birlikte şikâyetlerin kim tarafından ve nasıl gerçekleştirildiğine dair hiçbir bilginin bulunmadığı hükümlere de rastlanılmaktadır.

Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde, başvuruların büyük bir kısmının şikâyetçilerin bizzat Divân'a gitmeleri neticesinde yapıldığı görülmektedir. Erzurum ve Maraş eyaletlerinde arzuhal gönderilmesi neticesinde yapılan şikâyetlerin ikinci sırada olduğu, Karaman eyaletinde ise bu tür başvuruların kadı mektubundan sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir. Maraş ve Karaman eyaletlerinde müteveli, nâzır, müteveli kaimmakamı gibi vakıf görevlilerinin Divân'a mektup göndermeleri neticesinde gerçekleşen şikâyet başvuruları az sayıda bulunmaktayken Erzurum eyaletinde bu tür şikâyet başvuruları gerçekleşmemiştir. Bunların yanı sıra vakıflarla ilgili şikâyet içeren hükümlerin bir kısmında şikâyetin nasıl gerçekleştiği belirtilmemiştir (Bk Grafik 1).

Grafik 1: Maraş, Erzurum ve Karaman'da şikâyet şekilleri

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurularında şikâyetçinin kimliğine bakıldığında Müslümanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Maraş eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 92'si, Erzurum eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 91'i ve Karaman eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 87'si Müslümanların kendi aralarındaki şikâyetlerini konu edinmektedir. Müslümanların gayrimüslimlerle veya gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilgili şikâyetleri ise tüm şikâyetlerin yüzde 1'inden daha az bir oranı oluşturmaktadır. Bununla birlikte bazı hükümlerde şikâyetin taraflarına dair belirsizlik bulunmaktadır (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: Şikâyet edenlerin ve edilenlerin kimliği

Taraflar	Maraş	Erzurum	Karaman
Müslim-Müslim	164	109	159
Müslim-Belirsiz	5	3	12
Belirsiz-Müslim	4	-	5
Gayrimüslim-Müslim	2	3	3
Müslim/Gayrimüslim-Müslim	-	-	1
Gayrimüslim-Gayrimüslim	-	1	1
Müslim-Gayrimüslim	2	-	1
Müslim/Gayrimüslim-Belirsiz	-	1	-
Gayrimüslim-Belirsiz	-	1	-
Belirsiz	1	1	-
Toplam	178	119	182

Divân'a yapılan şikâyet başvurularının çok büyük bir kısmı erkekler tarafından yapılmışken çok az bir kısmı da kadınlar tarafından yapılmış ve kadınlar, bazen birkaç kadınla birlikte bazen de bir veya birkaç erkekle birlikte başvuruda bulunmuşlardır. Kadınların şikâyetçi oldukları hüküm sayısı Karaman'da 6, Erzurum'da 4, Maraş'ta 1 tanedir.

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili şikâyet başvurularında gayrimüslimlerin de olduğu örneklere rastlanmaktadır. Nitekim vakıflarla

ilgili hükümlerden 5'i Erzurum, 4'ü Karaman ve 2'si Maraş olmak üzere toplam 11 tanesi gayrimüslimlerin şikâyetçi oldukları konulardır. Bununla birlikte Karaman ve Erzurum'da birer hükümde Müslümanlarla gayrimüslimler birlikte şikâyette bulunmuşlardır.

Vakıflarla ilgili şikâyette bulunanların kimliklerine bakıldığında her üç eyalette de şikâyetçilerin önemli bir kısmının müteveli olduğu dikkat çekmektedir. Maraş eyaletinden Divân'a yapılan başvurulardan 49'u mütevelliler, 36'sı mürtezika, 24'ü reaya ve 18'i vakıf mutasarrıfları tarafından gerçekleştirilmiştir. Erzurum eyaletinden Divân'a yapılan başvurulardan 39'u mütevelliler, 16'sı mürtezika, 12'si zaviyedâr (tekyenişin/şeyh), 10'u sipahi (zaim/voyvoda) ve 10'u reaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Karaman eyaletinden Divân'a yapılan başvurulardan 42'si mütevelliler, 26'sı reaya, 23'ü mürtezika, 15'i evlâd-ı vâkıf, 15'i zaviyedar (tekyenişin/şeyh) ve 12'si sipahi (zaim/voyvoda) tarafından gerçekleştirilmiştir (Bk. Tablo 4). Bu durum Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyet hükümlerinde farklı bölgelerde benzer şikâyet durumlarının olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Şikâyet edenlerin kimliği

Şikâyet eden	Maraş	Erzurum	Karaman
Müteveli	49	39	42
Reaya	24	10	26
Mürtezika	36	16	23
Vâkıfın evladı/evladları	2	4	15
Zaviyedar/tekyenişin/şeyh	8	12	12
Sipahi/zaim/voyvoda	8	10	12
Mutasarrıf	18	9	9
Müteveli ve mürtezika	-	-	6
Mültezim	4	-	5
Müteveli-zaviyedar	-	9	5
Müstecir	5	3	5
Cemm-i gafir, bi'l-cümle	-	-	4
Malikane mutasarrıfı	-	-	3
Vakıf zabiti	-	-	2
Mukataa emini	-	-	2
Müteveli kaimmakamı	6	4	2
Nazır	6	1	2
Mezraadâr	3	-	2
Müteveli ve türbedar	-	-	1
Müteveli ve reaya	-	-	1
Vakıf mutasarrıfı ve sipahi	-	-	1
Türbedar	-	-	1
Müteveli ve nazır	-	-	1
Cami şeyhi	-	-	1
Mevlevî Şeyhi	-	-	1
Mütevellinin annesi	-	1	-
Mürtezikanın oğulları	-	1	-
Arpa emini	-	1	-

Kadı/naib	1	1	-
Nazır kaimmakamı	-	1	-
İstibdal eden	3	-	-
Hazine kethüdası	1	-	-
Mütevelli ve mürtezika	2	1	-
Müderriis ve reaya	1	-	-
Toplam	177	123	184

Vakıflarla ilgili şikâyetlerde mütevellilerin yaptıkları şikâyetlerin diğer başvuranlara oranla daha fazla olması onların vakfın işleyişindeki sorumluluklarıyla doğrudan ilgilidir. Nitekim ehl-i örf, reaya, vakıf görevlisi veya vakfın işletilmesinden sorumlu olanlar vakfın zararına hal ve hareketlerde bulduklarında mütevelliler görevlerinin bir gereği olarak mahkemeye başvurabilirlerdi. Mahkemeye başvurmalarına rağmen vakfın zararına durumlar devam ettiğinde ise konuyu Divân'a taşıyabilirlerdi. Mütevellilerin Divân'a taşıdıkları konulara bakıldığında ağırlıklı olarak vakfın mahsulüne, gelirine, akaratına zarar verilmesi; vakıf toprağı ve sair müsakkafatının (hâne, dükkan vs.) kiralanması veya işletilmesi gibi konuların ön planda olduğu görülmektedir. Mütevellilerin yanı sıra mütevelli vekilleri, mütevelli kaimmakamları ve nâzırlar da tıpkı mütevelliler gibi vakfın yönetimiyle ilgili sorumluluklarının bir gereği olarak birçok kez şikâyetçi konumunda olmuşlardır.

Vakıflarla ilgili Divân'a yapılan şikâyet başvurularının önemli bir kısmında reayanın olduğu görülmektedir. Divân'a başvuran kişiler bazen tek başlarına bazen de birkaç kişi birlikte olmak üzere Divân'a giderek bizzat başvuruda bulunmuşlardır. Bazen de *cemm-i gafir*, *bi'l-cümle* kadıya başvurup kadı aracılığıyla şikâyetlerini Divân'a ilemişlerdir. Reayadan olanların Divân'a yaptıkları başvuruların önemli bir kısmı mirliva, mirimiran, mutasarıf, voyvoda, zabıt, cizyedâr gibi yönetici ve vergi görevlilerinin yaptıkları haksızlıklarla ilgilidir. Özellikle mirliva ve mirimiran denilen sancak yöneticilerinin devre çıkararak reayadan *tekalif-i şakka*⁵ adı altında akçe talebinde bulunmaları reayayı mağdur etmektedir. Devre çıkmak⁶ *memnû'* (yasak) olmasına rağmen ehl-i örf taifesinden olanlar yanlarına aldıkları adamlarıyla köy köy dolaşıp zaten ekonomik sıkıntılar içinde olan reayadan

⁵ Tekâlif-i Şakka türü vergiler, "güç yetirilemeyecek kadar ağır vergiler" demektir ve bu vergiler genellikle ehl-i örf taifesinin halktan aldıkları izinsiz vergiler için kullanılmıştır. Haklarında şer'î cevaz olmadığı gibi ferman ve adaletnâmelerle yasaklanmış olan bu vergiler teftiş akçesi, devir, mesârif-i sancak, saray tamiri, esb-baha, hilat-baha, kaftan-baha, nal-baha, zahire-baha, öşr-i diyet, yağ, bal, saman gibi isimler altında toplanmaktadır. Bk. Tabakoğlu, 2011, s. 337.

⁶ Devre çıkma, taşrada görev yapan idarecilerin çeşitli nedenlerle kendi sorumluluklarındaki bölgelerini dolaşmalarını ifade etmektedir. Bu tabir, Osmanlı kaynaklarında 16. yüzyıl sonlarına kadar "il/vilâyet üzerine çıkma", "gezip gözetme", "devr eyleme" gibi isimlerle ifade edilmiştir. Devre çıkma şeklinde terim anlamı kazanıp yaygın bir şekilde kullanılmasıysa halkın büyük çapta zulüm ve suiistimale uğraması sonrasında şikâyetleriyle başlamıştır. Bk. Emecen, 1994, s. 250.

haksız taleplerde bulunmakta ve reayayı mağdur etmektedirler. Ehl-i örf taifesinden olanlar içerisinde toprak anlaşmazlığı neticesinde vakıf toprak üzerinde hak iddia ederek vakıf reayasından vergi talebinde bulunulduğuna dair de çok sayıda örnek bulunmaktadır. Reaya, yaşadığı bu tür haksızlık, baskı ve zulümlerde çözümünü önce yerel mahkemeye, eğer mağduriyetleri devam ederse Divân'a başvurmakta bulmaktadır. Vakıf reayasının sık bir şekilde karşılaştıkları bir diğer sorunsu ziraat yaptıkları tarım alanlarına veya hayvanlarını otlattıkları mera ve yaylaklarına vakıf reayası dışındaki diğer reayanın müdahale etmesidir. Vakıf reayasına yapılan bu tür müdahalelerde diğer reaya gruplarının raiyyeti oldukları ehl-i örf taifesinden olanlara istinat ederek hareket ettikleri de görülmektedir.

Divân'a yapılan başvurular içinde yine azımsanamayacak sayıdaki şikâyetin vakıf kurumlarında görevli imam, müderris, müezzin gibi kişiler tarafından yapıldığı görülmektedir. Vakıf görevlilerinin şikâyetlerine bakıldığında mütevellinin vazifelerini (ücret) vermemesi veya eksik vermesi, reyadan olan kişi veya kişilerin görevlerini ele geçirmeye teşebbüs etmesi, vakfın müsaadesi olmamasına rağmen cihet ihdas edilmesi, cemaatin veya mahalle sakinlerinin kendilerine baskı yapması ve zulmetmesi gibi hadiselerin ön planda olduğu görülmektedir.

Vakıflarla ilgili şikâyet başvuruları içerisinde timar ve zeamet sahipleri, voyvoda, mütesellim ve zabıtlar ile Divân'da görevli müteferrika ve kâtip gibi kişilerin de önemli bir yekûnu oluşturduğu görülmektedir. Ehl-i örf taifesinden olan bu kişiler şikâyetlerinde, müteveli, mutasarrıf veya vakıf zabiti gibi kişilerin kendi tasarruflarında olan toprağa müdahale ettiklerini, mahsulüne ve vergisine el koyduklarını belirtmektedirler.

Bu araştırmaya konu olan Maraş, Erzurum ve Karaman eyaleti dahilindeki şehir, köy ve mezralarda da çok sayıda tekke, zaviye ve türbe bulunmaktadır. Bu tür yapıların söz konusu eyaletlerde çok sayıda bulunması zaviyedâr, şeyh, tekyenişin ve türbedâr gibi görevlilerin şikâyetlerine sebep olacak gelişmelerin sık yaşanmasına neden olmaktadır ve bunun neticesinde Divân'a yansıyan birçok şikâyete rastlanmaktadır. Zaviyedâr, tekyenişin, türbedâr ve mezradârlar Divân'a bazen tek başlarına başvuru yapabildikleri gibi bazen de bu yapılarda görevli başka kişi veya kişilerle birlikte başvuru yapabilmektedir. Bununla birlikte bu görevliler aynı zamanda vakfın mütevellisi de olabilmekteydiler ve bu durumda vakfın haklarının korunması noktasında daha büyük sorumluluk taşımaktaydılar. Divân'a yansıyan bu kurumlarla ilgili şikâyetler incelendiğinde şikâyetlerin önemli bir kısmının vakfın gelirine ve mahsulüne yapılan müdahale veya zaviyedâr, tekyenişin, türbedâr gibi görevlilerin görevlerini ele geçirme teşebbüsü ile ilgili olduğu görülmektedir.

Mültezim veya müstecirlerin Divân'a yaptıkları başvuruların bir kısmı vakıf toprağının veya müsakkafatının tasarrufu konusunda mütevelliden aldıkları temessükleri mucebince zabt edebilmeleri için hüküm ricası iken bir

kısmı da vakfın yönetimiyle aralarında yaşanan anlaşmazlıklar ve reayadan olan bazı kişilerin müsakkafatın tasarrufuna yönelik müdahaleleriyle ilgilidir.

Az sayıda olmakla birlikte farklı görevlilerin veya kişilerin de vakıflarla ilgili Divân'a yapılan şikâyet başvurularında yer aldığı örneklere rastlanmaktadır. Örneğin arpa emini, mukataa emini, hazine kethüdası, mütevellinin annesi, mürtezikanın oğulları gibi vakıflarla doğrudan veya dolaylı ilgisi olan kişilerin Divân'a müracaatta buldukları örneklere rastlanmaktadır.

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurularda şikâyet edilenlere bakıldığında ise şikâyet edilenlerin önemli bir kısmının reaya, ehl-i örf, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıf veya evlad-ı vâkıflık iddiasında olanların olduğu görülmektedir. Maraş eyaletinden Divân'a yapılan başvurularda şikâyet edilenlerin 55'inin reaya, 20'sinin ehl-i örf, 18'inin müteveli ve 9'unun köy veya kaza zabiti, 9'unun mültezim, 9'unun evlad-ı vâkıflık müddeisi ve 8'inin ise cihet ihdas edenler olduğu görülmüştür. Erzurum eyaletinden Divân'a yapılan başvurularda şikâyet edilenlerin 45'inin reaya, 14'ünün ehl-i örf, 11'inin müteveli, 8'inin vakıf mutasarrıfı, 7'sinin evlad-ı vâkıf müddeisi ve 7'sinin ise mürtezika olduğu görülmüştür. Karaman eyaletinden Divân'a yapılan başvurularda ise şikâyet edilenlerin 66'sının reaya, 22'sinin müteveli, 19'unun ehl-i örf, 14'ünün başka vakıf, 13'ünün vâkıfın evladı, 8'inin köy veya kaza zabiti, 7'sinin zaviyedâr ve 7'sinin mürtezika olduğu görülmüştür. Bu durum Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyet hükümlerinde farklı bölgelerde benzer şikâyet durumlarının olduğunu göstermektedir. Yani 3 eyalet birlikte değerlendirildiğinde Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili konularda şikâyet edilenlerin büyük bir kısmının reaya, ehl-i örf ve mütevelliler olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Tablo 5).

Tablo 5: Şikâyet edilenlerin kimliği

Şikâyet edilen	Maraş	Erzurum	Karaman
Reaya	55	45	66
Sipahi/voyvoda/mütesellim	20	14	19
Müteveli	18	11	22
Köy/kaza zabiti	9	2	8
Mültezim	9	1	2
Evlad-ı vâkıflık müddeisi	9	7	3
Vazife ihdas eden	8	1	-
Başka vakıf	7	2	14
Vâkıfın evladı	7	6	13
Mürtezika	6	7	7
Has zabiti	3	-	-
Mutasarrıf	3	8	3
Eski müteveli	3	1	3
Hisse sahibi	2	-	-
Belirtilmemiş	2	-	1

Vezir kethüdası	2	-	-
İstibdal eden	2	-	-
Borçlu	2	-	-
Vakıf zabiti	-	-	2
Mütevelli vekili	1	-	-
Boyahane Şeyhi	1	-	-
Tüccar	1	-	-
Boyahane işletmecileri	1	-	-
Cizyedar	1	-	-
Müftü	1	-	-
Müstecir	1	1	2
Vakfın eski zabiti	1	-	-
Dizdar	1	-	-
Vakıf ve miri zabitleri	1	-	-
Bey/Paşa/Ağa/Emin	-	5	-
Başka vakıf ve askeri birlikte	-	3	-
Vâkıfın yeğenleri	-	1	-
Malikane mutasarrıfı	-	1	3
Mütevelli ve mürtézika birlikte	-	1	-
Zaviyedar	-	1	7
Mütevelli vekili veya kaimmakamı	-	1	2
Zaviyedar ve mütevelli	-	1	-
Nısf-1 mütevelli ve evlad-ı vâkıf	-	-	1
Müftü	-	-	1
Ayan	-	-	1
Kale mustahfizları	-	-	1
Cihete vekillik müddeisi	-	-	1
Toplam	177	120	182

Vakıflarla ilgili Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin çoğunluğunda reaya bulunmaktadır ve reaya grupları içerisinde vakıf reyası olanlar olduğu gibi diğer askerî zümrelerin raiyyeti olanlar veya şehirde yaşayan kişilerin olduğu görülmektedir. Reaya kesimiyle ilgili şikâyetlere bakıldığında çoğunlukla vakfa vermesi gereken vergiyi vermeme, vakfın nükûdundan aldığı borcu ödemedede sıkıntı çıkartma, vakıf görevlisine ve vakfın mahsulüne zarar verme, müstecir veya mültezimlerin zararına faaliyetlerde bulunma, kimi zaman eşkıyalık gibi toplumsal asayiş bozacak faaliyetlerde bulunma gibi hal ve hareketlerin olduğu görülmektedir.

Vakıflarla ilgili şikâyet edilenler içerisinde askerî sınıf mensuplarının da azımsanamayacak sayıda olduğu görülmektedir. Askerî sınıf mensuplarından özellikle tımar ve zeamet sahiplerinin vakfın gelirleri arasında olan toprağa yaptığı müdahalelere sık bir şekilde rastlanmaktadır. Bununla birlikte mirliva, mütesellim, voyvoda gibi görevlilerin vakıf reayasından haksız bir şekilde mal veya akçe talep etmesi şikâyetlerin bir bölümünü oluşturmaktadır.

Vakıfların yönetiminden ve korunmasından sorumlu olan mütevelliler nasıl ki vakıflarla ilgili konularda şikâyet edenler içinde ön sıralarda yer

aldılarsa onların üstlenmiş oldukları görevler aynı zamanda kendileriyle ilgili şikâyetlerin de çok olmasına neden olmaktadır. Nitekim vakıf reayasının ve vakıf görevlilerinin ilk muhatabı mütevelliler olduğundan vakıf reayasının ve mürtezikasının mütevellilerle ilgili şikâyetleri çok sık yaşanmıştır. Vakıf görevlilerin mütevellilerle ilgili şikâyetlerinin başında mütevellinin kendilerine vermesi gereken vazifeleri eksik vermesi veya hiç vermemesi gelmektedir. Mütevellilerin şikâyet edilmesindeki bir diğer neden de timar ve zeamet sahibi gibi diğer toprak mutasarrıflarının tasarrufunda olan toprağın gelirin yaptıkları müdahale ve bu topraklar üzerinde vakfın lehine olmak üzere hak iddia etmeleridir. Bununla birlikte mütevellinin vakfın malını *ekl ü bel'* ettiği yani kendisi için kullandığına yönelik şikâyetlere de rastlanmaktadır. Ayrıca zavîyedâr ve vakıf mutasarrıflarıyla ilgili şikâyetler de tıpkı mütevellilerle ilgili şikâyetlerde olduğu gibi benzer sebep ve gerekçelerle sık bir şekilde yaşanmıştır.

Vâkıfın evladları arasında yaşanan sorunlar da az değildir. Vâkıfın evladlarının hisse konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklar, vakfiyeye riayet edilmediğine yönelik suçlamalar, *batn-ı evvel-batn-ı sâni*, *evlâd-ı zükûr-evlâd-ı inâs* arasında yaşanan anlaşmazlıklar bu tür şikâyetler arasında ilk sırada gelmektedir. Bununla birlikte evlad-ı vâkıftan olmamasına rağmen evlad-ı vâkıf olduklarını iddia ederek vakıftan hisse talep edilmesi veya vakfa müdahale edilmesine dair şikâyetlere de sık bir şekilde rastlanmaktadır.

Mültezim veya müstecirlerle ilgili Divân'a yapılan şikâyetlerde bu kişilerin vakfa ödemeleri gereken bedeli zamanında ödememeleri, eksik ödemeleri veya hiç ödememeleri; vakfın müsaadesi olmadan tasarrufu başka bir kişiye feragat etmeleri, vakfın müsaadesi olmadan vakıf arazisine bina yapmaları veya vakfın binası üzerinde değişiklik yapmaları gibi gerekçelerin ön planda olduğu görülmektedir.

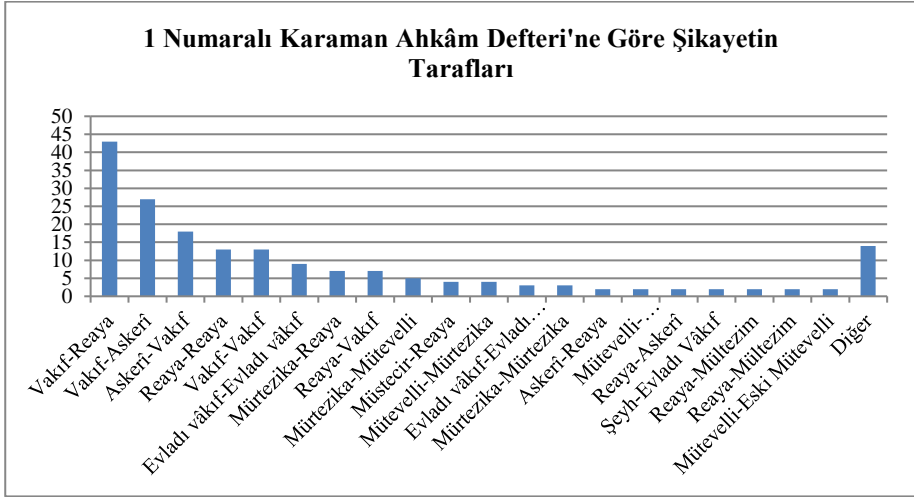
Mürtezikalarla ilgili yapılan şikâyetlerde ise mürtezikanın vazifelerine kanaat etmemeleri, görevlerini layıkıyla icra etmemeleri gibi şikâyetlerin ön planda olduğu görülmektedir.

Tüm bu şikâyet edilenlerin yanı sıra müftü, a'yan, kale mustahfızları, dizdâr, cizedâr, tüccar, eski müteveli gibi farklı kesimden olanlarla ilgili şikâyetlerin de olduğu görülmektedir.

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyete konu olan hükümlerin taraflarına bakıldığında çok farklı kesimlerin müşteki veya müşteka olduğu görülmektedir. Şikâyet konularının önemli bir kısmı vakıf-reaya, vakıf-askerî, askerî-vakıf, reaya-reaya, vakıf-vakıf, reaya-vakıf, evlad-ı vâkıf-evlad-ı vâkıf, müteveli-mürtezika, mürtezika-reaya, müstecir-reaya şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte vakıfla doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan farklı kesimlerin de şikâyetin taraflarından oldukları hükümlere rastlanmaktadır.

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'ne göre şikâyetin taraflarından 30'u vakıf-reaya, 14'ü vakıf-askerî, 9'u askerî-vakıf, 5'i müteveli-evladiyet müddeisi, 5'i mürtezika-askerîdir. 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne göre ise şikâyet taraflarından 43'ü vakıf-reaya, 27'si vakıf-askerî, 18'i askerî-vakıf, 13'ü reaya-reaya ve 13'ü vakıf-vakıftır (Bk. Grafik 1). Şikâyetin taraflarıyla ilgili sayılara bakıldığında her iki eyaletin de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Muhtemelen diğer eyaletlerde de şikâyetlerin taraflarındaki durum Erzurum ve Karaman eyaletlerindeki gibidir.

Grafik 2: 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne göre şikâyetin tarafları

Ahkâm Defterleri'nde Yer Alan Vakıflarla İlgili Konular

Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerinin 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili şikâyet konuları içinde vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi ilk sırada gelmektedir. Maraş eyaletinde 30, Erzurum eyaletinde 26 ve Karaman eyaletinde 38 hüküm bu konuyla ilgilidir. Her üç eyalette şikâyet konuları içerisinde ikinci sırada mürtezikanın mağduriyeti veya mürtezikaya yapılan zulümle ilgili konular gelmektedir. Maraş eyaletinde 30, Erzurum eyaletinde 13 ve Karaman eyaletinde 26 hüküm bu konuyla ilgilidir. Ayrıca vakfın tasarrufuna yapılan müdahaleler, vakıf reayasından haksız vergi talebi, vakfın dirlik, malikâne ve mukataa gibi diğer topraklara yaptığı müdahaleler, tevliyet cihetine yapılan müdahaleler Divân'a akseden konular içerisinde en çok rastlanılanlardır.

1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nde şikâyete konu olan vakıflarla ilgili 189 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden 38'i vakfın gelirine, mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi, 26'sı mürtezikanın mağduriyeti, 18'i vakfın diğer toprağına müdahalesiyle ilgiliyken 12'si de vakıf reayasına zulmedilmesiyle ilgilidir. Bu tür şikâyet konuları sık yaşanan

konular olmakla birlikte vakıf reayasından haksız akçe talep edilmesi, vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi, vâkıfın evladları arasında anlaşmazlık yaşanması ve vakıf reayasının vergisini eksik vermesi veya vermek istememesi gibi konular da az değildir. Tüm bu şikâyet konularının yanı sıra çok farklı konularda da şikâyetlerin Divân'a yansıdığı görülmektedir (Bk. Tablo 6).

Tablo 6. 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne göre vakıflarla ilgili şikâyetlerin konusu

Şikâyet Konuları	Karaman
Vakıf toprağına, gelinine ve mahsulüne zarar verilmesi/müdahale edilmesi	38
Mürtezikanın mağduriyeti/mürtezikaya müdahale	26
Vakfın diğer toprağına (dirlik, malikâne, mukataa, vakıf) müdahalesi	18
Vakıf reayasına saldırı veya zulüm	12
Vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talep edilmesi	10
Vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi	10
Evlad-ı vâkıf arasında anlaşmazlık	8
Vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi	5
Evladiyet iddiası ile tevliyete ve tasarrufa müdahale; vakfa zarar, cihet ihdası	4
Tevliyet cihetine müdahale	4
Eski mütevellinin vakıf malını kabz edip vakfa teslim etmemesi	3
Fazla vazife talebi/Vazifeye kanaat etmeme	3
Mirasın vakıf olduğu yönünde iddiada bulunularak varislere haksızlık yapılması	2
Müstecire reayanın müdahale etmesi	3
Vakıf hamamının müşterikinin vakfın hissesini teslim etmemesi	2
Mültezimin zabt talebi ve emr-i şerif ricası	2
Mültezime müdahale edilmemesi konusunda talep	2
Başka bir diyara göç eden vakıf reayasının geri getirilmesine dair	2
Müteveffa vâkıftan alacağı olan kişinin vakfın malına el koymak istemesi	1
Mahalle imamlarının gasil konusunda anlaşmazlığı	1
Evlad-ı vâkıfın vakfı bozmak istemesi	1
Vakıf hamamın tamiri için evladdardan para alınması ancak tamir ettirilmemesi	1
Sipahinin vakıf reayasından vergi talebi ve vermediklerine dair şikâyeti	1
Mürtezikadan vergi talebi	1
Vakıf menzil harap olduğundan istibdal talebi	1
Mütevellinin mürtezikaya noksan vazife vermesi ve reayaya zulmü	1
Mültezimin vakfa ödemek için aldığı borcunu, alacaklı zımmiye ödememesi	1

Mütevellinin camiye genişletmek ve yeniden bina etmek istemesine muhalefet edil.	1
Mütevelli kaimmakamının vakfın gelirini teslim etmemesi, vakfın harabına sebep	1
Mürtezika arasında alacak verecek sorunu	1
Vakfın nükûdunu, mütevellilerin kendileri için kullandığına dair mahalle ahalisinin şikâyeti	1
Vakıf geliri konusunda evlad-ı vakıf ve zaviyedar arasında anlaşmazlık	1
Vakıf hamamın tamirinden ve kira gelirinden kalan paranın tahsil edilememesi	1
Mütevellinin köy ahalisine ait eve el koyması ve zulmetmesi	1
Vakıf cami ve hamamının tamirine mürtezikanın karşı çıkması	1
Nısf hisse mütevellinin vakıf dükkanlar için yaptığı masrafı diğer mütevelli ve evlad-ı vakıfdan alamaması	1
İmamlık konusunda anlaşmazlık	1
Kırşehir'deki bezzazistanda bulunan dolaplar konusunda vakıflar arasında anlaşmazlık	1
Vakıf olan hamamın geliri konusunda 3 (üç) vakıf arasında anlaşmazlık	1
Vakıf han için gerekli olan tamir malzemelerinin temininin sağlanması talebi	1
İstanbul'dan Kayseri'ye vakfın mahsulünü tahsile giden mütevelliye yolda saldırılması	1
Larende müftüsünün kişisel husumetinden dolayı mütevelliye hapsedirmesi	1
Kara Mustafa Paşa Vakfı (Kayseri) reayasından bazılarının alacak verecek sorunu	1
Köy ahalisinin vakıf reayası olduklarını iddia ederek mukataaya vergilerini vermemeleri	1
Reyadan bazılarının Alaeddin Câmii Vakfı mütevellisinin parasını gasp etmesi	1
Reyadan bazılarının vakıf nükûdundan aldıkları borcu ödememesi	1
Reyadan bazılarının mescid imamını öldürmesi	1
Vazife ihdası edilmek istenmesine mütevelli ve mürtezikanın karşı çıkması	1
Yeni mütevellinin müstecirden fazla akçe talep etmesi	1
Mütevellinin evlad-ı vâkıfın hissesini vermemesi	1
Vakfın tevliyetinin rü'yet üzere ve ihtimam ile görülmesinin istenmesi	1
Tekyenişinin kardeşinin bir reaya tarafından öldürülmesine dair	1
Mütevellinin yaşlı ve hasta olduğu için tevliyet cihetine vekil tayin etmesine reyadan bazılarının karşı çıkması	1
Toplam	189

1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyete konu olan 124 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden 26'sı vakfın gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi, 13'ü mürtezikanın mağduriyeti, 12'si vakfın diğer toprağa müdahalesiyle ilgiliyken 11'i vakfın tasarrufuna müdahale edilmesiyle ilgilidir. Bu tür şikâyet konuları

sık yaşanan konular olmakla birlikte mütevelliyeye müdahale edilmesi, evladiyet iddiası ile vakfa zarar verilmesi ve cihet ihdas edilmesi, vakıf reayasının vergisini eksik vermesi veya vermek istememesi gibi konulara sık bir şekilde rastlanmaktadır. Tüm bu şikâyet konularının yanı sıra çok farklı konularda da şikâyetlerin Divân'a yansıdığı görülmektedir (Bk. Tablo 7).

Tablo 7. 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'ne göre vakıflarla ilgili şikâyetlerin konusu

Şikâyet Konular	Erzurum
Vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi/müdahale edilmesi	26
Mürtezikanın mağduriyeti/mürtezikaya müdahale	13
Vakfın diğer toprağına (dirlik, malikâne, mukataa, mülk) müdahalesi	12
Vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi	11
Tevliyet cihetine müdahale	9
Evladiyet iddiasıyla tevliyete müdahale, vakfa zarar, cihet ihdası	7
Vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi	4
Vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talep edilmesi	3
Evlad-ı vâkıf arasında anlaşmazlık	3
Müstecire müdahale	3
Fazla vazife talebi/Vazifeye kanaat etmeme	3
Vakıf gelirini teslim etmeme veya kirasını ödememe	2
Vakıf olduğu iddiasıyla mukataaya veya mülke müdahale	2
Evlad-ı vâkıfın vakfı bozmak istemesi	2
Vakıf geliri konusunda medrese ve cami görevlileri arasında anlaşmazlık	2
Müstecirin muhalefet etmesi	1
Vakıf reayasından vakfın fazla vergi talebi	1
Mescidin imamından cemaatin istikrah etmesi	1
Vakıflar arası anlaşmazlık	1
Vakıf görevini ele geçirme	1
Vakıf reayasının köylerini terk etmesi	1
Zaviyedarlar arasında hisse anlaşmazlığı	1
Mütevelliyeye alacaklının baskı yapması	1
Vakıf reayasından bir kişinin müteveli vekiliyim diyerek akçe alması	1
Cami inşası için amele toplanması talebi	1
Vakfa borcunu ödememe	1
Mütevellinin vakıf malını teslim etmemesi	1
Mürtezikanın (imam, müezzin, m.sıbyan) zorbalık yapması, ayanlık iddiası	1
Vakıf reayasının faizcilerin eline düşmesi	1
Ehl-i örfün zaviyeden/tekyeden teftiş akçesi talep etmesi	1

Tevliyet konusunda anlaşmazlık	1
Vakfiyenin içeriğinden bahsedilmesi ve şartlara müdahale edilmemesi talebi	1
Mütevelli kaimmakamı ile mütevelli arasında anlaşmazlık	1
Ehl-i örf taifesinin vakıf reayasından vergi istememesine dair emr-i şerifin tecdidi talebi	1
Zaviye şeyhine yayladayken eşkıyanın saldırması	1
Cami imam ve hatibinin ahaliye zulmetmesi	1
Zaviyedarın kendisine müdahale edilmemesi babında emr-i şerif ricası	1
Toplam	124

1 Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan vakıflarla ilgili şikâyete konu olan 182 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden 30'u vakfın gelirine, mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi, 30'u mürtezikanın mağduriyeti, 18'i vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi, 14'ü vakıf reayasından haksız akçe talep edilmesi ve 10'u vakfın diğer toprağa müdahalesiyle ilgilidir. Bu tür şikâyet konuları sık yaşanan konular olmakla birlikte vakıf gelirinin teslim edilmemesi veya eksik teslim edilmesi, vakıf reayasına zulmedilmesi, mütevelliye müdahale edilmesi, cihet ihdas edilmesi ve vâkıfın evladları arasında anlaşmazlık yaşanması gibi konular da az değildir. Tüm bu şikâyet konularının yanı sıra çok farklı konularda da şikâyetlerin de Divân'a yansıdığı görülmektedir (Bk. Tablo 8).

Tablo 8. 1 Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'ne göre vakıflarla ilgili şikâyetlerin konusu

Şikâyet Konuları	Maraş
Vakıf toprağına, gelirine ve mahsulüne zarar verilmesi/müdahale edilmesi	30
Mürtezikanın mağduriyeti/mürtezikaya müdahale	30
Vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi	18
Vakıf reayasından haksız vergi veya akçe talep edilmesi	14
Vakfın diğer toprağına (dirlik, malikâne, mukataa) müdahale etmesi	10
Vakıf gelirini teslim etmeme veya kirasını ödememe	8
Vakıf reayasına saldırı ve zulüm	8
Tevliyet cihetine müdahale	6
Cihet ihdası	6
Evlad-ı vâkıf arasında anlaşmazlık	6
Vakfın akaratının işletilmesi/İşletilmesine müdahale	5
Vakıf taşınmazın istibdali konusunda anlaşmazlık	5
Vakfa borcun ödenmemesi	4
Mültezime müdahale	3
Fazla vazife talebi	3

Vakıf reayasının vergi vermemesi veya eksik vermek istemesi	2
Vakıf mezraanın tasarrufuna müdahale	2
Bazı kişilerin, mülk olan emlak ve akaratın vakıf olduğunu iddia ederek müdahalesi	2
Evlad-ı vâkıfın vakfı bozmak istemesi	2
Vakıftan hisse/vazife talebi	2
Vakıf reayasız olmayanlardan kaimmakamın vergi talebi	2
Vazifeyi zabt talebi	2
Vakıf görevini ele geçirme	1
Vakıf reayasının köylerini terk etmesi	1
Vakıflar arası anlaşmazlık	1
Mütevellinin vakıf toprağını varis var iken başkasına tapulamak istemesi	1
Mescid imamının mahalle ahalisinin umuruna karışması	1
Vakıf mutasarrıfının zorbalığı	1
Vakfın mütevellisinin dükkânı kiracı varken başka birine kiralamak istemesi	1
Mütevellinin mültezimden fazla para istemesi	1
Zaviyedarın mahsul/maaş talebi	1
Tevliyet konusunda anlaşmazlık	1
Müstecire müdahale	1
Vakfın kendi reayasız olmayanlardan vergi talebi	1
Toplam	182

1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde yer alan vakıflarla ilgili 269 hükmün 81 tanesi yani %30,11'i vakıf gelirine müdahale edilmesi, 28 tanesi yani %10,40'ı vakfın başka bir vakfa müdahale etmesi, 23 tanesi yani %8,55'i vakıftaki görevler, 21 tanesi yani %7,8'i vakıf işlerine müdahale edilmesi, 17 tanesi yani %6,31'i vakfın tevliyetine dair meseleler, 16 tanesi yani %5,94'ü vakıf görevlilerinin ücretleri, 15 tanesi yani %5,57'si ise diğer konular, 14 tanesi yani %5,2'si alacak verecek, 13 tanesi yani %4,83'ü vakıf görevlilerine dair meseleler, 10 tanesi yani %3,71'i vakıf köylüleri ile ilgili meseleler, 9 tanesi yani %3,34'ü evlad-ı vakıfın müdahaleleri, 6 tanesi yani %2,23'ü iltizam usulü ile ilgili meseleler, 6 tanesi yani %2,23'ü vakfın başkasının gelirine müdahale etmesine dair hükümlerdir (Dursun, 2015, s. 19-20).

Vakıf toprağına, mahsulüne veya gelirine müdahalelerle ilgili hükümler incelendiğinde, bu tür şikâyetlerin daha çok müteveli, mutasarrıf ve zaviyedârlar tarafından yapıldığı ve şikâyet edilen tarafın da daha çok dirlik sahipleri, has zabitleri, voyvodalar, mukataa eminleri olduğu görülmektedir. Vakfın mütevellisi, zaviyedârı veya mutasarrıfı arzuhal göndererek veya Divân'a bizzat giderek ...() *nâm karye ve gayriden* () *akçe timâra/zeâmete mutasarrıf olan* () *nâm kimesne mütevellisi olduğum vakfın toprağı için zeâmetim/timârım toprağındandır deyû...*, ...() *voyvodası ve ba'zı zâbitân kadîme mugâyir müdâhale...* veya ...*Şabhânesi emîni olan* () *nâm kimesnenin alâkası olmayub bir vechile dahl olunmak icâb etmez iken emîn-i mezkûr*

zuhûr ve karye-i merkûmenin mâlikânesi şabhâne mülhakâtındandır deyu hilâf-ı defter-i hâkânî müdâhale... gibi ifadelerle şikâyetini dile getirirdi. Toprak anlaşmazlıklarında vakfın şikâyet edilen tarafta olduğu durumlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür durumlarda da dirlik sahibi, aynı usul ve esasla şikâyette bulunurdu. Toprak anlaşmazlığıyla ilgili şikâyetlerin temel çözüm noktasıysa çoğunlukla deftere müracaat edilmesiydi. Çözüm noktasına dikkat çekilirken *defterhâne-i âmiremde mahfûz olan rûznâmçe-i hümayûna, defter-i icmâl ve mufassala, defter-i evkâfa mürâca'at olundukda* gibi ifadeler kullanılırdı. Toprak anlaşmazlığı bazen de vakıflar arasında olabilmekteydi. Bu tür durumlarda da yine aynı şekilde *defterhâne-i âmiremde mahfûz olan defter-i evkâfa mürâca'at olundukda* ifadesiyle sorunun çözüm noktası belirtilirdi. Müracaatın neticesi de hükmün sonunda *masûr ve mukayyed bulunmağın* şeklinde belirtilir ve anlaşmazlığa neden olan toprağın kimin tasarrufunda olduğu zikredilirdi. Ayrıca *..hilâf-ı kânûn ve defter-i kadîme mugâyir dahl ve ta'arruz itdirilmemek...* şeklindeki ifadeyle de ilgili kişilere emir verilirdi. Toprak anlaşmazlığıyla ilgili şikâyetlerin çözümünde defterlere müracaat edildiği belirtildikten sonra bazen köy veya mezranın ne kadar hissesinin vakfa ait olduğu ne kadar hissesinin diğer tasarruf sahiplerine ait olduğu belirtilir, kimi zaman vergilerin isimleri zikredilir ve hasılın ne kadar olduğuna yer verilirdi. Bazen de vakıf toprağının sınırları çok ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir ve köylerin reyasıyla ilgili bilgi verilirdi. Vakıf toprakla şikâyete konu olan diğer toprak arasındaki *mümtaz ve muayyen* sınırların nereler olduğunun ayrıntılı bir şekilde belirtilmesi vakfiyesine ulaşılamayan vakıflar için katkı sağlayacak önemli bir noktadır.

Vakıflarla ilgili hükümler içinde mürtezikanın mağduriyetiyle ilgili Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde toplamda 69 hüküm tespit edilmiştir. Mürtezikanın mağduriyet yaşamasında mütevellilerin mürtezikanın vazifesini vermemesi veya eksik vermesi, bazı kişilerin mürtezikanın görevini ele geçirmek istemesi veya yeni cihetler ihdas etmesi gibi durumlar rol oynamaktadır. Örneğin Kırşehir'de Hacı Bey Medresesi'nin müderrisi olan Seyyid Mehmed, Divân'a başvurarak vakıf gelirinden kendisine verilmesi gereken buğdayı vakfın mütevellisinin vermediğini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.KR.d., 1, s. 176). Besni kazasında Şeyh Gasul Zaviyesi'nin zaviyedarı olan es-Seyyid Mustafa Divân'a giderek görevli olduğu vakıfta nazırlık ciheti olmamasına rağmen Mehmed ve Seyyid Ömer isimli kişilerin nezaret ciheti ihdas ederek vakfa ve kendi gelirin zarardığını belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.ME.d. 1, s. 268). Vakıf kurumunda görevli olan kişilere yapılan müdahalelerle ilgili de çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Örneğin, Kayseri'de Hacı Abdullah Mahallesi'nde bulunan sıbyan mektebinin muallimi Hafız Seyyid Mustafa, Divân'a başvurarak Hafız Mehmed isimli kişinin muallim-i sıbyan cihetini kendisinden almaya çalıştığını belirterek şikâyetçi olmuştur (AHK.KR.d. 1, s. 34).

Ahkâm Defterleri'nde vakfın tasarrufuna yapılan müdahalelerle ilgili konulara da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür şikâyetler, *evlâda meşrûta* olan vakfın tasarrufuna evladdan olmayan başka birinin müdahale etmesi, vâkıfın evladından olup vakfiyeye göre vakfın tasarrufunda hakkı olmayanların hak iddia etmesi, vakıf toprağını veya akaratını iltizamen veya kira olarak tasarruf eden kişiye müdahale edilmesi, vakıf yaylaklarında hayvanlarını belli bir bedel karşılığında otlatanlara müdahale edilmesi gibi konularla ilgilidir. Örneğin Erzurum eyaletinde İskefser kazasında Şeyh Seyyid Himmet isimli kişi Divân'a başvurarak mutasarrıfı olduğu vakfa, vâkıfın evladı olmayan bazı kişilerin evladiyet iddiası ile müdahale ettiklerini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.ER.d. 1, s. 188). Kahta nahiyesinde sadât-ı kiramdan bazı kişiler Divân'a başvurarak Kahta'da bir kısım toprağın *selâtîn-i mâziyeden* beri cedleri Baba Şeyh'e hibe ve temlik edildiğini ve yedine mülknâme verildiğini, Baba Şeyh'in de bu yerleri evladiyet üzere vakfettiğini; ancak evladiyetle alakası olmayan bazı kişilerin *bizler evlâd-ı vâkıftan olmağla galle-i vakfdan hisse aluruz deyu* iddiada bulduklarını ve kendilerine zulmettiklerini belirterek şikâyetçi olmuşlardır (AHK.ME.d. 1, s. 163).

Vakıflarla ilgili sık yaşanan sorunlardan birisi de vakıf reayasının mağduriyetidir. Bu tür durumlar daha ziyade vakıf reayasından diğer toprak mutasarrıflarının reaya için raiyyet iddiasında bulunarak vergi talep etmesi veya mirлива, mütesellim gibi yöneticilerin *devre çıkma* suretiyle vakıf reayasından *tekalif-i şakka* talep etmesiyle ilgilidir. Örneğin Ayntab kazasında Emir Ağa Câmii'nin imamı olan Mehmed Halife, Divân'a başvurarak ehl-i örf taifesi tarafından kendisinden tekalif-i şakka talep edildiğini belirtmiş ve şikâyetçi olmuştur (AHK.ME.d., 1, s. 187). Vakıf reayasının faizcilerin eline düştüğü ve mağduriyet yaşadıkları örneklere de rastlanmaktadır. Bayburt kazasına bağlı Ferahşad Bey Evkafı köylerinden Pulur isimli köy ahalisi, köylerinin yol üzerinde olduğunu ve askeri seferlerde zahire tedariki sebebiyle durumlarının hiç olmadığını belirttikten sonra muameleci taifesinden bazı kişilere olan borçlarının murabahasını ödemek için hayvanlarını ve erzaklarını sattıklarını ve bu sebeple perişan halde olduklarını ve borçlarının murabahasını ödemelerine rağmen alacaklıların hâlâ kendilerinden murabaha istediğini belirtmişler ve şikâyetçi olmuşlardır (AHK.ER.d., 1, s. 4). Bazen de tersi durumlar yaşanabilmektedir. Örneğin Niğde kazasına bağlı Suvermez köyü reayası Divân'a başvurarak kendilerinin Nevşehir evkafı reayasından olmamalarına rağmen vakıf zabitanın ispençe talep ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır (AHK.KR.d., 1, s. 289). Zımî vakıf reayasının kendi aralarında anlaşmazlıklar da yaşanabilmektedir. Kayseri'deki Kurşunlu Câmî Vakfı köylerinden Tomarza köyünde sakin birkaç zımî reaya Divân'a başvurarak yine aynı köy sakinlerinden başka bir zımminin mal elde etmek için kendilerine sürekli müdahale ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır (AHK.KR.d., 1, s. 39).

Vakıfların müsakkafatı veya müsakkafatının işletilmesine dair şikâyetlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Ayntab kazasında bulunan Yahya Bey

veled-i Mihal Evkafı'na ait değirmene cari olan suyun mecrasını bazı kişiler değiştirmişler ve değirmenin işlemesine zarar vermişlerdir. Vakfın mütevellisi de Divân'a başvurarak durumu şikâyet etmiştir (AHK.ME.d., 1, s. 44). Larende kazasında bulunan Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin annesinin türbesine ait vakfın müsakkafatından her sene kiraya verilen hamam, yıkılmaya yüz tutmuş ve tamire muhtaç halde olduğundan İstanbul sakinlerinden Hacı Abdizade Seyyid Abdullah isimli kişi vakfın kirasından aldığı akçeyle hamamı tamir ettirmiş ancak bir miktar akçe zimmetinde kalmıştır. Bir süre sonra Abdullah zimmetinde kalan parayı teslim etmeden vefat edince vakfın parası kardeşi Şerife'ye kalmış, ancak Şerife Hatun, vakfın parası için bu para bizim mülk-i mevrusumuzdur diyerek parayı vermemiştir (AHK.KR.d., 1, s. 102). Ayntab kazasında Hacı Nazır Câmîi kapısı hizasında ve cami vakfı arsası üzerinde bulunan 6 adet dükkanın kimseye bir zararı yok iken bazı kişiler bize zararı vardır diyerek müdahale etmişlerdir (AHK.ME.d., 1, s. 92). Bazen de vakfın müsakkafatının kira gelirleri konusunda vakıflar arasında anlaşmazlık yaşanabiliyordu. Kalender Zaviyesi'nin müsakkafatından olan Kırşehir'de bulunan bezzazistandaki dolapların kiralarını yine Kırşehir'de bulunan Şeyh Süleyman Vakfı'nın mütevellisi, dolapların mütevellisi olduğu vakfa ait olduğunu bu sebeple kirasını kendisinin alacağını belirterek müdahale etmiştir (AHK.KR.d., 1, s. 134). Bazen de vakıf reyasının gelirlerini toplamak üzere iltizamen uhdesine alanların vakfın gelirini teslim noktasında sıkıntı çıkarttıkları olabilmekteydi. Maraş kazasına bağlı Zeytun ve Firmos köylerinin vergilerini toplayan Agop ve Yuvan isimli kişiler zimmetlerinde kalan 1.150 kuruşu vakfa teslim etmeleri gerekirken teslim etmemişler, çeşitli bahaneler ileri sürerek vermemekte diretmişlerdir (AHK.ME.d., 1, s. 285).

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili bazı hükümler vakfedilen taşınmazlarla ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler sayesinde hem vakfiyesi arşivde olmayan vakıflarla ilgili gerekli bilgiyi sunması hem şehrin fiziki yapısı ve esnaflarıyla ilgili bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Örneğin Malatya kazasında, Aişe Hatun'un vakfettiği taşınmazlarla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Aişe Hatun, Orduyeri isimli mahalde bulunan meyve ağaçlarını ve içinde meyve ağaçları bulunan bahçesini, yine Malatya'da Başdeğirmen denilen iki göz mülk değirmenini ve bitişiğinde bulunan bir miktar mülk arsasını ve yine Aspuzi denilen mahalde bulunan üç bab mülk cüllah dükkanını ve bitişiğinde bulunan bir bab mülk boyahane dükkanını ve bir bab mülk kebabçı dükkanını ve iki adet mülk bakkal dükkanını ve yine Pazarkapısı'nda bulunan iki bab mülk berber dükkanını ve bir bab mülk bakkal dükkanını ve yine Pabuççu Pazarı'nda bir bab pabuççu dükkanını *tescil-i şer'* ve *teslim-i ile'l-mütevellî birle* vakf etmiş ve tevliyet cihetini kendisi hayatta oldukça kendi tasarrufuna vefat ettikten sonra ise oğullarının tasarrufunda olmak üzere şart koşmuştur (AHK.ME.d., 1, s. 36). Aynı zamanda bazen vakıflar arasında veya vakıfla diğer toprak mutasarrıfları arasında yaşanan anlaşmazlıklarda defterlere başvurulmakta ve defterlerde yer

alan gelir birimleri ve miktarları hakkında bilgiler verilmektedir. Örneğin Erzincan'da Gülabi Bey Câmii Vakfı ile ilgili bir şikâyetle defter-i mufassala başvurulmuş ve Erzincan'da bulunan bu vakıfla birlikte bazı vakıf, dirlik ve malikânelerin gelirleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir (AHK.ER.d., 1, s. 172).

Çözüm Süreci

Divân-ı Hümâyûn'a başvuran kişilerin arzuhalleri ilk olarak çavuşbaşına ulaşır ve çavuşbaşının (emrindeki çavuşlarla) ön incelemeyi yapmasıyla resmi süreç başlamış olurdu. Daha sonra çavuşbaşı, başvuru sahiplerinin Divân üyelerinin huzuruna çıkmasını sağlar ve Divân'da görüşülen davaların mübaşirliğini yapardı. Çavuşbaşının ve emri altındaki çavuşların kontrolü altında davalı ve davacılar huzurda bulunurlar ve arzuhalleri önceleri reisülküttaplar tarafından sonraki dönemlerde ise tezkireciler tarafından okunarak dava görülürdü. Eğer dava bir oturum ile gerçekleşecekse huzurda dava görülür ve karar; ferman, hüccet, i'lâm veya hükm-i hümâyûn yazılarak verilirdi. Divân'daki davalar bazen eldeki delil ve belgeler ışığında kısa bir sürede karara bağlanırken bazen de defterlere müracaat veya mahallinde halledilebilecek bir konuya mahalline havale edilerek çözümü istenirdi (Tuğluca, 2016, s. 68-71).

Divân'da görüşülen davalar, davanın içerik ve niteliğine göre, delillere ve belgelere göre farklı yollarla çözüme kavuşturulurdu. Mahalline havale, defterlere başvuru, Divân'da karar, mübaşir tayini gibi dava konusu hangisini gerektiriyor ise o doğrultuda hareket edilirdi. Eğer davalı ve davacı huzurdaysa, delil ve belgeler de yeterliyse Divân'da doğrudan karar verilir ve bu karara itiraz edilemezdi. Ancak çoğu hükümde de olduğu üzere davaların büyük bir kısmının çözümü mahalline havale edilerek sağlanırdı. Şikâyet başvurusunda bulunanların da zaten büyük bir kısmı yanlarında getirdikleri ve müftüden aldıkları *fetva-yı şerif* ve yerel mahkemelerden aldıkları hüccet-i şer'iyye veya temessük ile Divân'a başvurmakta ve buradan alacakları emr-i şerif veya *hükm-i hümâyûn* ile mahalline tekrar dönerek davalarında ellerini güçlendirmek istemekteydiler ve davalarının yerelde lehlerine çözülmesini amaçlamaktaydılar. Bununla birlikte bazen Divân'a başvuran kişiler herhangi bir kişiyi şikâyet etmemekte, bir talepte bulunabilmekteydiler. Bu kişiler, vakfın tasarrufunu veya eğer işletilmesini uhdelere almışlarsa tedbir amaçlı kendilerine müdahale edilmemesine dair hükm-i hümâyûn talebinde bulunabiliyorlardı.

Divân'da görüşülen şikâyet konuları, şikâyetin muhteviyatına göre farklı çözüm yollarıyla ele alınmaktadır. Şikâyetin konusu timar, zeamet, iltizam, malikâne, vakıf gibi defterhâne-i âmirede bulunan defterlerin esas alınmasıyla çözülebilecekse, "*defter ve kanûn mücebince*" çözülmesi istenmektedir. Bu tür şikâyetlerde "*defterhâne-i âmirede mahfûz rûznâmçe-i hümâyûna ve defter-i icmâl ve mufassala mürâca'at olundukda*", "*Divân-ı*

hümâyûnumda mahfûz kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olundukda", "*defter-i evkâfa mürâca'at olundukda*" gibi ifadelerle çözüm yolları gösterilmekte ve "*vech-i meşrûh üzere mastûr ve mukayyed bulunmağın defter-i hakânî mücebince amel olunmak*", "*vech-i meşrûh üzere mastûr olmağla şer' ve kânûn ve defter mücebince amel olunmak*" gibi ifadelerle çözülmesi gerektiği ifade edilirdi (Tunç 2020, s. 302-303).

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlere bakıldığında şikâyet konularının çözümüyle ilgili genel sürecin hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. 1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili davaların çözümünde hüküm ve emir ricası, mahalline havale edilme, deftere müracaat, deftere müracaatla birlikte arz veya ilâm, Divân'da karar gibi çözüm süreçleri, diğer çözüm süreçlerine göre daha çok gerçekleşmiştir. Her üç eyaletten Karaman eyaletinde hüküm ve emir ricası 74 hükümlle ilk sırada iken mahalline havale ve deftere müracaat neticesinde gerçekleşen çözümler birbirine yakın olup ikinci ve üçüncü sıradadır. Erzurum eyaletinde ilk sırada yine Karaman'da olduğu gibi hüküm ve emir ricası bulunmaktaysa da birbirine yakın sayıda gerçekleşmiştir. Deftere müracaat ise bu iki çözüm yolundan sonra gelmektedir. Maraş eyaletindeyse diğer iki eyalete göre mahalline havale edilen davalar 47 tane ile ilk sırada gelmektedir. Hüküm ve emir ricasıyla deftere müracaat neticesinde çözümler ise birbirine yakın olup ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır (Bk. Tablo 9).

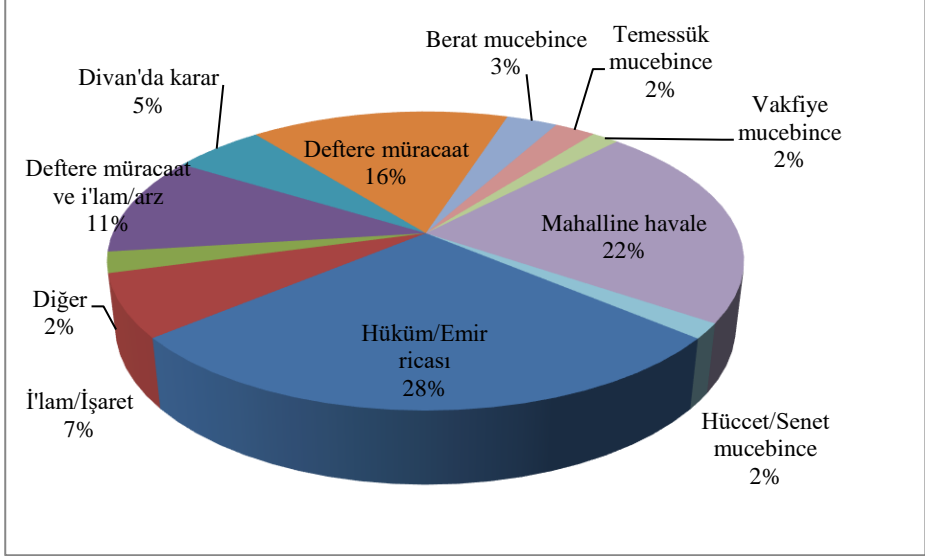
Tablo 9: Vakıflarla ilgili konuların çözüm süreci

Çözüm süreci	Erzurum	Karaman	Maraş
Hüküm/emir ricası	33	74	28
Mahalline havale	32	29	47
Deftere müracaat	22	32	24
Deftere müracaat ve ilâm/arz	15	22	15
Divân'da karar	5	10	12
İlam/İşar/işaret	6	8	19
Berat mucebince	5	2	8
Temessük mucebince	-	2	10
Vakfiye mucebince	2	-	6
Hüccet, senet mucebince	-	-	8
İlam ve mahallinde	3	-	-
Fetva mucebince	-	3	-
Harameyn Muhasebesi Tezkiresi	-	2	-
Divân'a ihzar	-	1	-
Mühürlü mektup	-	-	1
Mübaşir tayini	-	-	1
Toplam	123	185	179

Her üç eyalet birlikte değerlendirildiğinde hüküm ve emir ricası %28, mahalline havale %22, deftere müracaat %16, deftere müracaat ve ilâm/arz %11, ilâm ve işaret %7, Divân'da karar %5, berat mucebince %3, temessük

mucebince %2, vakfiye mucebince %2, hüccet ve senet mucebince %2 ve diğerleri %2'lik kısmı oluşturmaktadır (Bk. Grafik 3).

Grafik 3. Vakıflarla ilgili konuların çözüm süreci

Divân'a yansıyan vakıflarla ilgili şikâyet konularının önemli bir kısmının toprak anlaşmazlığı gibi konularla ilgili olması sorunların büyük bir kısmının da Defterhâne-i Âmire'de bulunan ruznamçe-i hümayûn, defter-i icmal, defter-i mufassal ve defter-i evkâfa müracaat edilmesi neticesinde çözülmesini sağladı. Bununla birlikte berat kayıtlarının kontrolü için ruznamçe-i askerîye müracaat edilir ve eğer herhangi bir cihet yanlışlıkla ve usulsüz bir şekilde elde edilip bu defterlere kaydı yapılmışsa kişinin berat kaydı *ref'* ve *terkin* edilirdi. Nitekim vakıflarla ilgili şikâyet konularının toplamda %27'si defterlere müracaat edilmesi neticesinde çözülmüştür. Deftere müracaat edilerek çözülmesi istenen hükümlerin toplamda 52'si yani %11'lik bir kısım hem defterlere müracaat edilerek hem de defter emini arzı, şeyhülislamın işareti, reisülküttap, kadıasker veya başdefterdar i'lamı neticesinde çözümlenmiştir. Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurulardan toplamda %9'unun çözümü hüccet, fetva, berat, temessük gibi resmî evraka istinaden gerçekleşmiştir. Bu tür çözümlerin yanı sıra zulüm, eşkıyalık gibi baskı ve şiddet içeren olaylarda olay mahalline mübaşir görevlendirilebilir ve mübaşir marifetiyle çözüm aranabilirdi. Ancak söz konusu eyaletlerde mübaşir tayinine sadece bir hükümde rastlanmıştır. Defaatle yerel mahkemede veya Divân'da görüşülüp karar verilmiş olmasına rağmen tarafların riayet etmedikleri durumlarda veya devletin önemli gördüğü konular söz konusu olduğunda şikâyet edilen kişi veya kişilerin Divân'a ihzar edilmesi istenebilirdi. Bu yolla davanın çözümü için de sadece bir hüküm örneği bulunmaktadır.

Şikâyet konularının Divân'da görüşülmesi neticesinde davacı veya davacının vekiline davanın muhteviyatına göre nasıl çözülmesi gerekiyorsa buna göre emr-i şerif veya hükm-i hümâyûn verilir ve müşteki veya vekili aldığı resmî evrakı kazasına giderek kadıya sunar, kadı da bu hükmü sicil defterine kaydettirir ve hükmün icrasını talep ederdi (Tuğluca 2016, s. 84). Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerinin üçünde de hükmün icrası konusunda en çok kadı/naib ile birlikte vali, mütesellim ve voyvoda gibi ehl-i örf taifesinden kişiler muhatap alınmıştır. Nitekim kadı ile birlikte ehl-i örf taifesinden bir veya birden fazla kişinin muhatap alındığı hükümler her üç eyalette de ilk sırada gelmektedir. Sadece kadı ve naiblerin muhatap alındığı hükümlerse ikinci sırada gelmektedir. Yalnız ehl-i örfün veya müteveli, kadıasker, müftü gibi kişilerin muhatap alındığı hükümlerse çok az sayıda kalmaktadır (Bk. Tablo 10).

Tablo 10: Vakıflarla ilgili konuların çözümünde muhataplar

Hükmün gittiği	Erzurum	Karaman	Maraş
Kadı ve ehl-i örf birlikte	92	130	112
Kadı/Naib	30	56	62
Ehl-i örf	1	-	2
Müteveli	-	2	-
Anadolu Kadıaskeri	-	1	-
Kaimmakam	-	-	1
Müftü ve naib	-	-	1
Toplam	123	189	178

Erzurum eyaletinde kadıyla birlikte ehl-i örfün muhatap alındığı hükümler %75, Karaman eyaletinde %69 ve Maraş eyaletinde %63'tür. Erzurum eyaletinde yalnız kadı ve naiblerin muhatap alındığı hükümler %24, Karaman eyaletinde %30 ve Maraş eyaletinde %35'tir.

Vâkıfın Kimliği ve Mevkûf

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde vakıfların kurucularının kimliğine bakıldığında askerî ve ilmiye mensuplarının daha çok olduğu görülmektedir. Erzurum eyaletindeki vakıfların kurucularının 37'si askerî, 36'sı ilmiye sınıfı mensupları iken 15'i reyadır. Karaman eyaletindeki vakıfların kurucularının 75'i askerî, 53'ü ilmiye sınıfı mensupları iken 37'si reyadır. Maraş eyaletinde ise vakıfların kurucularının 66'sı askerî, 34'ü ilmiye sınıfı mensupları iken 26'sı reyadır (Bk. Tablo 11). Söz konusu eyaletlerin her biri aynı zamanda Anadolu beylikleri ve Selçuklu Devleti zamanından kalma önemli devlet adamlarına ve ilmî şahsiyetlere ait vakıfları barındırmaktadır. Örneğin Maraş eyaletinde başta Maraş kazası olmak üzere Hısn-ı Mansur ve Elbistan kazaları Dulkadiroğulları Beyliği'nin önemli devlet adamlarından Alaüddeve'ye ait

birçok vakfa sahiptir ve bu vakıflarla ilgili çok sayıda şikayet Divân'a yansımıştır.

Tablo 11: Vâkıfların kimliği

Vakfın kurucusu	Erzurum	Karaman	Maraş
Askeri	37	75	66
İlmiye	36	53	34
Belirsiz	29	37	35
Reaya	15	18	26
Padişah	7	4	3
Reaya/askeri/ulema vs.	2	-	6
Hanedan	1	2	5
Harameyn	-	4	2
Ashab-ı Kehf	-	-	3
Toplam	127	193	180

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletleriyle ilgili Divân'a yansıyan hüküm sayısı ile yukarıdaki tabloda yer alan vâkıf sayısının farklı olması bazı hükümlerde iki vakıf arasındaki bir anlaşmazlıktan bahsedilmesi veya bazen bir hükümde birden çok vakıfla ilgili bilgi verilmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu vakıflar içerisinde kim tarafından kurulduğıyla ilgili açık bir bilgi bulunmayan her üç eyalette toplam 101 vakıf bulunmaktadır (Bk. Tablo 11).

Söz konusu eyaletlerde kadınlar tarafından kurulmuş vakıflar da bulunmaktadır. Nitekim Maraş eyaletinde 8 vakfın, Karaman eyaletinde 3 vakfın ve Erzurum eyaletinde 7 vakfın kadınlar tarafından kurulduğı anlaşılmaktadır. Ayrıca Erzurum eyaletinde 1 vakfın gayrimüslimler tarafından kurulduğı görülmektedir.

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerine ait 1 Numaralı Ahkâm Defterlerindeki vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde bu hükümlerde yer alan mevkuf ile ilgili de birçok bilgi bulunmaktadır. Söz konusu eyaletlerle ilgili Divân'a yansıyan konularda en çok bahsi geçen mevkuf; camiler, mescidler, köyler, mezraalar, çiftlikler, medreseler, mektepler, tekke ve zaviyeler, hanlar, arsalar, bağ-bahçe ve bostanlar, aşiret ve cemaatlerdir. Bununla birlikte nükûd vakfıyla ilgili de çok sayıda hüküm bulunmaktadır ve bu vakıflar cami, mescid, mektep, musluk, kilise, yeniçeriler gibi yapı ve grupların ihtiyaçları için kurulmuştur (Bk. Tablo 12).

Tablo 12: Mevkûfun türü

Mevkûfun türü	Maraş	Karaman	Erzurum
Cami, mescid	36	55	43
Köy, mezraa, çiftlik	63	36	21
Tekke, zaviye	12	45	42
Medrese, mekteb/buk'a	11	25	15

Belirsiz	8	10	6
Dükkan/han/arsa vs.	16	5	3
Su/çeşme/hamam	5	10	1
Aşiret mukataası	7	4	-
Bağ-bahçe-bostan	4	2	3
Türbe	-	5	-
Boyahane	3	-	-
Değirmen	3	1	1
Mukataa	2	2	-
Köprü	-	3	1
Kütüphane	2	1	-
Kitap	-	1	-
Medine-i Müneverre	-	1	-
Nân-ı aziz	-	1	-
Mevlevihâne	1	1	-
Dolap	-	1	-
Asitane	1	-	-
Menzil	1	3	-
İmaret	-	-	2
Bekar (oda)	-	-	1
Para/nükud	1	1	-
Musluk ve nükud	1	-	-
Cami/mescid ve nükûd	3	4	-
Dükkan ve nükûd	-	-	1
Kilise ve nükûd	-	-	1
Yeniçeri ve nükûd	2	-	1
Toplam	182	217	142

Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletleriyle ilgili Divân'a yansıyan hüküm sayısı ile yukarıdaki tabloda yer alan mevkuf sayısının farklı olması bazı hükümlerde iki vakıf arasındaki bir anlaşmazlıktan bahsedilmesi veya bazen bir hükümde birden çok vakıfla ilgili bilgi verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin toplumsal, iktisadi, kültürel ve dini hayatında önemli bir yeri olan vakıf müessesesiyle ilgili araştırmalar Osmanlı tarihini ve toplumunu ve dinamiklerini daha iyi anlamak bakımından son derece önemlidir. Bu durum vakıflarla ilgili araştırmalarda farklı kaynaklardan beslenmeyi zaruri kıldığından farklı türden belge ve defterlere müracaat edilmesi gerekli hale gelmiştir.

Divân-ı Hümâyûn'un ana defter serileri olan Mühimme, Atik Şikâyet ve Ahkâm Defterleri, vakıf araştırmacılarına önemli katkı sağlayacak bilgiler içermektedir. 1742 yılından başlayıp 19. yüzyılın sonlarına kadarki dönemle ilgili eyaletlerden Divân'a veya ilgili kurumlara yansıyan şikâyet konularını içeren Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin kayda değer bir kısmı vakıflarla ilgilidir. Bu defterlerde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde şikâyetin şekli, şikâyet edenlerin/edilenlerin kimliği ve tarafları, şikâyetin konusu, şikâyetin çözüm süreci, vakfın kurucuları ve mevkûfa dair önemli bilgiler elde edebilmek mümkündür.

1 Numaralı Karaman, Erzurum ve Maraş Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümler incelendiğinde şikâyet başvurusu yapanların büyük bir kısmının Divân'a bizzat başvuru yaptığı bir kısmının ise arzuhal göndererek başvuru yaptığı görülmüştür. Bununla birlikte bir kısım başvuru da kadı, müteveli, nâzır, müteveli kaimmakamı gibi görevlilerin mektup göndermesi neticesinde gerçekleşmiştir.

Divân'a yapılan vakıflarla ilgili şikâyet başvurularında, şikâyetlerin büyük bir kısmının Müslümanlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Maraş eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 92'si, Erzurum eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 91'i ve Karaman eyaletinden gerçekleşen şikâyet başvurularının yüzde 87'si Müslümanların kendi aralarındaki şikâyetlerle ilgilidir. Müslümanların gayrimüslimlerle veya gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilgili şikâyetleri ise tüm şikâyetlerin yüzde 1'inden daha az bir oranı oluşturmaktadır. Ayrıca, Divân'a yapılan şikâyet başvurularının çok büyük bir kısmı erkekler tarafından yapılırken çok az bir kısmı da kadınlar tarafından yapılmış ve kadımlar, bazen birkaç kadınla bazen de bir veya birkaç erkekle birlikte şikâyetçi olmuşlardır. Bazı hükümlerde ise şikâyetin taraflarına dair bilgi verilmemiştir.

Vakıflarla ilgili şikâyette bulunanların kimliklerine bakıldığında Erzurum, Karaman ve Maraş eyaletlerinden Divân'a yapılan başvurularda müteveli, mürtezika ve reayanın başvuranlar içerisinde önemli bir yekûnu oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte vakıf mutasarrıfları, zaviyedâr (tekyenişîn/şeyh), sipahi (zaim/voyvoda), evlâd-ı vâkıf gibi kişiler tarafından yapılan şikâyelere de sık bir şekilde rastlanmaktadır. Divân'a yapılan vakıflarla ilgili başvurularda şikâyet edilenlere bakıldığında ise şikâyet edilenlerin önemli bir kısmının reaya, askerî zümreler, mütevelliler, diğer vakıflar, evlâd-ı vâkıflar veya evlad-ı vâkıflık iddiasında bulunanlar olduğu görülmektedir.

Maraş, Erzurum ve Karaman eyaletlerinin 1 Numaralı Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde vakıf toprağına, gelinine ve mahsulüne zarar verilmesi veya müdahale edilmesi gibi konuların Divân'a yapılan şikâyet başvurularının en önemli gerekçesini oluşturduğu görülmektedir. Maraş eyaletinde 30, Erzurum eyaletinde 26 ve Karaman eyaletinde 38 hüküm bu konularla ilgilidir. Her üç eyalette şikâyet konuları

içerisinde ikinci sırada ise mürtezikanın mağduriyeti veya mürtezikaya yapılan zulümle ilgili konular gelmektedir. Ayrıca vakfın tasarrufuna müdahale edilmesi, vakıf reayasından haksız vergi talep edilmesi, vakfın dirlik, malikâne ve mukataa gibi diğer topraklara müdahale etmesi, tevliyet cihetine müdahale edilmesi, vakıf binasına zarar verilmesi gibi şikâyetlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlere bakıldığında şikâyet konularının çözümüyle ilgili genel sürecin her üç eyalette de benzer bir şekilde yürütüldüğü görülmüştür. 1 Numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm Defterlerinde yer alan vakıflarla ilgili davaların çözümünde mahalline havale edilme, deftere müracaat, deftere müracaatla birlikte arz veya il'âm, Divân'da karar gibi çözüm süreçleri diğer çözüm süreçlerine göre daha çok gerçekleşmiştir.

Ahkâm Defterleri'nde yer alan vakıflarla ilgili hükümlerde özellikle padişahlara, padişah eşlerine, padişah çocuklarına ve büyük devlet adamlarına, ilmiye mensuplarına ait vakıflarla ilgili çok sayıda hüküm bulunmakta olup bu vakıfların işleyişi, şikâyete konu olan durumları hakkında önemli bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Vakıflarla ilgili diğer defter serilerinden elde edilebilecek bilgilerle bu defterlerden elde edilecek bilgilerin birbirini tamamlaması ve birbirine katkı sağlaması bakımından Ahkâm Defterleri önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu defterler, vakıflarla ilgili şikâyetlerde şikâyet edenler, edilenler, şikâyetin tarafları gibi konularda istatistiki değerlendirmelere imkan tanımaktadır. Ayrıca vakıflarla ilgili hükümlerden hareketle Osmanlı coğrafyasındaki cami, mescid, medrese, mektep, tekke, zaviye, türbe, buk'a, imaret, hamam, su yolu, çeşme gibi vakıf kurumlarıyla ilgili bilgiler; hane, dükkan, han, oda, köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, arsa gibi vakıf gelir kaynaklarıyla ilgili bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, N. (1991). "Atik şikâyet defteri". *İslam Ansiklopedisi* (c. 4: s. 68). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bıçakçı, F. (2019). *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12418/12212>
- Cevger, G. (2012). *1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 tarihli Karaman Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534256>
- Cevger, G. ve Keçeci Kurt S. (2019). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya Kazâsı ile ilgili kayıtlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi*

- Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 149-159. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/703424>
- Çetin, Ö. (2019). *36 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12418/12295>
- Çiçek, H. (2011). *Erzurum Vilâyeti 1 numaralı ve 1155-1162/1742-1749 tarihli Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534787>
- Dağışan, H. (2019). *11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/684664>
- Dursun, K. (2015). *1 numaralı Sivas Ahkâm Defterinde, yer alan vakıf davalarının transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/619150>
- Emecen, F. M. (1994). Devre çıkma. *İslam Ansiklopedisi* (c.9: s. 250-251). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107-139. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652326>
- Günay, R. (2009). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'da sosyal hayat (Ahkâm-Şikâyet kayıtlarına göre)* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/134983>
- Günay, R. (2013/1). Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 17, 9-29. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215765>
- İnalcık, H. (1988). Şikâyet hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 33-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112703>
- İnbaşı Arı, Y. (2019). *1 numaralı (H. 1155-1168/M. 1742-1755) Bosna Ahkâm Defteri, değerlendirilme ve transkripsiyon* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=cxWxTKDJr1DGyB6CRak5Lg&no=fnpKliPNIB8tR6OaB7imSg>
- Murat, N. (2017) *1 numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/11480/8343>

- Kantaroglu, N. G. (2019). *1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi) Erişim adresi:
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=aEzj_IdWAsjiSAfK3qwrBhuwO0czj2STJ_E78iZxjlcMppBiYuKpd-o7qNh9owl
- Kaymaz, B. (2019), *1 numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin transkripsiyonu (61-121)* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/36094>
- Kul, M. (2011). *1 numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/534787>
- Kütükoğlu, M. S. (2006). “Mühimme defteri”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 31: s. 520-523). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Paköz, E. (2014). *1 numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya gönderilen hükümlerin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/206423>
- Pekdoğan, S. (2014). *19 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/619176>
- Sahillioğlu, H. (1988). “Ahkâm defteri”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 1: s. 551). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Susam, F. (2019). *1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi:
<https://hdl.handle.net/20.500.12450/1748>
- Şimşir, N. (1994). Ahkâm Defterleri'nin tarihî kıymeti ve 107 no'lu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile ilgili hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, 357-390.
- Tuğluca, M. (2014). Balkan tarihi araştırmalarında Şikâyet-Ahkâm defterleri: I numaralı Rumeli Ahkâm Defteri örneğinde (1742-1743). A. Temizer (Ed.), *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar* (s. 229-257) içinde. İstanbul: Libra Kitap.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Ankara: TTK.
- Tabakoğlu, A. (2011). “Tekâlîf”. *İslam Ansiklopedisi* (c. 40: s. 337). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taş, H. (2007). Osmanlıda şikâyet hakkının kullanımı üzerine düşüncüler. *Memleket ve Siyaset Yönetimi* 3(2), 186-204.

Tunç, M. N. (2020). Balkan tarihi araştırmalarında Atık Şikâyet Defterleri'nin yeri. M. Çelik, A. Duran (Ed.), *Türkiye'nin bölgesel sorunları: Osmanlı'dan günümüze Balkanlar* (s. 267-311) içinde. İstanbul: Hiper Yayın.

Yanar, Ö. (2016). 1 numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a gönderilen hükümlerin transkripsiyon ve değerlendirilmesi, (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/206026>

Yılmaz, Z. (2018). *1 numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin çevrimyazısı*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/36264>

Başbakanlık Arşiv Rehberi. (2017). İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/osmanli_arsivi_rehberi_2017.pdf

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Erzurum Ahkâm Defterleri (AHK.ER.d): 1

Karaman Ahkâm Defterleri (AHK.KR.d): 1

Maraş Ahkâm Defterleri (AHK.ME.d): 1

Atıf için:

Tunç, N.M. (2022). Ahkâm Defterleri'nin vakıf araştırmalarındaki yeri (1 numaralı Erzurum, Karaman ve Maraş Ahkâm defterleri). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 1-34. doi: 10.54558/jiss.990157

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

<https://dergipark.org.tr/pub/jiss>

Emeklilik Sürecine İlişkin Görüşler: Seneca'nın Eserleri Üzerine Bir İnceleme

Uğur Keskin*

Öz

Amaç: Bu makalede, Seneca'nın eserlerindeki anlatımlarında belirgin bir tema teşkil eden emeklilik sürecine ilişkin anlatımların, günümüz çalışma yaşamı ve emeklilik süreçleri bakımından ele alınabilecek yönlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem: Nitel araştırma yöntemi bağlamında yürütülen makale, doküman incelemesine uygun olarak desenlenmiştir.

Bulgular: Makalede, Seneca'nın, günümüz literatüründe yürütülen tartışmalar bakımından öncü nitelik taşıyan ne tür görüşler öne sürdüğünü açıklığa kavuşturmaya yönelik incelemeler yürütülmüştür. Bu sayede, Seneca'nın eserlerindeki anlatımlar, emeklilik literatürü kapsamında değerlendirilebilecek özgün izahlara dönüştürülmüştür.

Sonuç: Bu makalede, Stoa felsefesinin önde gelen düşünürlerinden Lucius Annaeus Seneca'nın (M.Ö. 4 - M.S. 65) eserleri incelenmiştir. Roma döneminde yaşamış olmasına rağmen Seneca, çalışma yaşamına ve onun doğal bir uzantısı olan emeklilik sürecine ilişkin öncü görüşler öne sürmüştür. Seneca'nın görüşleri, günümüz bakış açısıyla kıyaslandığında doğal olarak birtakım farklılıklar göstermektedir. Buna karşın, etik ve evrensel değerler kapsamında değerlendirildiğinde, günümüz emeklilik anlayışı açısından da değer ifade eden özgün bakış açıları ortaya koyduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla Seneca'nın kaleme almış olduğu çok sayıdaki birincil kaynak eser, özgün içeriği sayesinde birçok yönden yapılabilecek değerlendirmelere olanak tanımaktadır.

Özgünlük: Makalede, Seneca'nın, günümüz literatüründe yürütülen tartışmalar bakımından öncü nitelik taşıyan ne tür görüşler öne sürdüğünü açıklığa kavuşturmaya yönelik incelemeler yürütülmüştür. Bu sayede, Seneca'nın eserlerindeki anlatımlar, emeklilik literatürü kapsamında değerlendirilebilecek özgün izahlara dönüştürülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Seneca, Emeklilik, Çalışma yaşamı, Stoa ahlakı, Dingincilik.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr

Views on the Retirement Process: A Study on Seneca's Works

Uğur Keskin *

Abstract

Purpose: In this article, it is aimed to reveal the aspects of the retirement process, which is a prominent theme in Seneca's narratives that can be considered in terms of today's working life and retirement processes.

Method: The article, which was conducted in the context of the qualitative research method, was designed in accordance with the document review.

Findings: In the article, analyzes were carried out to clarify what kind of views Seneca put forward in terms of debates in today's literature. In this way, the narratives in Seneca's works have been transformed into original explanations that can be evaluated within the scope of retirement literature.

Implications: In this article, the works of Lucius Annaeus Seneca (4 BC - 65 AD), one of the leading thinkers of Stoic philosophy, were examined. Although he lived in the Roman period, Seneca put forward pioneering views on working life and the retirement process, which is a natural extension of it. Seneca's views naturally show some differences when compared to today's point of view. On the other hand, when evaluated within the scope of ethical and universal values, it can be seen that it reveals unique perspectives that are also valuable in terms of today's retirement understanding. Therefore, many primary source works written by Seneca allow evaluations that can be made in many ways, thanks to their original content.

Originality: In the article, analyzes were carried out to clarify what kind of views Seneca put forward in terms of debates in today's literature. In this way, the narratives in Seneca's works have been transformed into original explanations that can be evaluated within the scope of retirement literature.

Keywords: Seneca, retirement, working life, Stoic ethics, Quietism.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr.

Received : October 6, 2021 Accepted: April 6, 2022
Type : Research

Giriş

Bu makalede, Seneca'nın eserlerindeki anlatımların, güncel emeklilik literatürü ekseninde izah edilebilecek nitelikleri vurgulanmaya çalışıldığı için, Seneca'nın sıklıkla dile getirdiği ve ısrarı bir biçimde tartışmaya konu ettiği bakış açıları ortaya konulmaktadır. Söz konusu bakış açılarını gözler önüne seren bulgular ise makalenin analize dönük anlatım başlığında ele alınmaktadır. Aktarım ve açıklamaya dayalı bu değerlendirmelerin teorik dayanağını teşkil eden emeklilik sürecine ilişkin anlatımlar ise kuramsal alt başlıklar çerçevesinde okuyucunun dikkatine sunulmaktadır.

Seneca, Pisagorcu Sotion'dan dersler alarak onun gibi etyemez olmuş ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmıştır. Daha sonra Attalus'a bağlanıp güzel kokulardan, şaraptan, ıstiridye ve mantar yemekten ve yumuşak yatakta uyumaktan vazgeçmiştir. Kinik Demetrius'u ve Papirius Fabianus'u hararetli bir biçimde dinlemiş ve felsefeye düşkün biri olarak yaşam sürmüştür (Dürüşken, 2007: 9), bütün bu öğretileri içtenlikle izlemiş, benimsemiş ve yaşamına uygulamıştır (Demiriş, 2015, s. 12).

Parlak ve inişli çıkışlı bir yaşam süren Seneca'nın ortaya koyduğu felsefe farklı bir tarafta durmaktadır. Seneca'nın inşa ettiği felsefe kendi yaşamından derin izler taşımaktadır (Küskü, 2020, s. 85-86). Az ile kanaat ederek ölçülü ve mütevazı bir yaşamı öngören Stoa felsefesinin temsilcilerinden olan Seneca, değişimlere uğrayan bir yaşam seyri sürmüştür. İmparator Nero'nun, çok erken yaşta tahta çıkması nedeniyle Seneca'nın saraydaki yetki ve sorumlulukları fazlasıyla artmıştır. Seneca'nın Stoa ahlakı ile biçimlenen dünya görüşü, devlet işlerinde bu denli yetki sahibi olmayı kabullenememiştir. Seneca birkaç defa görevinden ayrılmak istediye de, bu isteği Nero tarafından reddedilmiştir. Buna rağmen bu konuda kararlı bir tutum sergileyerek en sonunda saray yaşamında edindiği malların bir kısmını imparatora bırakarak görevinden emekliye ayrılmıştır (Çevik, 2018, s. 11). Seneca'ya göre Tanrı, doğası gereği korku ve endişelerden uzaktır. Bilge insan da kendini yetiştirmesi ve eğitimi sayesinde korku ve endişelerden kurtularak tanrısal yönden değerli bir merteye kazanabilmektedir. Seneca'ya göre bilge insanın, devlet işlerinde görev almasında herhangi bir mahzur bulunmamaktadır fakat gerektiği zaman bu işlerden çekilip kendini felsefeye vermesini de bilmesi, hatta bu dünyadan çekilesini de bilmesi gerekmektedir (Uzel, 2018, s. 25).

Seneca; ölçülülük, cesaret, akıl ve adalet erdemlerinin kendisinde barındığı insanı bilge olarak nitelemektedir. Bilge insanın devlet işlerinde görev alabileceğini buna karşın, gerektiği zaman bu görevlerden çekilerek kendisini felsefeye adanmasını bileceğini, hatta bu dünyadan çekilmesini de bileceğini söyleyen Seneca, bir bakıma kendisinin benimsediği yaşam anlayışını ima etmektedir (Selen, 2014, s. 24). Seneca'ya göre, dinginliği

sağlayacak şeyler, düzenli bir çeşitlilik içinde, kamu görevi ve felsefeyle geçirilecek boş zamandır. Arkadaşlık ruh dinginliğine katkıda bulunmakta, çok büyük servet ise ona zarar vermektedir (Demiriş, 2015, s. 20). Özetle ifade etmek gerekirse Seneca, kamu görevi ile boş zamanın (görevlerin verdiği yorgunluğu azaltan rekreatif aktivitelerin) dengeli bir biçimde yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Yöntem ve Sınırlılıklar

Literatürde Seneca'nın felsefesi ve eserleri ile ilgili çok sayıda Türkçe ve İngilizce yayın bulunmaktadır. Benzer şekilde emeklilik sürecine ilişkin olarak da çok sayıda yayın ile karşılaşılacaktır. Oysa bu makalenin yazımı için yürütülen kaynak taramalarında, Seneca'nın emeklilik sürecine ilişkin görüşlerini odak noktasına alan geçmiş dönemli bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum ise makalenin özgün yönünü teşkil etmektedir.

Bu makalede nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Makalede araştırma deseni olarak ise doküman incelemesi benimsenmiştir. Nitekim makalede, birincil kaynak özelliğine sahip metinlere yoğunlaşmış, ulaşılan veriler üzerinde doküman incelemesi yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2016, s. 189) göre doküman incelemesi, durum ya da olgular ile ilgili bilgi ihtiva eden yazılı kaynakların araştırmaya konu edilerek değerlendirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu niteliği bakımından doküman incelemesi, bilimsel çalışmalar açısından, tıpkı bu makalede olduğu gibi, bütün veri kümesini oluşturabilmektedir.

Seneca, birçok eserinde çalışma yaşamı ve emeklilik konularına değinerek görüş beyan etmiştir fakat *İmparator Claudius'un Kabaklaşması*, *Troialı Kadınlar* ve *Medea* gibi eserlerinde (Bkz. Seneca, 1947; Seneca 2018a; 2019b) bu konulara herhangi bir biçimde yer vermemiştir. Dolayısıyla Seneca'nın söz konusu eserleri bu makale için herhangi bir veri sağlamamıştır. Bu makalede, Seneca'nın eserlerinin Türkçe'ye çevirisi yapılanlarının tamamı incelenmiştir. Kitap olarak Türkçe çevirisi yapılmayan *Hercules Furens* (*Çıldırın Hercules*) eseri, Selen (2014) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezindeki çeviriden yararlanılarak inceleme kapsamına alınmıştır. Roma'yı konu edinen *Octavia* adlı eserin Seneca'ya ait olup olmadığı şüpheyle karşılanmaktadır (Özcangiller, 2009, s. 10). Bu nedenle söz konusu eser inceleme kapsamına alınmamıştır. Makalenin analize dönük anlatımlarında da rahatlıkla görülebileceği üzere, Seneca'nın çok sayıdaki eseri, emeklilik konusunda öne sürdüğü fikirlere dair oldukça kapsamlı veriler sunmakta ve yeterli bir veri doygunluğunu sağlamaktadır. Makalenin yazım hacmi de göz önünde bulundurulduğunda, mevcut verilere yapılacak her türlü ilave, anlatımın tekrara düşmesi olasılığını da gündeme getirebileceği kanaatini uyandırmaktadır.

Tarihsel mesafe, anlamının önündeki belirgin bir engel olabilmektedir. Belirli bir yazarın (bu çalışma özelinde Seneca'nın) görüşlerinin özgün yönlerini tespit etmeye dönük akademik çalışmalar, tersine bir inşa kurmanın güçlüğüne de beraberinde getirmektedir. Bu güçlük ise söz konusu tarihsel mesafenin aşılamayışından kaynaklanmaktadır (Bilen, 2016, s. 86). Seneca'nın eserlerini kaleme aldığı dönem ile günümüz dünyası arasında çok kapsamlı değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle tarihsel mesafenin aşıllma güçlüklerinden kaynaklanan ve benzer tür bütün çalışmalarda karşılaşılan güçlükler makalede de sınırlayıcı bir nitelik ortaya koymaktadır.

Düşünsel Arka Plan

Seneca'dan yaklaşık bir asır önce yaşayan Romalı düşünür Cicero, çalışma yaşamından emekliliğe uzanan sürece ilişkin olarak Seneca'nın yaklaşımıyla örtüşen görüşleri, (2021: 33) şu sözlerle ifade etmektedir: “Birçok insan debdebeli kamu yaşamını küçümsemeyi... ruh dinginliğini ve selametini tercih etmek durumunda kalmış, ağırbaşlı ve tutarlı duruşu sayesinde ne gelecek, ne de alt edilme kaygısı içinde olmuştur.” Cicero (2021, s. 111), devletten ve hukuk işlerinden ayrıldıktan sonra kentten ayrılarak kırsal yerlerde yalnız başına bir emeklilik sürmüş ve böylesi bir emeklilik sürecinden övgüyle bahsetmiştir. Meşgul olduğunda yalnızca işin düşünülmesi, yalnızken de bireyin sadece kendisiyle kalması gerektiğini öne süren Cicero (2021, s. 111) bu konuda şunları ifade etmektedir: “Serbest olduğum zaman asla az serbest olmam, yalnızken de asla az yalnız kalmam.” Roma dönemi düşünürlerinden olan Loukianos (2021, s. 71), *Satılık Filozoflar* adlı eserinde stoacılığın Seneca gibi devlet adamları ve zenginler arasında yaygın bir anlayış olduğunu vurgulamaktadır. *Şölen* adlı eserinde ise Loukianos (2021, s. 29), stoacı anlayış açısından insanın arayıp bulmak için gayret etmesi gereken dinginlik gibi uygun karşılanan davranışlar ile mutlak kaçınması gereken olumsuz davranışları ele almaktadır. Dolayısıyla münzevi bir yaşamı andıran sakinliği ya da emeklilik sürecine benzer yaşam süreçlerini olumlu karşılamakta, hırs ve telaşe içinde geçen bir yaşamı olumsuz karşılamaktadır.

On dördüncü yüzyılın hümanist yazarı Petrarca (2019, s. 94-98), Seneca'nın görüşlerinden genel anlamda etkilendiğini açıkça ifade etmekte, yaşamın kısalığı nedeniyle, yaşlılığın son günlerini beklemeden, mümkün olan en erken vakitte dinginliğe erişilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Petrarca'ya göre, şehir yaşamından uzak kalmak gerekmektedir çünkü şehir insanlara sıkıntı vermekte, cömert ruhların dinginliğini alarak yetkin ilimlerin araştırılmasını aksatmaktadır. Nietzsche (2020, s. 78), Seneca'nın yaşama bakışını Petrarca gibi açık bir biçimde onaylamamakla birlikte, Stoa anlayışının, en basit yaşam tarzını benimsemesinden övgüyle bahsetmektedir.

Nietzsche, sürekli açık havada kalma ve sürekli meşguliyetin, insanı hastalıklardan ve baş ağrısından koruyan bilinçli bir yöntem olduğunu öne sürmektedir. Böylesi bir yaşam anlayışının genel anlamda, ağır baskı altında çalışan narin bir makine olan insanın aşırı kırılabilirliği açısından bakım ve koruma önemi olduğunu vurgulamaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl filozoflarından Mill (2020, s. 48), çalışma yaşamından emekliliğe giden süreci şu sözlerle ifade etmektedir: “Her yerde emekçinin, zanaatkârın, memurun görevinden ve mesleğinden şikâyet ettiğini ve kendilerine dayatılan işten emekli olabilecekleri zamanı sabırsızlıkla beklediğini görüyoruz.” Bu düşünceleriyle Mill, emekliliği özlemle beklenen bir zaman süreci olarak tarif etmektedir. Bireyin, emeklilik özlemi içinde olmaması için, sevdiği işi yapıyor olması gerekmektedir. Böylesi bir kişi-iş uyumu ise çoğu birey için geçerli olmamaktadır. On dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinden Morris (2016, s. 28) bu konuda şunları dile getirmektedir: “Ancak bütün çalışmalarımızı makul ve zevkli hâle getirecek şekilde azimli olursak, bütün yaşamımızı böylesi bir tatil olurdu.” Oysa çalışma yaşamının gerçekleri, bu görüşü yeterince desteklememektedir. Nitekim bu durumun da bilincinde olan Morris (2016, s. 38), emekliliğin arzulanan bir süreç olmasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır: “İnsanların sıkışık şehir bölgelerinde pislik içinde yaşamaya zorlanmaları hiçbir şekilde gerekli değildir. İşlerini sakın taşra bölgelerinde, küçük kentlerde ya da kısaca nerede yaşamak kendilerini mutlu edecekse orada yürütmeleri için hiçbir sebep yoktur.” Morris’e (2016, s. 39) göre, kendi hayatının efendisi olan meslekler/uğraşılar yürüten insanlar, kendilerini kalıcı bir kargaşanın ya da sıkışıklığın içine zorlayacak herhangi bir aceleyle veya öngörüsüzlüğe izin vermemektedirler.

Yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılabilir olduğu üzere, emeklilik sürecine ilişkin görüşleri yalnızca günümüz çağdaş bilimsel literatürü ile sınırlandırmak mümkün görünmemektedir. Gerek Seneca öncesinde ve gerekse Seneca sonrasında çok sayıda düşünür ve yazar bu konuda görüş öne sürmüş bulunmaktadır. Bu geniş düşünsel arka plan ve kapsamlı bağlamdan, daha özgün bir anlatıma geçiş sağlayabilmek için aşağıdaki alt başlıkta kavramsal bir çerçeve ortaya konularak, emeklilik sürecine ilişkin kısa bir literatür özetine yer verilmekte, daha sonra ise söz konusu sürece ilişkin Seneca’nın görüşleri analize tabi tutulmaktadır.

Kavramsal Çerçeve: Emeklilik Süreci

İnsanlar, yaşam safhalarında bazı dönüm noktalarından geçmektedirler. Emeklilik süreci, orta yaşlardan ileri yaşlara doğru geçişi ifade eden önemli bir hayat devresidir. İnsan yaşamı açısından ergenliğe geçiş ile emekliliğe geçiş dönemleri arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Buna karşın, ergenliğe geçişte biyolojik etkenler, emeklilik sürecine geçişte ise kişinin

topluluk içindeki yaşam biçimi ile ilgili etkenler ön plana çıkmaktadır (Onur, 1995, s. 186).

Ulusal ölçekte yürürlüğe konulan emeklilik sisteminin birinci basamağı şeklinde uygulanan kamu sosyal güvenlik sistemi, kuşaklar arası gelir aktarımına dayandırılmaktadır. Ulusal nüfus göz önünde bulundurulduğunda, aktif olarak çalışanların oranının azalması ve pasif durumdaki çalışmayanların sayısının artması kamu sosyal güvenlik sisteminin işleyişini olumsuz etkileyebilmektedir. Çalışan genç kesimin oranının yüksek olması ve yaşlı-geçer oranının korunması bu bakımdan önem taşımaktadır (Alper vd., 2012, s. 17).

Anayasa hükümleri, Türkiye Cumhuriyeti devletinin sosyal bir devlet niteliği taşıdığını kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Sosyal devlet olma anlayışı; ulusal düzeyde ve kurumsal işleyişe sahip bir sosyal güvenlik anlayışının hâkim olması, bu sayede de bütün yurttaşların işsizlik, hastalık, yaşlılık, engellilik gibi olumsuzlukları giderebilecek bir sisteme sahip olunması gerekliliğini gündeme getirmektedir (Acar ve Kitapçı, 2008, s. 86). Bu gerekliliğe bağlı olarak çağdaş emeklilik sistemleri üç bileşene dayandırılmaktadır. Üç basamaklı emeklilik modeli, üç ayrı yaklaşımın bir arada yürütülerek ihtiyaca uygun amaçlara ulaşabilmeyi sağlamakta ve özel emeklilik fonları sayesinde farklı ihtiyaçları karşılayabilmektedir. Üç basamaklı unsurları aşağıda sırasıyla açıklanan bu model, dünyanın farklı ülkelerinde bir arada ve birbirine alternatif olarak kullanılabilir (Apak ve Taşçıyan, 2010, s. 123):

Birinci Basamak (Sosyal Güvenlik Sistemi): Kamu eliyle işletilen, emeklilik geliri sağlayan, katılımı zorunlu kılan ilk basamaktır. Bireylere asgari bir gelir sağlama amaçlı ve dağıtım esaslı işlemektedir.

İkinci Basamak (Mesleki/Tamamlayıcı Emeklilik Sistemi): Zorunlu ve isteğe bağlı olarak, genellikle işyeri temelli mesleki emeklilik planlarını ifade etmektedir.

Üçüncü Basamak (Bireysel Emeklilik Sistemi): Önceden belirlenmiş koşullara uygun olarak tanzim edilen sözleşme kapsamında, işgörenin bireysel birikiminin, fon yönetimi kapsamında değerlendirilmesini ifade etmektedir.

Bireyler, çalışmaya başladığı ilk yıllarda, uzak bir gelecekte emeklerinin karşılığını alacaklarına ilişkin net olmayan bir kanaate sahip olmaktadır. Emekliliğin çok uzak bir gelecekte gerçekleşeceği duygusu içinde bulunan bu dönemde bireyler, kendilerini emekliliğe hazırlamaya dönük herhangi bir şey yapmamaktadırlar. Emeklilik yaşı yaklaştığı ölçüde, bu sürecin gerçekleşebileceği gerçeğini kabullenmeye başlamaktadırlar. Özellikle Batı ülkelerinde çalışanlar, emekliliğe yaklaştıkça emeklilik öncesi

programlara katılmaktadırlar. Bu tür programlar, çalışanların emeklilik sürecine uyum sağlamasına katkı sağlamaktadır (Salman, 2004, s. 7).

Alan yazın incelendiğinde, emeklilik süreci gibi durumların etkisinde kalan bazı bireylerin, yaşam tatmininin azalabileceği görüşüne yer verildiği görülebilmektedir. Buna karşın, emekliye ayrılan birey, doğal ve yaşamsal bir süreç olan emekliliğin sağladığı ayrıcalıklara da sahip olabilmekte hatta bilişsel yönden bilgisine danışılan bir konuma bile ulaşabilmektedir. Dolayısıyla emeklilik sürecine giren bireyler, yaşam alanlarında çeşitli kayıplar yaşamalarına rağmen, yaşam doyumlarını artırabilmektedirler (İlbağ vd. 2016, s. 38). Örneğin fiziksel güç kaybı, görme ve işitmede gerileme yaşamasına rağmen bazı yaşlı bireyler, hayata olumlu yönden yaklaşım, yaşama daha sıkı sarılmakta, başladığı her yeni günü bir nimet gibi algılamaktadır.

Emekliliğe giden süreçte kronolojik yaş, belirgin bir rol üstlenmektedir. Tanım olarak kronik yaş, doğum ile ölüm arasında geçirilen yaş dönemlerini belirli kategoriler kapsamında değerlendirmeyi ifade etmektedir. Buna karşın kronolojik bilgi, niteliğe ilişkin tam anlamıyla yeterli bilgi vermemektedir. Kronolojik yaş ile ilişkili süreçlerin anlaşılması; kültürel, sosyal ve psikolojik unsurların birlikte ele alınmasıyla daha anlamlı değerlendirmeler yapılabilmesine olanak sağlamaktadır (İçli, 2008, s. 30-31).

On ikinci yüzyıl Avrupa'sında ticari faaliyetlerin artmasıyla kentler ve kentli sınıflar ön plana çıkmaya başlamış ve aristokratik tabakalar söz sahibi olmuştur (Yalçınkaya, 2016, s. 255). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinde Rousseau (2009), doğal ve sosyal yönlerden ortaya çıkan farklılıklar üzerinde durmuştur. Toplumdaki bireyler arasındaki farklılıklar, sahip oldukları güç bakımından da asimetrik bir durum ortaya çıkarmakta bu da hiyerarşik bir yapının oluşmasına kaynaklık etmektedir. Bireyler arasındaki zenginlik, statü, yaş (gerontokrasinin kaynağı olarak), etnik ve sınıf gibi farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkan güce tahvil edilebilir unsurlar temeline dayalı farklılıklar, söz konusu hiyerarşik yapıya işlerlik kazandırmaktadır. Sosyal yönden ortaya çıkan bu tabakalaşma, toplumdaki işbölümünü de biçimlendirmektedir. İşbölümüne bağlı olarak bireyler, üretim süreçlerinin çeşitli aşamalarında uzmanlaşmaktadırlar. İşbölümü ve uzmanlaşma, kişinin yalnızca çalışma hayatına yön vermemekte, aynı zamanda, hangi işten emekli olduğuna bağlı olarak, çalışma hayatı sonrasında da şekillendirmektedir. Bu makalede, emeklilik sürecine ilişkin görüşlerine yer verilen Seneca, toplumda aristokratik bir konuma sahip olmuş ve üst düzey yönetsel görevlerde bulunmuştur. Böylesi üst düzeyde görevlerde bulunan kişinin emeklilik sürecinin (tıpkı çalışma yaşamı sürecinde olduğu gibi), içinde yer aldığı üst toplumsal tabaka ile uyumlu olacağı beklentisini uyandırmaktadır. Oysa Seneca, kurmuş olduğu mutlu emeklilik hayallerine ulaşmadan hayatını kaybetmiştir. Arzu ettiği emeklilik yaşantısına kavuşup kavuşmamasından bağımsız olarak Seneca, emeklilik sürecine özellikle de olaylara kendi

penceresinden (ait bulunduğu üst tabaka yönetici zümresi açısından) baktığı için, üst düzey yönetim kademelerinde yer alan kişilerin katlanmak durumunda kaldıkları zorluklar sonrasında ulaşmaları gerektiğine inandığı ideal bir emeklilik yaşantısına ilişkin kapsamlı görüşler ortaya koymuştur.

2001 yılında dünyanın önde gelen büyük şirketlerinin sağlıklı görüntüsünün, büyük bir muhasebe yolsuzluğundan kaynaklandığı ortaya çıkmış; Enron, WorldCom ve benzeri dev şirketler, binlerce yatırımcısının emeklilik birikimlerini silip süpürmüş, insanların dürüstlüğe olan inancını sarsmıştır (Nelson: 2018, s. 32). Stoa felsefesinin temel değerlerinden ayrılmayan Seneca'ya göre insan, elinden geldiğince kendi kabuğuna çekilmelidir. İlla karşılaşılabilecek insanlarla iç içe olması gerekmektedir (Küskü, 2020, s. 41). Emeklilik yaşamında bile hırslarından azade olamayan ve yüksek getiri beklentisi nedeniyle emeklilik birikimlerini tümüyle kaybeden anlayış, Seneca'nın savunduğu bakış açısıyla örtüşmeyen bir görünüm ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Seneca'nın bakış açısı, çağdaş yaşama anlamlı bir yaklaşım sunması bakımından belirgin bir değer ifade etmektedir. Günümüz yaşamına anlamlı yaklaşım sunacağı öngörülen Seneca'nın diğer görüşlerine ise aşağıdaki alt başlıkta daha kapsamlı bir biçimde yer verilmektedir.

Analiz: Seneca'nın Eserlerinin Emeklilik Süreci Açısından Değerlendirilmesi

Seneca (2020, s. 4), *Öfke Üzerine* adlı eserinde huzur ve dinginliğin, emeklilik gibi olumlu dışsallıkların da katkısıyla sağlanabileceği görüşünü öne sürmektedir. Seneca (2020, s. 114), huzurlu bir ustan daha dinlendirici, öfkeden de daha yorucu duygu olamayacağını belirterek şunları ifade etmektedir: “Usun dingin olabilmesi için oraya buraya koşturmaması... büyük ya da gücünün yetmeyeceği işlerde yıpranmaması gerekir. Yeğni bir yükü omuzlamak ve sonra onu düşürmeden bir omuzdan ötekine değiştirerek taşımak kolaydır. Ancak başkalarının elleriyle üzerimize koyduklarını taşırken zorlanır, onları artık kaldıramadığımız noktada silkiniriz.”

Seneca'ya göre (2020, s. 66) “Alçak gönüllülük tatil yaparken, kötülüğün işi başından aşkındır. Kısacası, herhangi bir erdemi koruyup sürdürmek kolayken kötülükler büyük harcama gerektirir.” Seneca (2020, s. 113), Demokritos'un, usun huzurunun fazla çalışmamaya ya da insanın gücünün çok fazlasını özel ya da kamu işlerine harcamamasına bağlı olduğu özdeyişine göndermede bulunarak şunları ifade etmektedir: “Biri bizi boş yere umutlandırır, öteki yapmasını beklediğimiz işini geciktirir, bir başkası umutlarımızı boşa çıkarır. Yaptığımız tasarılar düşündüğümüz gibi ilerlemez... çeşitli girişimlerinin, beklediğinin tersine sonuçlandığını gören kişi hem insanlardan hem de şeylerden hoşnutsuz olacaktır.”

Doğa Araştırmaları adlı eserinde Seneca (2018b, s. 149), çalışma yaşamının karmaşasından olabildiğince kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. Seneca (2018: 107), çalışma yaşamı sürecinde boş uğraşlarla heba edilmiş yılların, ilerleyen yıllarda (emeklilik ve yaşlılık yaklaştıkça) birey üzerinde belirli bir baskı oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle de yaşlılığa yaklaşıldığı ölçüde çalışma gayretini alabildiğince artırmak gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu sayede ortaya konulan emeğin, kötü bir biçimde geçmiş bulunan zamanı telafi edebileceğini ifade etmektedir.

Phaedra adlı eserinde yaşamın kısalığı nedeniyle değerinin bilinmesi gerektiğini vurgulayan Seneca (2019c, s. 38), kısacık insan yaşamında, başkalarına kölelik edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Seneca (2019c, s. 25), dünyevi unvanların peşinden koşmanın yararsızlığını, gelip geçici olan servet edinme çabasının değersizliğini dile getirmektedir. Hırsın zararına değinmekte, garaz duygusunun ne denli kemirgen olduğunu açıklamaktadır. Bütün bu görüşler ise dinginlik arayışını destekleyen başlıca yaşam dönemleri arasında yer alan emeklilik yaşamını ve bu yaşama dönük bütün yaşamsal çabalara da açıklık getirmektedir. *Teselliler* adlı eserinde de yaşamın kısalığına değinen Seneca (2016a, s. 33), bir an evvel emekliliğe ya da yaşam biçimi olarak emekliliği çağrıştıran dinginliğe kavuşmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Kapı önlerinden gelip geçen cenazelerin, ölümü düşünmeyi gerektirdiğini belirtmektedir. Şahit olunan vakitsiz ölümlerin ise geleceğe dönük yapay iyimserlik içinde bulunmamayı gerekli kıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Seneca'nın bütün bu görüşleri, emeklilik yaşamının çağrıştırdığı dingin bir yaşam biçimini benimsemek için yol gösterici nitelikler taşımaktadır. "Gençliği uzatan yıllar yaşamı da o kadar kısaltır" diyen Seneca (2016a, s. 66), gençlikte ya da çalışma yıllarında bireyin kendini hor kullanmasının zararlarının, ilerleyen yaşlarda ya da emeklilikte ortaya çıkacağını öne sürmektedir. Seneca (2016a, s. 126), birçok insanın, emeklilikte ihtiyacı olan barınağa ancak ve ancak çalışarak ulaşabildiğini belirtmek suretiyle, çalışma yaşamında kendisini gereksiz yere yıpratmaması gerektiği görüşünü desteklemektedir.

Seneca'dan alıntılanan şu ifadeler, emeklilik yaşamına duyduğu özlemi dile getirmektedir (Seneca, 2019a, s. 12-13): İki büyük okul, Epiküros okulu ile Stoa okulu, bizi ilgilendiren meselede ikiye ayrılmıştır; fakat aslında her ikisi de bizi farklı yollardan istirahate götürür. Epiküros der ki: "Bilge kişi, beklenmedik durumlar ortaya çıkmadıkça devlet mesleklerinden uzak durmalıdır." Epiküros'tan (2019, s. 16-17) doğrudan alıntılanan aşağıdaki anlatımlar ise Seneca'nın bu görüşünü destekler nitelikler taşımaktadır: "Doğanın çizdiği yolda aklın idare ettiği bir hayat aynı zamanda mutlu bir hayattır. Bu, sakın bir inziva hayatı olacaktır. Taşkın bir gözü doymazlık ve mevki düşkünlüğü, başkalarının menfaatlerine dokunma, kanunu herhangi bir şekilde zedeleme olmayan ihtirastan uzak bir hayat!" Epiküros (2019, s. 77; 81), söz konusu anlayışı destekleyen şu ilave görüşleri dile getirmektedir:

“Yarımına hâkim olmayan sen tutar, zevki hep ileriye atarsın! Ömür beklemekle geçip gider, çoğumuz da hayatında hiç vakit bulamadan ölüp gider... Uzak şeylere duyulan arzu yüzünden yakındakileri hor görmemelidir, düşünmelidir ki onlar da bir vakit arzu edilenler arasındaydı.”

Devlete karşı gösterdiği tavırda Epiküros, toplumsal erdemlerin temelini oluşturduğunu düşünerek “kent” yaşamına sunulan ortak hizmette ısrarcı olan Platon ile Aristoteles’e aykırı bir görüş ortaya koymaktadır (Taylor, 2020, s. 93). Epikürcü felsefeye göre, toplum yaşantısı içinde katılımda bulunmanın mutluluğa kattığı bir şey bulunmamaktadır. Mantıklı davranan insanın, bunlardan mümkün olduğunca kaçınması gerekmektedir (Thilly, 2016, s. 145). Epiküros’un görüşlerinden etkilenen Seneca, devletin üst düzey bürokratik kademelerinde görevler üstlenmiş olmasına rağmen sürekli bir biçimde emekli olacağı günlerin; kırsal, pastoral ve sade bir yaşamın özlemini duymuş, fazlasıyla politize olmuş kent yaşamından uzaklaşmayı hem hayal etmiş hem de öğütlemiştir.

İnsanların, hem geçmiş hem de gelecek olanlar yüzünden kendi kendilerine işkence ettiklerini ifade eden Seneca’ya (2016b, s. 55) göre, her hoşnutluk, en büyük tadını sona saklamaktadır. Yaşam henüz beklenmedik bir çöküşe varmadan, aşağıya doğru inişleyen çok tatlıdır. Son basamaktaki dönemin bile hoş yanları bulunmaktadır. Seneca’nın sözleri bu yönüyle değerlendirildiğinde, emeklilik sürecinin, kendine özgü olumlu niteliklere sahip bulunduğu ve insanların bu niteliklerden kendi lehine yararlanmaları gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Seneca (2016b, s. 110-111), Epiküros’un görüşlerinden hareketle, yaşamın ilerleyen dönemlerinde ulaşılan emeklilik sürecine ilişkin olarak şu görüşleri öne sürmektedir: “Epiküros’un Idomemeos’a yazılmış mektubunu oku. Yazar ondan elinden geldiğince acele etmesini, daha güçlü bir etki araya girmeden, çekilme özgürlüğünü onun elinden almadan önce kaçmasını ister.”

Seneca (2018d, s. 7), *Mutlu Yaşam Üzerine* adlı eserinde Stoacıların kabul ettiği gibi, nesnelere doğasına uyum sağladığını, onun yolundan ayrılmamanın, onun yasasına ve örneğine göre kalıba girmenin bilgelik olduğunu ifade ederek dingincilik anlayışını benimsediğini ifade etmektedir. Seneca (2018d, s. 9), bu eserinde, insanın kendinde bulunan şeylerden keyif duyması ve sahip olduklarından fazlasını istememesi gerektiğini öne sürmektedir. Epiküros’un öğretisinin yanlış anlaşıldığını belirten Seneca (2018d, s. 18), onun gerçekte ölçülü ve gösterişsiz bir haz anlayışını benimsediğini vurgulamaktadır. Bir limana güvenle demirleyerek geçirilen yılların dinginliğinin, insanlar için bir övünç vesilesi olduğunu vurgulayan Seneca (2018d, s. 26), böylesi anlayışın, insanlar tarafından benimsenmesi gereken bir yaşam biçimi olduğunu ifade etmektedir. *Yaşamın Kısıklığı Üzerine* adlı eserinde ise Seneca (2018d, s. 46), çalışma yaşamını ve

emekliliğini iyi bir biçimde düzenleyip tanzim eden insanın, uzun ve mutlu bir yaşantıya sahip olabileceğini ayrıntılı örneklerle açıklamaktadır. Seneca (2018d, s. 49), Roma imparatoru Augustus ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

Her konuşması her daim dönüp dolaşıp aynı konuya, inziva umuduna geliyordu. Boşuna olsa bile, bu tatlı teselli sayesinde bir gün tüm dertlerinden kurtulacağı düşüncesinden keyif alıyordu. Senatus'a yolladığı, emekliliğinin saygınlıktan yoksun ve eski onurundan uzak olmayacağına dair söz verdiği bir mektubunda şu sözleri buldum: “Ancak bu tür şeylerin sözünün verilmesinden hayata geçirilmesi daha tesirlidir. Bununla birlikte, hasretini çektiğim, o döneme dönük arzum beni öyle bir aşamaya getirdi ki, yaşayacağım mutluluk henüz uzakta olduğundan sadece sözcüklerin tatlılığından bir nebze haz almaya çalışıyorum.”

İmparator bile olsa insanların, emekli olup dinginliğe ulaşacağı günleri özlemle beklediğini ifade eden Seneca (2018d, s. 57), bu konuda takınılması gereken tavrı şu şekilde açıklamaktadır: “... erteleme en büyük yaşam israfıdır... En büyük yaşam engeli, yarına dayanıp bugünü tüketen beklentidir. Talihin elindeki şeyin planını yapıyor, kendi elindeki şeyden vazgeçiyorsun. Ne umut ediyorsun? Amacın ne? Gelecek olan her şey tam bir belirsizlik içinde, sadece yaşa!”

Bilgiğin Sarsılmazlığı Üzerine adlı eserinde Seneca (2017, s. 19), dünyevi metalara meyleden yetişkinleri, çocuklarla bir tutmaktadır. Seneca'ya göre, çocuklarda meteliklere dönük bir açgözlülük varken, yetişkinlerde altın, gümüş ve şehir yaşamına dönük bir açgözlülük bulunmaktadır. Yetişkinlerin; taşları, duvarları ve çatıları dikmekle meşgul olup bedenlerinin korunması için bulunmuş şeyleri birer tehdide dönüştürdüklerini öne süren Seneca, dünya malına tamah eden bireyin, aşırı çalışmaya kendini kaptırarak dinginlikten uzaklaştığını, yıpratıcı bir çabaya (aşırı gayretkeşlik) kapıldığını vurgulamaktadır. *İnziva Üzerine* adlı eserinde ise Seneca, bireyin, ömrünün ilk yıllarından itibaren kalabalıklardan kurtularak kendisini mahrem bir şekilde yaşamaya adayabileceğini ifade etmektedir. Seneca (2017, s. 35), ikinci bir alternatif olarak kişinin emekliliğe şu şekilde ayrılabilceğini ifade etmektedir: “İkincisi, bir kişi devlet hizmetinden emekliye ayrıldıktan sonra, ömrünün son evresinde aynısını hakça, en iyi şekilde yapabilir ve yükümlülüklerini yıllara böldükten sonra, kutsal görevlerini yerine getirmeyi öğrenen ve öğrendikten sonra da öğreten Vesta rahibeleri gibi, eylemini başkalarına da aktarabilir.”

Seneca (2018c, s. 420), dingin bir yaşamın, sonraki yıllara, emeklilik dönemine havale edilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu konuda şu görüşleri öne sürmektedir: “Uzun hayaller peşinde koşanlar ne kadar akılsız! ‘Satın alacağım, yapı yapacağım, borç alacağım, görevler üstleneceğim! Ardından da yorgun ve olgun bir ihtiyarlığı dinlenmeye çekeceğim... her şey

talihli insanlar için bile kuşkuludur. Hiç kimse ilerisi için kendisine bir şey vaat etmemeli.” Seneca, insan bedeninin çeşitli sağlık sorunlarıyla sürekli olarak sınındığını ifade etmektedir. İnsan bedenini, kirada oturanlara benzeten Seneca (2018c, s. 471), şunları ifade etmektedir: “... hırpalarlar bizi, kapı dışarı ederler. Kirada oturanların başına gelir bu. Ama kader bizim bedenimizi bunca cılız yaptığı hâlde, sonsuzluğa dönük planlar kurmaktan geri kalmayız. İnsanın yaşayabileceği ömür ne kadar uzun olursa olsun, gözümüzü hiçbir zenginlik, mevki doyurmadığından umutlarımızla doldururuz yaşamımızı.”

Seneca'nın ahlaki öğütler içeren mektuplardan oluşan yazıları, biçimsel açıdan, Bacon'ın da ifade ettiği gibi, mektuptan ziyade, deneme niteliği taşımaktadır. Çünkü mektubun alıcısı sık sık adıyla anılmakta fakat kimliği, temel amaca bağlı olarak ikinci planda kalmaktadır (Özgen, 2016, s. 9). “Zamanı Artırmak Üzerine” başlıklı mektubunda Seneca (2016b, s. 11) şunları ifade etmektedir: “... zamanı topla, zamanı koru. Şimdiye dek senden onu zorla aldılar ya da çaldılar ya da zaman elinden kayıp gitti... Biz ölümü gelecekte ararken yanılırız. Ölümün büyük bölümü şimdiye değin geçmiştir. Geride kalan yıllarımızın tümü ölümün ellerindedir... Bugünün işine sıkıca sarılırsan yarıninkine çok fazla bağımlı olman gerekmez. Biz erteledikçe yaşam hızı artar.”

Seneca (2015, s. 32), *Hoşgörü Üzerine* adlı eserinde, dengeli bir yaşamı sağlayabilmek için kişinin belirli bir yöntem tutturması gerektiğini ifade etmekte fakat ölçülülük zor olduğu için, dengeyi bozabilecek içsel ve dışsal etmenlere karşı da dikkatli olunması gerektiğini öne sürmektedir. *Ruh Dinginliği Üzerine* adlı eserinde ise Seneca (2015, s. 83), kamu işlerine atılmanın (diğer insanlara yararlı olabilmenin bir vesilesi olan mevkileri elde etmenin), hoşça giden bir durum olduğunu belirtmektedir. Seneca (2015, s. 83-84), bu konuda, deneyimli ve yetkin kişiler olan Kitionlu Zenon, Kleantes ve Khryssippos'u izlediğini ifade etmektedir. Seneca, bu yetkin kişilerden hiçbiri, siyasete yanaşmamış olmalarına karşın, siyasete atılmaya izin vermemezlik yapmadıklarını vurgulamaktadır. Söz konusu vurgulamasıyla, “Mahkeme kadıya mülk değerlidir” anlayışını benimsediği anlaşılan Seneca, siyasete atılmayı, kamuya hizmet edebilmenin bir aracı/vesilesi olarak görmektedir. Buna karşın, böylesi mevkilerin, kişide yol açabileceği tahribatın da farkına varmış bulunmaktadır. Kamu görevlerinde bulunmak kadar, bu görevlerden azade sakin bir yaşamı da şu sözlerle dile getirmektedir: “Yaşamı, kendi duvarları içine kapamak doğru görünüyor... Kimse bir günümü alıp götürmesin; ruhun kendisi kendine bağlı olsun, kendine özen göstere, başkası için hiçbir şey yapmasın, bir hakeme bağlı hiçbir şey yapmasın, resmi ve özel kaygılardan yoksun bir dinginlik beğenilsin.” Seneca (2015, s. 119-120), emeklilik sürecine salimen ulaşabilmenin vazgeçilmez bir şartı olan iyi ve dengeli bir çalışma yaşamını ise şu sözlerle ifade etmektedir:

Ruhlara ferahlık verilmelidir; dinlendikten sonra daha iyi ve daha gayretli görünürler. Bereketli toprakları zorlamamak gerektiği gibi - çünkü hiç ara verilmeyen üretim onları çabucak tüketecektir- sürekli çalışma da zihinlerin gücünü kıracaktır. Biraz gevşeyince ve ferahlayınca güç kazanacaktır. Zihnin sıkıntılarının sürekliliğinden bir donukluk ve zayıflık doğar... Zihne hoşgörü gösterilmesi gerekir, hemen arkasından, besin ve güç yerine geçecek boş zaman verilmelidir... Zihin kendisini güçlendirsin ve yükseltsin diye açık havada yürüyüşler de yapmak gerekir; zaman zaman yolculuk, yürüyüş ve yer değişikliği, ziyafetler... dinçlik sağlayacaktır.

Hercules Furens (Çıldırın Hercules) adlı eserinde Seneca, kendi hâlinde yaşamının huzur verici dinginliğini değerli bulmakta, kendine ait küçük bir yaşam kuran bireylerin huzura kavuşacağını belirtmektedir. Oysa kalabalıkların olduğu şehirlerde, sonsuz umutların yanı sıra korkuların da kol gezdiğini ifade etmektedir. Servet edinme hırsı ve halkın ilgisinin, insanı şaşkına çevirdiğini ifade etmektedir (Selen, 2014, s. 46). Bütün bu olumlu ve olumsuz örnekler, insanın çalışma ve emeklilik dönemlerinde benimsemesi ve uzak durması gereken misaller olarak Seneca tarafından okuyucunun dikkatine sunulmaktadır.

Şiir alanındaki eserleri olan yetmiş adet epigramdan yalnızca üç adedinin kesin olarak Seneca'ya ait olduğu saptanabilmiştir (Özcangiller, 2009, s. 10). Bu epigramlarda kem göz, kötü yüreklilik, haset içeren davranışlar yerilmektedir (Seneca, 1947, s. 5). Epigramlarda ayrıca basit ve sakin bir yaşama özlem duyguları dile getirilmektedir. “Ne bezerim sakin hayattan, ne emanet ederim gemimi güvenilmez dalgalara” diyen Seneca (1947, s. 9), basit yaşamın nimetlerini aşağıdaki dizelerle ifade etmektedir:

...Korkusuz, hiç titremeyen ruhum sükûn içinde.

Miskince bir işsizliğin de suçundan korkmuyorum.

Başkası koşsun yorucu ordugâhın, şeref koltuklarının davetine,

Boş zevk veren daha ne varsa, her şeye.

Ben halktan biri olayım, mevkiden bana ne?

Yeter ki yaşadıkça vaktimin efendisi olayım.

“Yüksek Mevkilerden İstirahat Lehine Vazgeçmek” başlıklı mektubunda Seneca (2019b, s. 31-33) şunları dile getirmektedir: “Mümkünse kendini iş gücü sıkıntısından kurtar; olmadı bunlarla bağını tamamen kopar. Onca yıl boşa gitti bile... fırtına içinde yaşadık durduk; şimdi gidip limanda ölme vakti... Vazgeçmenin sana ağır geleceği neyi terk edeceksin ki?... önemli görevler hâlâ seni çağırıyor; o görevlerden sonra da daha başkaları çağıracak. Bunun sonu ne zaman gelecek? ” Emeklilik yaşamına mümkün olan en kısa zamanda ulaşma gerekliliğini vurgulayan bu görüşler, on dokuzuncu yüzyıl Fransız yazar Daudet'nin (1998, s. 168-170) eserlerinde de

yer almakta, çağdaş yazar Guillaume (2011, s. 128) tarafından da “zirvedeyken bırakıp, şampiyonlar gibi emekli olabilmenin zemininin oluşturulması” zarureti ifade edilmektedir.

Seneca'nın *Tanrısal Öngörü* adlı eseri, diğer eserlerinden belirgin bir farklılık göstermektedir. Lucilius'a ithaf ettiği bu eserinde Seneca (2007), iyi insanların başına birtakım felaketler gelmesinin nedenini sorgulayan Lucilius'a çeşitli deliller ortaya koymaktadır. Bu eserinde Seneca, dingin bir yaşam ya da emeklilik sürecinden ziyade, çalışma yaşamında karşılaşılan zorlukların, çalışan bireyi güçlü kıldığına değinmektedir. Seneca'ya göre, zorluklara boyun eğmemek, fiziksel açıdan güçlü kalmanın yanı sıra, zihinsel açıdan da tamlığa ve yetkinliğe, dolayısıyla da dinginliğe hizmet etmektedir.

Sonuç

Bu makale, Roma döneminde önemli devlet görevlerinde bulunmuş ve çok sayıda tragedya ve kitap yazmış olan Seneca'nın eserlerini incelemeye yönelik olarak kaleme alınmıştır. Makale aracılığıyla, emeklilik literatürüne sınırlı da olsa anlamlı katkılar sunmak amaçlanmaktadır. Makalede, Seneca'nın eserlerinde çalışma yaşamı ve emeklilik sürecine dair anlatımlara odaklanılmıştır. Yürütülen incelemelerin neticesinde, Seneca'nın öne sürdüğü görüşlerin, aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen, günümüz emeklilik yazını açısından değerlendirmeye konu edilebilecek nitelikler taşımakta olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Seneca (2018c, s. 117), eserlerini çoğunlukla bir öğüt verme vesilesi kılmaktadır. Bunu da şu sözleriyle ifade etmektedir: “Neden sakınayım sözümü... parayla değil ya bu. Uyardığım insana yararlı olup olamayacağını bilemem. Bildiğim bir şey varsa o da şu: Çok kişiyi uyarırsam, içlerinden kimilerine yardım edebilirim.”

Emeklilik konusunda oluşmuş bulunan literatür, kesin sınırlarla izole edilmiş korunaklı bir alanı ifade etmemektedir. Bu alana, Seneca gibi felsefe alanından ya da ilgili olabilecek başka alanlardan da düşünür ya da yazarların anlamlı katkılar sunabilmesi olanaklıdır. Dolayısıyla bu makalede Seneca'nın eserleri, emeklilik süreci bakımından ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Yürütülen nitel incelemelerde doküman incelemesi desenine başvurulmuş, hem Seneca'nın birincil kaynak eserleri hem de onun eserlerini araştırmaya konu eden bilimsel çalışmalar üzerinde çalışılarak, edinilen bulgular yorumlanmıştır.

Bu makale, mikro bir odak noktasını analiz etmeyi amaçlamış olması nedeniyle emeklilik süreci ile sınırlandırılmıştır. Nitekim yazım hacmi sınırlamaları da göz önünde bulundurulduğunda, mikroanalitik bir çalışma olan bu makale, farklı odak noktalarına sahip inceleme ya da araştırmaları,

başka çalışmalara bırakmaktadır. Dolayısıyla makalenin odağının haricindeki odak noktalarının mevcudiyeti, gelecek çalışmalara davet niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Acar, İ. A. ve Kitapçı, İ. (2008). Sosyal güvenliğin demografik boyutu: Türkiye'deki emeklilik sistemindeki değişim. *Maliye Dergisi*, 154, 77-98.
- Alper Y., Değer, Ç. ve Sayan S. (2012). *2050'ye doğru nüfus bilim yönetim; Sosyal güvenlik (emeklilik) sistemine bakış*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Apak, S. ve Taşçıyan, K. H. (2010). Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminin gelişimi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2): 121-129.
- Bilen, O. (2016). *Çağdaş yorumbilim kuramları felsefi ve eleştirel hermeneutik*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Cicero. (2021). *Yükümlülükler üzerine*. Çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çevik, C. C. (2018). Giriş. Seneca, L. A. S. C. Cengiz Çevik (Çev.), *Doğa Araştırmaları* (s. 9-19) içinde. İstanbul: Jaguar Kitap.
- Daudet, A. (1998). *Pazartesi öyküleri I*. Çev. Sabri Esat Siyavuşgil, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Demiriş, B. (2015). Giriş. Seneca, L. A. S. B. Demiriş (Çev.), *Hoşgörü üzerine ruh dinginliği üzerine* (s. 11-25) içinde. Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Dürüşken, Ç. (2007). Seneca ve De Providentia üzerine kısa notlar. Seneca, L. A. S. Çiğdem Dürüşken (Çev.), *Tanrısal öngörü* (s. 9-24) içinde. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Epiküros. (2019). *Özdeyişler mektuplar ve aforizmalar*. Genim Renas (Çev.). İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Guillaume, A. D. (2011). *Dünya nasıl yönetilir?*. Cem Demirkan (Çev.). İstanbul: Resif Yayıncılık.
- İçli, Gönül (2008). Yaşlılar ve yetişkin çocuklar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 29-38.
- İlbaý, A. B., Yiğit, Y. ve Özişli, Ö. (2016). Emeklilerin yaşam doyumu ve rehberlik ihtiyacı ilişkisi- Sakarya örneği. *İş'te Davranış Dergisi*, 1(1), 36-47.
- Küskü, Ö. (Haz.) (2020). *Gladyatör kararını arenada verir 2000 yıllık bilgelik rehberi*. 14. Bsk. İstanbul: Destek Yayınları.

- Loukianos. (2021). *Şölen-satılık filozoflar-astroloji*. E. Poyraz (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mill, J. S. (2020). *Sosyalizm*. Şeyma Göktepe (Çev.). İstanbul: Karbon Kitap.
- Morris, W. (2016). *Faydalı işler faydasız uğraşlar*. M. C. Mutlu (Çev.). İstanbul: 1984 Yayınevi.
- Nelson, J. A. (2018). *Hayatımızdaki ekonomi*. D. Kizen (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nietzsche, F. (2020). *Putların alacakaranlığı*. M. Tüzel (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Onur, B. (1995). *Gelişim psikolojisi, yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özcangiller, Ö.B. (2009). Seneca'nın De Ira adlı eserinde öfke ve akıl. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özgen, M. (2016). Önsöz. Seneca, L. A. S. M. Özgen (Çev.), *Törel mektuplar* (s. 6-10) içinde. Bursa: Biblos Kitabevi.
- Petrarca, F. (2019). *Dünyanın anlamsızlığı üzerine*. T. Guda (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı*. R. N. İleri (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Salman, S. (2004). Öğretmenlerin emeklilik dönemine uyumları ve yaşam tatminleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Selen, E. (2014). Seneca'nın Hercules Furens adlı eseri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Seneca, L. A. S. (1947). *Seçme epigramlar ve imparator Cladius'un kabaklaşması*. S. Sinanoğlu (Çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Seneca, L. A. S. (2007). *Tanrısal öngörü*. Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Seneca, L. A. S. (2015). *Hoşgörü üzerine ruh dinginliği üzerine*. B. Demiriş (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Seneca, L. A. S. (2016a). *Teselliler*. K. Sarılioğlu (Çev.). İstanbul: Işık Yayınları.

- Seneca, L. A. S. (2016b). *Törel mektuplar*. M. Özgen (Çev.). Bursa: Biblos Kitap.
- Seneca, L. A. S. (2017). *Bilgeliğin sarsılmazlığı üzerine inziva üzerine*. C. Cengiz Çevik (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seneca, L. A. S. (2018a). *Troialı kadınlar*. Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seneca, L. A. S. (2018b). *Doğa araştırmaları*. C. Cengiz Çevik (Çev.). İstanbul: Jaguar Kitap.
- Seneca, L. A. S. (2018c). *Ahlak mektupları*. T. Uzel (Çev.). İstanbul: Jaguar Kitap.
- Seneca, L. A. S. (2018d). *Mutlu yaşam üzerine yaşamın kısıllığı üzerine*. C. Cengiz Çevik (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seneca, L. A. S. (2019a). *İşsizliğe övgü*. B. Günen (Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Seneca, L. A. S. (2019b). *Medea*. Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seneca, L. A. S. (2019c). *Phaedra*. Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seneca, L. A. S. (2020). *Öfke üzerine*. C. B. Özşar (Çev.). Bursa: Biblos Kitabevi.
- Taylor, A. E. (2020). *Epikuros madde, haz ve insan*. C. Üstünel (Çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Thilly, F. (2016). *Felsefeye yolculuk*. İ. Şener (Çev.). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Uzel, T. (2018). Önsöz. Seneca, L. A. S. T. Uzel (Çev.), *Ahlak mektupları* (s. 9-31). İstanbul: Jaguar Kitap.
- Yalçınkaya, A. (2016). İlahi siyaset. M.A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler* (s. 197-234) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Atıf için:

Keskin, U. (2022). Emeklilik sürecine ilişkin görüşler: Seneca'nın eserleri üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 35-53. doi: 10.54558/jiss.1005386

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

İlkokullar İçin Akran Zorbalığı Önleme Modülünün Tanıtımı

Özlem Yeşim Özbek* Pervin Oya Taneri**

Öz

Amaç: Tüm dünyada özellikle ilkokul çocukları arasında yadsınamayacak bir sorun olan akran zorbalığı okul temelli programlarla önlenmektedir. Bu çalışmada ilkokullar için geliştirilen bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli akran zorbalığı müdahale programı tanıtılmıştır. Öğrenci merkezli ve tematik olan öğretim programı ilerlemeci felsefeye dayanmaktadır.

Yöntem: Programın içeriği zorbalık davranışının ortaya çıkması ile ilişkilendirilen dört tema (duygular, farklılıklar, zorbalık ve mültecilik) etrafında şekillendirilmiştir. Hedef kitlesi zorbalığın üç aktörü (zorba, kurban ve izleyici/tanık) olan programda, ilkokulun dört sınıf düzeyi için her bir temaya uygun olarak seçilen resimli hikâye kitapları kullanılarak bibliyoterapi temelli ders planları hazırlanmıştır. Program her sınıf düzeyi için haftalık iki ders saati olmak üzere 4 oturum olarak planlanmıştır. Bibliyoterapi temelli ders planlarında yaratıcı drama, grup çalışması, tartışma gibi tekniklerin ve dijital eğitim platformlarının kullanılması gibi öğrencilerin aktif katılımını gerektiren çeşitli etkinliklere yer verilmiştir. Programın pilot uygulaması 2019-2020 eğitim öğretim yılının sonbahar döneminde Çankırı ilinde iki ilkokulda, toplam 590 öğrenci ile yapılmıştır.

Bulgular: Öğretmenlerle yapılan görüşmeler, programın öğrencilerde farkındalık yaratma ve zorbalıkla baş etme konusunda yeni çözümler bulmalarına yardımcı olduğunu göstermiştir.

Sonuç: Programın uzun süreli etkilerinin izlenmesi için daha büyük gruplarla ve daha uzun sürede denemesi gerekmektedir.

Özgünlük: Türkiye’de ilkokul düzeyinde geliştirilmiş bibliyoterapi’ye dayalı ilk akran zorbalığını önleme programıdır.

Anahtar Sözcükler: Akran zorbalığı, Yaratıcı drama, Bibliyoterapi, Çocuk edebiyatı, Zorbalığı önleyici program.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. ozbek@karatekin.edu.tr

** Doç. Dr. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ptaneri@metu.edu.tr

Introduction of The Prevention of Peer Bullying Module for Primary Schools

Özlem Yeşim Özbek* Pervin Oya Taneri**

Abstract

Purpose: Bullying, which is an undeniable problem especially among primary school children over the world, can be prevented with school-based programs. In this study, bibliotherapy and creative drama-based peer bullying intervention program developed for primary schools were introduced. The student-centered and thematic curriculum is based on a progressive philosophy. The content of the program is shaped around 4 themes (emotions, differences, bullying and refugee) associated with the emergence of bullying behavior.

Method: The content of the program was shaped around four themes (emotions, differences, bullying and refugee) associated with the emergence of bullying behavior. In the program, whose target audience is the three actors of bullying (bully, victim and bystander/witness), bibliotherapy-based lesson plans were prepared for four grade levels of primary school by using picture storybooks selected in accordance with each theme. 4 sessions with two lesson hours per week are planned for each grade level. Various activities that require active participation of students, such as the use of techniques such as creative drama, group work, discussion, and digital education platforms are included in the lesson plans. The pilot implementation of the program was carried out in the fall semester of the 2019-2020 academic year in two primary schools in Çankırı with a total of 590 students.

Findings: Interviews with teachers have shown that the program helps students to raise awareness and find new solutions to bullying.

Implications: In order to monitor the long-term effects of the program, it should be tested with larger groups and over a longer period of time.

Originality: It is the first peer bullying prevention program based on bibliotherapy developed at primary school level in Turkey.

Keywords: Peer bullying, Creative drama, Biblioteraphy, Children's literature, Bullying prevention program.

* Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Literature, Department of Education, ozbek@karatekin.edu.tr

** Assoc. Prof. Middle East Technical University, Education Faculty, Department of Education, ptaneri@metu.edu.tr

Received : October 31, 2021 Accepted: April 19, 2022
Type : Research

Giriş

Zorbalık, çocuğun fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimini etkileyen ciddi bir sorundur. Bir kişinin diğer kişi veya kişilerin kasıtlı ve tekrarlı olumsuz davranışlarına maruz kalması zorbalık olarak tanımlanmıştır (Olweus, 1993, s.9). Olweus'a göre saldırganca davranışa zorbalık diyebilmek için kurbanla mağdur arasında güç dengesizliğinin de olması gerekir. Zorbalık fiziksel, psikolojik, sözel, cinsel, siber olarak sınıflanabilen, dolaylı ya da doğrudan saldırgan eylemleri ifade eder. Tekme atmak, saç çekmek, vurmak, oyunlara almamak (dışlamak), yokmuş gibi davranmak (görmezden gelmek), alay etmek, kırıcı sözler söylemek, lakap takmak, özel bölgelerine dokunmak, eşyasına zarar vermek, internet üzerinden hakkında doğru olmayan bilgiler yaymak, şantaj yapmak, bilgilerini çalmak ve diğer insanlarla paylaşmak zorbalık davranışlarına örnek olarak gösterilebilir.

Araştırmalar, kız ve oğlan çocuklarının akran zorbalığıyla karşılaşma oranlarında fark olmadığını (Andreou, 2000, s.302; Austin ve Joseph, 1996, s.452; Başar ve Çetin, 2013, s.480, Mynard ve Joseph, 2000, s.52; UNICEF Basın Bülteni, 2018) ancak kız çocuklarının daha çok psikolojik/ilişkisel zorbalığa, oğlan çocuklarının da daha çok fiziksel zorbalığa uğradığını göstermektedir (Çalışkan, Evgin, Bayat, Caner, Kaplan, Öztürk ve Keklik, 2019, s.171; UNICEF Basın Bülteni, 2018).

Zorbalığın üç aktörü: zorba (zorbalığı yapan), mağdur/kurban (zorbalığa uğrayan) ve izleyicidir (zorbalığa tanık olan/seyirci kalan). Araştırmalar, akran zorbalığının zorba, mağdur ve izleyici açısından ciddi sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Akran zorbalığının tüm aktörleri akademik, fiziksel, psikolojik, sosyal ve duygusal sorunlar yaşamakta, kısa ve uzun vadede düşük akademik başarı, öz-saygı eksikliği, sosyal uyumsuzluk, depresyon, aşağılık duygusu, uykusuzluk, intihar gibi ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Alikashişoğlu ve Ercan, 2007, s.22; Brank, Hoetger ve Hazen, 2012, s.218; Grills ve Ollendick, 2002, s.60; Nishina ve Juvonen, 2005; Roland, 2002, s.204; Skapinakis, Bellos, Gkatsa, Magklara, Lewis vd. 2011, s.5; Vanderbilt ve Augustyn, 2010, s.1).

Uluslararası araştırmalar, son yıllarda akran zorbalığının özellikle ilkökul çocukları arasında yadsınamayacak bir sorun olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, 2019 Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (TIMSS, 2020), Türkiye'de 4. sınıf öğrencilerinin % 9'unun ve 8. sınıf öğrencilerinin de % 4'ünün neredeyse her hafta akran zorbalığına maruz kaldığını göstermiştir. 2018 Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA, 2019), 15 yaşındaki öğrencilerin %24'ünün ayda en az beş kez akran zorbalığına maruz kaldığını bulmuştur ki bu oran OECD ülkelerinde %23'tür. 2018 Uluslararası Öğretim ve Öğrenme Anketi (TALIS, 2019) sonuçlarına göre de, ortaokul müdürlerinin %13,3'ü öğrencileri arasında haftada en az bir kez yıldırma ve zorbalık davranışlarının görüldüğünü belirtmiştir. Pandemi

koşullarının zorunlu kıldığı eğitim ortamında artan dijitalleşme ve çevrimiçi dersler zorbalık türlerinden siber zorbalığı da gündeme taşımaktadır. UNICEF'in 30 ülkeden yaşları 13 ile 24 arasında yaklaşık 170.000 U-Raporcu gencin katılımıyla gerçekleştirdiği anket sonuçlarına göre, gençlerin üçte birinden fazlasının çevrimiçi zorbalık mağduru olduğu bulunmuştur (URL1). Covid 19 süreciyle uygulanan uzaktan eğitim sürecinin mevcut siber zorbalık vakalarını yükseltmesinden ve maduriyet yaşını düşmesinden endişe edilmektedir (Andrew, Goodman, Green ve Holt, 2021; Karmakar ve Das, 2021; Vaillancourt, Brittain, Krygsman, Farrell, Landon ve Pepler, 2021). UNICEF'in araştırması, Facebook, Instagram, Snapchat ve Twitter uygulamaları dâhil olmak üzere sosyal ağların çevrimiçi zorbalığın en yaygın gerçekleştiği yerler olduğunu ortaya koymuştur.

Akran zorbalığını önleyici programların özellikle erken yaşlarda etkili olduğu (Cantone vd., 2015; Evans, Fraser ve Cotter, 2014; Jiménez-Barbero vd., 2016; Salmivalli, Poskiparta, Ahtola ve Haataja, 2013; Thompson ve Smith, 2014; Ttofi ve Farrington, 2011) ve yaş ilerledikçe programların etkisinin azaldığı araştırmalarla kanıtlanmıştır (Yeager, Fong, Lee ve Espelage, 2015). Bu durum, ilkökul düzeyinde akran zorbalığı müdahale uygulamalarının yaygınlaştırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Ulusal çapta etkili bir akran zorbalığı müdahale programı, ancak eğitim bileşenlerinin tamamının eğitilmesi ve mücadeleye aktif katılımıyla mümkündür (Taneri, Özbek ve Şahin, 2019a). Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinde ulusal çapta zorbalığı önleme programları uygulanmaktadır. Türkiye'de bu konuda bazı yerel girişimler olsa da (örneğin Ankara-Çankaya Rehberlik Araştırma Merkezi Zorbalığı Engelleme Projesi, Ege Üniversitesi-Okullarda Akran Zorbalığını Önleyici Müdahale Programı-ViSC) ilkökul öğrencilerine yönelik ulusal ölçekte önleyici bir program uygulamasına ve etkili bir eylem planına rastlanmamıştır.

Eğitim ve psikoloji alanlarında sıkça kullanılan bibliyoterapi yaklaşımı, sosyal becerileri geliştirmek ve baş etme becerilerini öğretmek için kullanılmaktadır. Bibliyoterapi öğrencilerin davranışlarının başkalarını nasıl etkilediğini düşünmelerine ve anlamalarına (empati kurmalarına) yardımcı olan (Iaquinta ve Hipsky, 2006), başkalarıyla nasıl etkileşimde bulunacaklarını öğreten (Maich ve Kean, 2004) müdahaleci olmayan ve tehdit edici olmayan bir yol sağlamaktadır. Çocukların yaşadıkları ya da tanık oldukları zorbalık davranışları karşısında duygularını düzenlemeleri ve zorbalıkla baş edebilmeleri amacıyla kitapların kullanımı—*bibliyoterapi*—yurtdışında eğitim de dahil pek çok alanda oldukça yaygın olarak kullanılan bir teknik olmakla birlikte, ülkemizde sadece terapistler veya psikologlar tarafından uygulanabileceği yönündeki yanlış inanışlar nedeniyle eğitim alanında kullanımı sınırlı kalmıştır (Özbek ve Taneri, 2022).

Bu çalışmanın amacı, bibliyoterapi ve yaratıcı dramının kullanıldığı akran zorbalığını önleme ilkökul öğretim programını tanıtmaktır.

Akran Zorbalığının Nedenleri ve Müdahale Programlarına Yansımaları

Araştırmalar, zorbalık davranışlarında bulunmakla zorbalık davranışlarının mağduru olmak arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Kokkinos vd., 2012; Lomas vd., 2012). Diğer bir deyişle, güçlünün güçsüzü ezmesi ile başlayan mağduriyet, kurbanın zorbaya dönüştüğü bir süreçte evrilmektedir. Ayrıca, duygusal zeka ile zorbalık arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur (Kokkinos vd., 2011). Duygusal zeka bireylerin daha güçlü ilişkiler kurmalarına ve okulda başarılı olmalarına yardımcı olur. Düşük duygusal zeka ise hem zorba ve hem de kurban olma olasılığını arttırmaktadır. Zorbaliğe katılım, daha zayıf psikososyal uyum ile ilişkilendirilir (Nansel vd., 2004). Dolayısıyla, zorba ve kurban, daha zayıf psiko-sosyal işlevsellik göstermektedir. Zorbalar yüksek düzeyde davranış sorunları, kurbanlar ise yüksek düzeyde güvensizlik, kaygı, depresyon, yalnızlık, mutsuzluk, fiziksel ve zihinsel belirtiler ve düşük benlik saygısı göstermektedir (Salmivalli vd., 1999; Salmon vd., 1998). Bu nedenle, akran zorbalığı programlarında bireylerin duygularını anlamaları ve bunları doğru şekilde ifade edebilmeleri için gerekli becerilerinin kazandırılması önemlidir.

Bir kişinin kendini başka birisinin yerine koyarak ne yaşadığını anlama veya hissetme kapasitesi olarak tanımlanan empati ve farklılıklara saygı, okul zorbalığı davranışlarıyla yakından ilişkidir (Garandeu vd, 2021; Nickerson vd., 2015; Rock vd., 2002; Van Noorden, Haselager, Cillessen ve Bukowski, 2015; Zych vd., 2019). Empati eksikliği, zorbalık davranışlarını ve izleyicilerin mağduru savunma davranışlarını yordamaktadır (Nickerson vd., 2015; Van Noorden vd, 2015; Zych vd., 2019). Kùltürler arası yüksek düzeyde empatisi olan izleyicilerin kurbanı savunma olasılığı yüksektir (Shin ve Kang, 2013; Van Noorden vd, 2015). Dolayısıyla, akran zorbalığı müdahale programlarının bir çoğu bireylerin empati becerisini geliştirmeye yönelik eğitimlere yer verir (Kärnä vd., 2011; Rock vd., 2002; Schonert-Reichl vd., 2012).

Araştırmalar, zorbalıkla ilgili bilgi, tutum ve davranışları olumlu yönde değiştirmek için yapılan eğitimlerin zorbalık davranışlarının önlenmesinde ya da ortadan kaldırılmasında etkili olduğunu göstermiştir (Albayrak vd., 2016; Gaffney vd., 2019; Green vd., 2020; Kartal ve Bilgin, 2007). Bu nedenle, çocuk ve ergenlere yönelik akran zorbalığı müdahale programlarının önemli bir bölümü akran zorbalığı konusunda farkındalık geliştirme, zorbalıkla mücadele yollarını öğretme ve zorbalık karşıtı olumsuz tutum geliştirme gibi bilişsel, duyuşsal ve davranışsal hedefleri içermektedir.

Son yıllarda, başta Türkiye olmak üzere Avrupa ülkelerine yönelik göç sorunu, göçmen ve mülteci çocuklara yönelik akran zorbalığını da gündeme taşımıştır. Araştırmalar göçmen ve mülteci çocukların, dilleri, kùltürleri, etnik kökenleri ve görünüşlerindeki farklılıklar nedeniyle daha yüksek oranlarda

zorbalığa maruz kaldıklarını göstermektedir (OECD, 2017; Qin, Way ve Rana, 2008; Strohmeier vd., 2011; Yılmaz ve Çikili Uytun, 2020). Yılmaz ve Çikili Uytun (2020), Suriyeli ergen sığınmacıların zorbalık durumunu değerlendirmek için yaptıkları çalışmada mülteci çocuklar arasında zorbalık ve mağduriyet yaygınlığının oldukça yüksek (%58,9) olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışma mülteci çocukların azımsanmayacak bir kısmının psikolojik bozukluğa sahip olduğunu (% 27,1), savaş ve göçle ilgili deneyimlerin yanı sıra zorbalığa maruz kaldıklarını göstermiştir. OECD'nin (2017) çalışmasında yakın zamanda göç eden öğrencilerin her tür zorbalık kurbanı olma olasılıklarının daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. Caravita (2016) göçmen karşıtı önyargının mülteci çocuklara yapılan zorbalıkta önemli bir rol oynadığını belirtmiş, göçmen ve mülteci çocuklara yönelik önyargıya dayalı zorbalığı önlemek için müdahale programlarının oluşturulmasında toplum düzeyinde göçmenlere ve mültecilere yönelik olumsuz algılar ve önyargıların ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Akran zorbalığı programlarının ülkelerin sosyo ekonomik ve kültürel yapısına duyarlı olması önemlidir. Türkiye artan mülteci nüfusu ile eğitim politikalarında kendi iç dinamiğini dikkate almak zorundadır. 28 Nisan 2021 tarihi itibarıyla Türkiye'deki geçici koruma altındaki toplam kayıtlı Suriyeli sayısı 3 milyon 670 bin 342 ve 0-18 yaş arası çocukların sayısı ise 2,599756 olarak kaydedilmiştir (URL2). Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, anaokuluna 34.718, ilkokula 339.541, ortaokula 223.182 ve liseye 87.478 Suriyeli öğrenci devam etmiştir (MEB, 2020). Her yıl artan göçmen öğrenci nüfusuyla ülkemizde, kültürel farklılıklara saygıyı ve duyarlılığı arttıran etkinliklerin yürütülmesi mülteci öğrencilerin dışlanmalarını önlemek ve akran zorbalığına maruz kalma olasılıklarını azaltmak bakımından önemlidir.

Akran Zorbalığında Bibliyoterapi Uygulamaları

Kitapların iyileştirici etkisi yüz yıllardır bilinmekte ve bu etkiden başta psikoloji olmak üzere pek çok disiplinde yararlanılmaktadır. Gelişimsel/genel bibliyoterapi, normal gelişimsel kaygılar, zor geçişler ve sıkıntılı durumlardan gelen gerilimi hafifletmek için öğretmenler, okul danışmanları, okul psikologları, sosyal görevliler ve kütüphaneciler tarafından kullanılabilen bir yöntemdir (Jack ve Ronan, 2008). Bu yöntem, insanların sorunlarını çözmelerine yardımcı olmak için kitapların tedavi edici amaçla kullanılmasını içerir. Bibliyoterapi bu iyileştirme işini, sorunlar hakkında içgörü kazandırarak, farkındalığı artırarak, problem çözme stratejileri hakkında bir tartışmayı teşvik ederek ve öğrencilere problemleri çözmenin uygun yollarını öğretmek yapmaktadır (Prater vd., 2006). Dolayısıyla çocuk kitapları, çocukların yaşadıkları sorunları fark etmeleri ve bu sorunlarla başa çıkmaları için önemli bir kaynaktır. Bibliyoterapi psikolojik danışman ve rehberlik uzmanlarının yanı sıra (Gladding, 2005) öğretmenler tarafından da (Elley,

2014; Heath, Smith ve Young, 2017) başarılı biçimde kullanılan bir yöntemdir.

Bibliyoterapi kapsayıcı sınıf ortamları oluşturmak ve akran zorbalığını önlemek için önerilen yöntemlerden biridir (Jack ve Ronan, 2008). Resimli çocuk kitaplarının akran zorbalığına yönelik müdahale programlarında kullanımı yurtdışında oldukça yaygındır (Andreou, Paroussi ve Gkouni, 2013; Janaviciene, 2010; Van Batavia; 2012). Forgan (2002) öğrencilerin sınıf içi sosyal becerilerini geliştirmek ve gelişim sorunlarını gidermek için bibliyoterapiyi önermiştir. Bibliyoterapinin sınıf içi uygulamalarda öğrencilerin gelişimini desteklemek amacıyla kullanımına gelişimsel bibliyoterapi denilmektedir (Doll ve Doll, 1997). Özenle seçilmiş zorbalık temalı kitapları okumak, etkinlik ve tartışmalara katılmak, sınıf içindeki toplumsal mesajların güçlenmesini ve zorbalığa karşı birlik oluşmasını sağlar (Heath vd., 2017). Bibliyoterapi sayesinde çocuklar diğer çocuklarla özdeşleşebilir, kendi sorunlarının farkına varabilir ve zorbalıkla başa çıkmak için yeni yollar öğrenebilir (Paparoussi vd., 2011; Taneri, Özbek, Şahin ve Akduman, 2019b), akran zorbalığını sadece kendilerinin yaşamadığını fark edebilir, zorbalıkla mücadele etmenin yeni yollarını öğrenebilir ve çözüm üretebilirler (Gregory ve Vessey, 2004).

Bibliyoterapi yöntemi sadece mağdur davranışlarına etki etmek için değil, aynı zamanda zorbaların kurbanın ne hissettiğini anlamalarına ve izleyicilerin de zorbalık durumunda kendi rollerinin farkına varmalarına yardımcı olmak için de kullanılır (Danielson ve LaBonty, 2009). Akran zorbalığında, zorbalığa tanık olan birinin (zorbalığı onaylamasa dahi) hiçbir şey yapmaması ya da zorbalığı izlemesi kabadayı için bir pekiştirici olabilir. Bibliyoterapi seyircileri aktif hale getirmek ve zorbalığa müdahale etmelerini sağlamak amacıyla yardımcı bir yöntem olarak kullanılabilir (Andreou vd., 2013).

Öğretmenler bibliyoterapiyi sınıf içi sosyal desteği güçlendirmek ve zorbalık karşıtı davranışları geliştirmek amacıyla ekonomik ve hızlı bir yöntem olarak kullanabilirler (Moulton vd., 2011). Heath ve arkadaşları (2017), bibliyoterapinin öğretmenler tarafından bir çok nedenle (kitaplara kütüphanelerde kolay erişilebilmesi, konularına göre kitapların kütüphanelerde listelenmesi, çocuklarla birlikte kitap okumanın zevkli bir etkinlik olması, hikayelerin çeşitli yaşlara ve sorunlara göre uyarlanabilmesi ve konuşulması zor konularda çocuklarla diyalog kurmak için fırsat oluşturması) tercih edilen bir yöntem olduğunu vurgulamıştır.

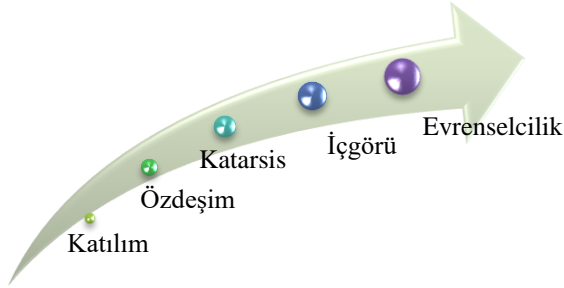
Bibliyoterapinin öğrencilerin zorbalık davranışlarına, duygusal ve sosyal gelişimlerine olumlu etkisi bir çok araştırma tarafından vurgulanmıştır (Andreou vd., 2013; Elley, 2014; Khusumadewi vd., 2017; Solow, 2018; Van Batavia, 2012; Wang vd., 2015; Wang ve Goldberg, 2017). Van Batavia (2012), bibliyoterapinin öğrencilerin zorbalık davranışlarında önemli bir

azalma sağladığını ve mağdur yanlısı tutum ve öz yeterliklerini geliştirdiğini vurgulamıştır. Janaviciene (2010), bibliyoterapinin, kurbanın çaresizlik döngüsünden kurtulmasına, olaylara daha geniş bir pencereden bakabilmesine, yeni beceriler ve tepki verme yollarını öğrenmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Gregory ve Vessey (2004) de bibliyoterapinin alay etme ve zorbalık gibi çocuklar arası sorunlarda etkili bir yöntem olduğunun altını çizmiştir. Heath ve arkadaşları (2005), bibliyoterapinin diğer yöntemlerle birlikte akran zorbalığıyla mücadeleyi destekleyici bir yöntem olarak kullanılmasını tavsiye etmiştir. Uluslararası alanyazında bibliyoterapinin akran zorbalığını önleme ve müdahale amacıyla kullanımı oldukça yaygın olmakla birlikte ulusal ölçekte böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bibliyoterapi sırasında kullanılacak kitapların seçimi önemli bir konu olup uygulamanın başarısını doğrudan etkileyebilir (Sridhar ve Vaughn, 2000). Bibliyoterapi sırasında seçilen kitaplar öğrencilerin okuma ve gelişim düzeyine (Pardeck, 1995), farklı duygusal ihtiyaçlarına, kişiliklerine ve yaşantılarına (Heath vd., 2005), dinine, diline, etnik kökenine, sosyoekonomik düzeyine vb. gibi biricik özelliklerine, kültürel yaşantılarına (Heath vd., 2005) uygun olmalı, olumlu davranışları pekiştirmeli, açık ve anlaşılır bir mesajı olmalı (Hetah ve Cole, '2012), çocukla benzer olayları yaşayan ve aynı yaşlarda olan karakterler içermeli (Gregory ve Vessey, 2004; Heath vd., 2005), zorbalığa karşı koymak için uygun örnekler içermeli ve sağlıklı karşı çıkma yollarını öğretmeli (Flanagan vd., 2013), zorbalığın yeni yollarını öğretmemeli (Gregory ve Vessey, 2004), yüzeysel olmamalı (Henkin, 2005), sorunlar ve çözümleri gerçekçi olmalı, (McIntyre, 1999), gerçekçi olmayan aşırı karakterler içermemeli (Heath vd., 2005), çizimleri okuyucuyu hikayenin içine çekmeli (Taneri, Özbek ve Şahin, 2019a). ve kolay erişilebilir olmalıdır (Flanagan vd., 2013) (daha fazla bilgi için bkz. Taneri, Özbek, Şahin ve Akduman, 2019b ve Özbek, Taneri, Şahin ve Akduman, 2019). Akran zorbalığına yönelik bibliyoterapi uygulamalarında seçilen bütün kitapların zorbalık temalı olması gerekmez, problem ve çatışma çözme, farklılıklara saygı, empati becerileri, arkadaşlık, şefkat, işbirliği, ve iyilik temalı kitaplar da okutulabilir (Morris vd., 2000; Smith, 1993).

Bibliyoterapi uygulamaları Şekil 1'de görüldüğü üzere *katılım*, *özdeşim*, *katarsis*, *içgörü* ve *evrenselcilik* olmak üzere beş aşamayı içermektedir. *Katılım aşamasında*, çocuklarla benzer özellikler gösteren resimli kitaplar sesli okunarak, onların kitaptaki karakterle benzerliklerini fark etmeleri sağlanır. *Özdeşim aşamasında*, çocukların hikâyenin karakterleriyle ilişki kurmaları sağlanır. *Katarsis aşamasında*, çocuklar hikâye karakterleriyle duygusal bağlantılar kurarak onların ne hissettiğini anlamaya başlar ve çeşitli yollarla (drama, yazı, resim vb.) kendi duygularını ifade ederler. *İçgörü aşamasında*, *çocuklarla* hikâye derinlemesine tartışılarak, hikâyenin ana mesajını kavramalarına ve kendi yaşamlarıyla ilişkilendirerek

kendi sorunları hakkında içgörü kazanmalarına yardımcı olunur. *Evrencelilik aşamasında*, çocuklar daha geniş bir bakış açısıyla sorunlara yaklaşabilir ve diğer çocuklarında benzer sorunları olabileceğinin farkına varırlar (Özbek ve Taneri, 2022).

Şekil 1. Bibliyoterapinin aşamaları

Yöntem

Akran zorbalığını önleme öğrenci modülü 4 haftalık bir eğitim dönemi için planlanmıştır. Programın ana fikri, ilk okul öğrencilerinin akran zorbalığı konusundaki farkındalıklarını arttırmak ve akran zorbalığıyla baş etmenin barişçil yollarını öğretmektir.

Akran zorbalığını önleme öğrenci modülünün pilot uygulaması Çankırı ilinde yapılmıştır. Uygulamada iki kamu ilkokulundan ölçüt örnekleme yoluyla seçilen iki okul yöneticisi, iki rehber öğretmen, 15 sınıf öğretmeni ve 590 öğrenci yer almıştır. Çalışmaya katılma ölçütü Akran Zorbalığı Önleme Modülü konusunda 3 günlük hizmet-içi öğretmen eğitimine katılmak ve öğrenci modülünü uygulamaya gönüllü olmak şeklinde belirlenmiştir. Öğrencilerin ve öğretmenlerin araştırmaya katılmaları için gerekli izinler alınmıştır.

Proje, farkındalık yaratma, okul ve sınıf içi davranışlarda değişiklikler yapılmasını sağlama için eylem ve yansıma döngüleri olarak tasarlanmıştır. Öğrenci modülü, program geliştirme süreci basamaklarına uygun olarak tasarlanmıştır: programın planlanması, hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi, yeniden düzenlenmesi şeklinde bir döngüden oluşmaktadır. Başka bir deyişle, program geliştirme süreci programın kazanımlarına ve kullanılacak içerik yöntem ve materyallere karar verilmesi, uygulama sırasında kazanımların ne kadarına ulaşıldığının değerlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesinden oluşmuştur. İlkokullar için Akran Zorbalığını Önleme Modülünün hazırlanma sürecinin ayrıntıları aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

İlkokullar için Akran Zorbalığını Önleme Modülü

Özbek, Taneri ve Akduman (2020) tarafından geliştirilen program, öğrencilerin akran zorbalığı hakkındaki farkındalıklarını ve iletişim becerilerini geliştirerek zorbalığı barındırmayan olumlu bir okul iklimi oluşturmada etkin rol oynamalarını hedeflemektedir. Bu nedenle program toplumsal barış, demokrasi, eşitlik, adalet ve kapsayıcılık anlayışına dayanarak hazırlanmıştır. Barışçıl ve kapsayıcı (dışlayıcı ve ayrıştırıcı davranışlara müsaade etmeyen) bir okul ortamında, öğrencilerin yaşadıkları ya da tanık oldukları zorbalıklara karşı koyabilmeleri için ihtiyaç duyacakları duyuşsal, bilişsel ve davranışsal özellikleri kazandırmak esastır. Bu nedenle programın tasarlanmasında Giroux'un (2004) eleştirel bakış açısı uygun görülmüştür. Modül, öğrencilerin akran zorbalığına seyirci kalmalarının ya da zorbalığa karşı koymalarının, zorbalığın seyrini nasıl etkilediğini anlamalarına ve zorbalıkla mücadelede üstlerine düşen rollerin farkına varmalarına yardımcı olacaktır.

Planlama Süreci

Planlama süreci, *programı hazırlayacak grubun* oluşturulmasıyla başlamıştır. Bir sınıf öğretmeni, program geliştirme uzmanı ve ölçme ve değerlendirme uzmanından oluşan proje ekibi akran zorbalığı, yaratıcı drama ve bibliyoterapi alanında deneyimli olup, program hazırlama sürecinde psikolojik danışma ve rehberlik alanından uzmanların görüşlerine de zaman zaman başvurulmuştur. *Programı bileşenlerine* karar vermek için ulusal ve uluslararası akran zorbalığını önleme/müdahale programları incelendiğinde, başarılı programların başta öğrenci olmak üzere eğitimin bütün bileşenlerini (veli, öğretmen, okul yöneticisi, ve diğer okul personelini) akran zorbalığıyla mücadelede kullandığı ve uzun süreli olduğu görülmüştür (Taneri, Özbek ve Şahin, 2019a). Diğer bir deyişle, akran zorbalığı müdahale programının başarısı kapsayıcı ve sürekli olmasının yanın da, eğitimin tüm bileşenlerini akran zorbalığıyla mücadeleye dahil ederek zorbalığa hoşgörü göstermeyen bir okul kültürü oluşturmasına bağlıdır. Akran zorbalığıyla mücadele de seyircilerin önemi daha önce KiVA programında vurgulanmıştır (URL3). Öğrenciler akran zorbalığı konusunda eğitilirse (örneğin, akran zorbalığının tarafları, zorbalıkla baş etme yolları, izleyicilerin akran zorbalığındaki rolü) izleyiciler zorbalık durumunda aktif rol alarak zorbaya karşı koyabilirler ya da kurbanın yanında yer alarak zorbanın gücünü kırabilirler. Bu nedenle, eğitimin bütün bileşenlerini içine alan ve zorbalığın aktörlerini bilişsel, duyuşsal ve davranışsal açıdan eğiten okul temelli bir akran zorbalığı öğrenci müdahale programının hazırlanması önemlidir. *Programın hedefleri* alanyazın, sınıf gözlemleri, öğretmen, yönetici ve veliler ile yapılan görüşmeler dikkate alınarak gerçekleştirilen ihtiyaç analizi doğrultusunda belirlenmiştir. Hedeflerin kültürlere duyarlı ve gerçekçi olmasına dikkat edilmiştir.

Akran zorbalığı programının öğretmen, öğrenci, diğer personel ve veli eğitimlerini içermesine, ilkokul kademelerinin tamamını kapsamasına, zorbalığa hoşgörü göstermeyen bir okul iklimi oluşturması için sürekli olmasına, bütün bileşenler için programların araştırmacılar (bir ölçme değerlendirme uzmanı, bir program geliştirme uzmanı ve bir sınıf öğretmeni) tarafından hazırlanmasına, öğretmen eğitimlerinin programı hazırlayan bu ekip tarafından, veli ve diğer personel eğitimlerinin ise okulun rehberlik uzmanları tarafından verilmesine, tüm pilot uygulamaların Çankırı’da yapılmasına ve program geliştirme sürecinin (a) *öğrenciler için ders içerik ve planlarının oluşturulması*, (b) *öğrenci etkinlik kitabının geliştirilmesi*, (c) *modülü uygulayacak personelin eğitimi*, (d) *öğrenci modülünün uygulanması (pilot uygulama)*, (e) *öğrenci modülünün değerlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi* şeklinde yürütülmesine karar verilmiştir.

Programın hazırlanması

Bu aşamada, öğrenci modülünün hedeflerine ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak içeriğe, öğretim yöntem ve tekniklerine ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını değerlendirmek için kullanılacak yöntemlere karar verilmiştir. Öğretim programının hedef grubunu oluşturan öğrencilerin bireysel farklılıklarına, zorbalıkla ilgili yaşanmışlıklarına, ihtiyaçlarına cevap verecek gerçek yaşam deneyimleriyle bağlantılı bir program hazırlanmasına çalışılmıştır.

Programda yer alan temalar belirlenirken alanyazın, ihtiyaç analizi dikkate alınmıştır. Alan yazın taraması ve ihtiyaç analizi, zorbalık davranışlarının duyguları ifade edememe, iletişim güçlükleri, farklılıklara tahammülsüzlük, akran zorbalığı ve mücadele yolları hakkında farkındalığın olmamasından kaynaklandığını göstermiştir. Araştırmalar normatif olmayan davranışlara veya akran grubunun çoğunluğundan farklı fiziksel özelliklere sahip çocukların mağdur olma riskinin yüksek olduğunu göstermektedir (Juvonen, Graham ve Schuster, 2003). Bu bakımdan engelli bireyler, akranlarından daha hızlı ya da yavaş gelişim gösterenler, dil, din, kültür ve etnik açıdan farklı kökenlerden gelen bireyler daha fazla önyargı, ayrımcılık ve zorbalıkla karşılaşmaktadır. Bu bakımdan, temalar belirlenirken önyargılarla ilgili zorbalık veya önyargı temelli zorbalık olarak tanımlanan (Menesini ve Salmivalli, 2017) davranışlara da odaklanılmıştır. Bu nedenle, öğrenci modülü *duygular, farklılıklar, zorbalık ve mültecilik temaları* üzerinden planlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. İlkokullarda Akran Zorbalığını Önleme Modülünün Kazanımları.

Temalar	Kazanımlar
Duygular	1. Kendisinin ve başkalarının mutluluğu için olumlu söz ve davranışların önemini fark eder.
	2. Sözlerin ve davranışların başkalarını nasıl etkilediğini fark eder.
	3. Başkalarının duyguları olduğu fark eder.
	4. Kendi duygularını ifade eder.
	5. Gerekli zaman özür diler.
	6. Nezaket sözcüklerini kullanır.
	7. Duyguların ne tür fiziksel değişimlere yol açtığına örnek verir.
	8. Bütün duyguların önemli olduğunu söyler.
	9. Duygularını sözlü olarak ifade eder.
Farklılıklar	1. Her canlının farklı bir özelliği olduğunu fark eder.
	2. Kendisinin farklı özelliklerini tanıyıp ifade eder.
	3. Başkalarının farklılıklarını ve engellerinin olduğu fark eder.
	4. Kendi farklılıklarını ifade eder.
	5. Yardım etme ya da çözüm üretme yolları hakkında düşüncelerini söyler.
	6. Anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözer.
	7. Fikir ayrılıklarını kabul eder.
	8. Karşıtlıklara saygı duyar.
	9. Zihinsel yetersizliği/engelliliği tanımlar.
	10. Zihinsel yetersizliği/engeli olan bireylerin karşılaştıkları zorlukları tahmin eder.
	11. Herkesin farklı düşünme biçimlerini olduğunu kabul eder.

Alan yazın başarılı müdahale programlarının en önemli özelliklerinden birinin süreklilik olduğunu vurgulamaktadır (Taneri, Özbek ve Şahin, 2019a), bu nedenle program geliştirme çalışmamızda ilkökul kademesinin tamamını kapsayacak şekilde sürekli bir eğitim modeli benimsenmiş ve her sınıf düzeyi için farklı ancak birbirini tamamlayan program, içerik ve etkinlikler oluşturulmuştur. Ayrıca, bibliyoterapi uygulamaları için kazanımlar ve kitaplar yaş gruplarının gelişim düzeylerine uygun olarak belirlenmiştir.

Modül öğrencilerin akran zorbalığı konusundaki farkındalıklarını ve iletişim becerilerini geliştirerek, zorbalığı barındırmayan olumlu bir okul iklimi oluşturmalarını hedeflemektedir. Programın öğrencilerin *mağduriyetlerini açık bir şekilde dile getirmelerinde, sorunun çözümüne ulaşma konusunda kim(ler)den destek alacaklarını fark etmelerinde, zorbalığa sessiz kalmama konusunda bilinçli farkındalık oluşturmalarında, zorbalığa karşı olumsuz tutum geliştirmelerinde ve empati yeteneklerini arttırmaların da etkili olması beklenmektedir* (kazanımların detaylı listesi için bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Devam ediyor.

Temalar	Kazanımlar
Zorbalık	1. Zorba davranışların kendinde ve başkalarında yarattığı duyguları fark eder.
	2. Ne tür davranışların zorbalık olduğunu söyler.
	3. Zorbaların neden zorbalık yaptığını tahmin eder.
	4. Zorbalıkla karşılaşıldığında neler yapılması gerektiğini söyler.
	5. Zorbaya nasıl karşı konulabileceğini açıklar.
	6. Eğlenceli şakalar ile zorbalık arasındaki farkı söyler.
	7. Bireysel farklılıkların zenginlik olduğunu ifade eder.
	8. Zorbalık davranışlarını özelliklerini sayar.
	9. Zorbalık durumunda neler yapılması gerektiğini söyler.
	10. Zorbaya nasıl karşı konulabileceğini açıklar
	11. Akran zorbalığının mağdur üzerindeki etkilerini anlayabilirler.
	12. Akran zorbalığına maruz kalan/izleyici olan öğrenciler mağduriyetlerini aktif bir şekilde dile getirebilir.
	13. Akran zorbalığına maruz kalan/izleyici olan öğrenciler sorunun çözümüne ulaşma konusunda kim(ler)den destek alacaklarını fark eder..
	14. Akran zorbalığına maruz kalan/izleyici olan öğrenciler zorbalığa karşı olumsuz tutum geliştirir.
	15. Akran zorbalığı yapan öğrencilerin empati yetenekleri artar.
	16. Akran zorbalığı yapan öğrenciler zorbalığa karşı olumsuz tutum geliştirirler
	17. Akran zorbalığına maruz kalan/izleyici olan öğrenciler zorbalığa sessiz kalmama konusunda bilinçli farkındalık geliştirir
Mültecilik	1. Önyargılarımızın başkalarının hayatlarını zorlaştırabileceğini fark eder.
	2. Zor durumda olanlar için yardımcı olabilecek çözüm önerileri söyler.
	3. Başkalarının duyguları olduğu fark eder, kendi duygularını ifade edebilir, duyguların değişken olduğunu fark eder.
	4. Türkçe; bir yazıda giriş, gelişme ve sonuç bölümleri olduğunu fark eder.
	5. Görsel sanatlar; tasarım yapar ve yaratıcı becerilerini kullanır.
	6. Göçmek ve taşınmak arasındaki farkı söyler.
	7. Savaşın insanları nasıl etkilediğini fark eder.
	8. Göçmenlerin yaşadıkları sorunları tartışır.
	9. Göçmek zorunda kalan insanların neler hissedebileceğini söyler.
	10. Bir gruba ait olmanın önemini söyler.
	11. Ayrımcılığa maruz kalmanın olumsuz etkilerini ifade eder.
	12. Mülteci olmanın ne demek olduğunu açıklar.

Not. Kazanımlar sınıf düzeyleri için karışık verilmiştir ve her oturum en az iki saat üzerinden planlanmıştır.

Akran zorbalığı modülünde, her sınıf düzeyi için *duygular, farklılıklar, zorbalık ve mültecilik* temalarına ait birer resimli kitap seçilmiştir (toplam 16 resimli kitaba ait bilgiler Tablo 2’de bulunabilir. Kitapların seçiminde çocukların sınıf düzeyi, yaşları ve gelişimsel özelliklerinin yanında sorunlu stratejiler içermemesi, pozitif davranışları pekiştirmesi, gerçek problem durumlarını içermesi gibi pek çok kriter kullanılmıştır (kitap seçimi sırasında kullanılacak kriterler için bkzn. Özbek, Taneri, Şahin ve Akduman, 2019). Zorba, mağdur ve izleyicileri güçlendirmek amacıyla seçilen 16 resimli hikaye kitabı için detaylı ders planları ve bibliyoterapi uygulamaları her hafta iki ders saatini kapsayacak şekilde resmi öğretim programıyla bütünleştirilerek dört haftalık bir süre için araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Ek 1’de bibliyoterapi uygulamaları için seçilen *Yolculuk* kitabının ders planı ve etkinliklerin sınırlı bir kısmı bulunabilir.

Tablo 2. İlkokul 1-4. Sınıf Düzeyinde Bibliyoterapi Sırasında Kullanılacak Kitapların Listesi.

Sınıf Düzeyi	Tema	Kitap ismi	Yazar
1.Sınıf	Duygular	1. Bugün Bir Kova Doldurdun Mu?	Carol McCloud
	Farklılıklara saygı	2. Kuş Yuvası Saçlı Kız ve Huguftu	Nalan Akduman
	Zorbalık	3. Zor Balık	Büşra Tarçalır Erol
	Mültecilik	4. Kayıktaki Çocuk	Maya Mizuno ve Sevede Tuba Okçu,
2.Sınıf	Duygular	5. Senin Kovan Ne Kadar Dolu?	Tom Rath ve Maurie J. Manning
	Farklılıklara saygı	6. Farklı Ama Aynı	Feridun Oral
	Zorbalık	7. Minik Rakun İri Kötü Kabadayı	Audrey Penn ve Barbara L. Gibson
	Mültecilik	8. Tarık ve Beyaz Karga	Kolektif,
3. Sınıf	Duygular	9. Sarılalım Mı?	Simona Ciraolo
	Farklılıklara saygı	10. Mavi Şehir Sarı Şehir	Şehir- Ljerka Rebrovic,
	Zorbalık	11. Zürafa Pupa	Zeynep Birsin
	Mültecilik	12. Yolculuk	Francesca Sanna
4. Sınıf	Duygular	13. Duygularıyla Arkadaş Olan Çocuk	Lauren Rubenstein
	Farklılıklara saygı	14. Zoe Zor Öğreniyor	Marie-Claude Fortin
	Zorbalık	15. Tumburluplar - Okulda Zorba Var	Meltem Erinçmen Kanoğlu
	Mültecilik	16. Çabuksığımlar	Jean Claude Grumberg

Ayrıca, programı tamamlayıcı olarak öğretmenlere ek etkinlikler (akran zorbalığı konusunda poster, şarkı, slogan, akrostij, resim, kısa film ya da drama yarışması, tiyatro oyunu, film gösterimi, resim sergisi vb.) de önerilmiştir. Her

okul kendi etkinliğini seçebilmekle birlikte, etkinliklere öğrencilerle birlikte karar verilmesi programın sahiplenilmesi ve öğrenci katılımı açısından önemlidir. Aylık olarak düzenlenmesi önerilen etkinliklerin rehber öğretmen önderliğinde sınıf öğretmenleriyle koordinasyon halinde bütün okulu kapsamı zorbalığa izin vermeyen barışçıl bir okul iklimi oluşturmak, konuyu güncel tutmak ve eğitimin etkililiğini pekiştirmek bakımından önemlidir.

Programın İçeriği

Programın içeriğinde duyguları tanıma ve ifade edebilme, bireysel farklılıklar (zihinsel, psikolojik, duygusal, fiziksel vb.), farklılıklara saygı, akran zorbalığının anlamı, akran zorbalığı türleri, zorbalıkla başa çıkma yöntemleri, akran zorbalığında zorba, mağdur ve izleyicinin rolleri, göçmenliğin nedenleri, göçmen sorunları ve göçmenlerin ne hissettikleri konularına yer verilmiştir.

Programın öğrenme ve öğretme etkinlikleri

Öğrenme ve öğretme etkinlikleri hazırlanırken öğrencilerin farklı öğrenme stilleri dikkate alınarak programın hedefine ulaşmaları için farklı yollar sunulmuş, kendi tercihleri ve öğrenme stilleri doğrultusunda seçim yapmalarına, paylaşma ve aktif katılıma olanak veren drama ve bibliyoterapi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bibliyoterapi olarak bilinen hikayelerin eğitim ve farkındalık amaçlı kullanımı yurtdışında oldukça yaygın ve zorbalığı önleyici programlarda son zamanlarda önerilen bir metottur (Taneri, Özbek, Şahin ve Akduman, 2019b). Örneğin, öğrencilere seçilen zorbalık temalı bir kitap sesli olarak okutturulabilir ve yarıda bırakılarak kitabın sonunu tahmin etmeleri istenebilir. Yaratıcı drama tekniklerinden ısınma oyunları, donuk imge, yaratıcı yazma, canlandırma, resim yapma gibi teknikler kullanılarak hikayeler üzerinde çalışılabilir: zorbalık temalı bir hikaye sınıfta okunmaya başlanabilir, belirlenen bir noktada hikaye yarım bırakılabilir ve gruplara ayrılan çocuklardan hikayenin sonunu tahmin etmeleri istenebilir. Grup tartışması ile tahmin ettikleri hikaye sonunu doğaçlama ve rol oynama ile sınıfa sunmaları istenebilir.

Programın öğretim materyalleri

Öğretim materyali her sınıfta bulunabilecek fon kartonu, çeşitli boya kalemleri, farklı büyüklükteki kağıtlar, makas, seçilmiş resimli kitaplar ve öğrencilerin hayal gücüdür. Araştırmacıların hazırladığı bibliyoterapi ders plan ve içeriklerini kapsayan öğretmen el kitapları ve seçilmiş resimli hikaye kitapları okullara temin edilmiştir.

Programın değerlendirme yöntem ve teknikleri

Öğrencilerin öğretim programının kazanımlarına ne ölçüde ulaştıklarını belirlemek amacıyla her ders planının sonunda alternatif değerlendirme etkinliklerine yer verilmiştir. Program süreç odaklı bir yaklaşımla

hazırlanmış olduğundan ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin de kapsayıcı olmasına çalışılmıştır. Dolayısıyla, sonuç odaklı bakış açısının yerine, öğrencilerin öğretmenleriyle etkili bir iletişim kurarak kendilerini ifade etmelerine ve güçlü ve zayıf yanlarını fark ederek gelecekteki öğrenmelerini planlamalarına odaklanılmaktadır (Taneri, 2021, s. 105).

Programın Denenmesi

Programın pilot uygulaması Çankırı ilinde yapılmış olup, pilot uygulama bu tür programların uygulanmasında eğitim bileşenlerinin tamamının gönüllü olarak yer almasının uygulamaların başarısındaki önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Araştırma başlamadan önce Çankırı İl Millî Eğitim Müdürlüğü ile öğrenci modülünün uygulanması için gerekli izinlerin verilmesi hususunda karşılıklı iş birliği yapılmıştır ancak uygulamalar sırasında Millî Eğitim Müdürlüğü yeterince destek ve işbirliği sağlayamamıştır. Örneğin, serbest etkinlikler, Türkçe, görsel sanatlar ve müzik gibi derslerle bütünleştirilmesi planlanan etkinliklerin uygulanması için verilen izin yazısında *eğitim modülünün ders saatleri dışında uygulanabileceğinin* belirtilmesinden dolayı bazı okul yöneticileri ve öğretmenler modülü uygulamaktan vazgeçmiş ya da programı kısmî olarak uygulamışlardır. Modül araştırmacılar tarafından düzenlenen 3 günlük hizmet-içi öğretmen eğitimi programına katılan ve öğrenci modülünü uygulamaya gönüllü olan öğretmenler tarafından 25 Kasım-31 Aralık 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Programın Etkisinin Değerlendirilmesi

Öğrenci modülünün değerlendirilmesinde öğretmenlerle ve yöneticilerle yapılan yapılandırılmamış görüşmeler ve sınıf gözlemleri kullanılmıştır. Öğrenci modülünün uygulanırken ve sonrasında öğretmenlerle bireysel ve grup görüşmeleri yapılarak, program etkililiği ve olası sorunlar hakkında görüşleri alınmıştır. Derslerde ortaya çıkan ürünler incelenmiş ve sınırlı sınıf ziyaretleriyle öğrencilerin program hakkındaki görüşleri alınmıştır.

Öğretmenlerle yapılan görüşmeler ve sınırlı sayıdaki sınıf gözlemleri öğrenci modülünün etkili olduğunu göstermiştir. Öğretmenler eğitim modülünün, öğrencilerde duygularını ifade etme, farklılıklara saygı, mültecilere karşı farkındalık ve zorbalıkla başa çıkma konularında olumlu değişiklikler yarattığını ve bu konularda yaşadıkları sorunlara karşı yeni çözümler üretmeleri konusunda oldukça etkili olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin, etkinliklere katılımlarının ve motivasyonlarının yüksek olduğu ve kitaplarla etkileşimlerinin güçlü olduğu da vurgulanmıştır. Sınıf gözlemleri bazı etkinliklerin sürelerinin yetmediğini ve ek süreye ihtiyaç olduğunu ya da yeniden planlanması gerektiğini ortaya koymuştur.

Derslerde ortaya çıkan ürünler de bibliyoterapi uygulamalarının başarısını değerlendirmek amacıyla incelenmiştir. Uygulamalar sırasında farklı ve çok sayıda sanatsal ürün ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin etkinliklerde

çizdiği resimlerinden bazıları Çizim 1, 2, 3 ve 4'te örneklendirilmiştir. Çizimler bibliyoterapi uygulamalarının başarılı olduğunu ve öğrencilerin hikâye karakterleriyle duygusal bağlantılar kurarak karakter/lerin duygularını anlamaya başladıklarını göstermektedir (katarsis evresi). Çizim 1 ve 2 *Yolculuk* adlı kitabın etkinlikleri tamamlandıktan sonra öğrencilerin yolculuk, göç ve mülteci kavramlarına bakış açısını göz önüne sermektedir. Etkinlik öncesinde yolculuk, taşınma ve göç etme kavramlarını tatile gitme, yeni bir eve taşınma gibi olumlu olarak algılayan öğrenciler, etkinlik sonrasında zorunlu göç ve taşınma arasındaki farkı çizimleriyle ortaya koymuştur. Ayrıca mültecilerin yaptıkları uzun ve zorunlu yolculukta yaşadıkları sıkıntıları da 'siyah eller' ve 'tel örgüler' ile ifade etmişlerdir. Çizim 3 *Sarılalım mı?* adlı kitap okunurken öğrencilerin başkalarının duyguları olduğu fark etme, kendi duygularını ifade etme, gerektiği zaman özür dileme ve nezaket sözcüklerini kullanma konusu ile ilgili çizimlerinden bazıları göstermektedir. *Zürafa Pupa* adlı kitabın etkinliklerinden sonra öğrenciler bireysel farklılıkların zenginlik olduğunu gösteren çizimler yapmışlardır (Çizim 4).

Çizim 1. Yolculuk kitabı bibliyoterapi etkinliklerinden sonra öğrenci çizimleri.

Çizim 2. Yolculuk kitabı bibliyoterapi etkinliklerinden sonra öğrenci çizimleri.

Çizim 3. Sarılalım mı? kitabının bibliyoterapi etkinliklerinden sonra öğrenci çizimleri.

Çizim 4. Zürafa Pupa kitabının bibliyoterapi etkinliklerinden sonra öğrenci çizimleri.

Okul yöneticilerinin, akran zorbalığı sorununa bakış açıları ve işbirliğine açık olmaları araştırma açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Programın planlanması aşamasında modülün Çankırı ilinde beş okulda uygulanması hedeflenmiş, beş okul için öğretmen eğitimleri tamamlanmış ve programın yürütülmesi için gerekli materyallerin temini sağlanmış olmasına rağmen proje iki okulda uygulanabilmiştir. Bu durum, İl Milli Eğitim düzeyinden başlayarak yöneticilerinin akran zorbalığını önemli bir sorun olarak *görmemelerine*, araştırmalara ve işbirliğine açık olmamalarına bağlanabilir.

İlk okulda çeşitli sınıf düzeylerinde planlanan bibliyoterapi uygulamaları tamamlanmış ancak bahar döneminde yapılması planlanan okul etkinlikleri (örn: film, slogan yarışmaları vb.) pandemi nedeniyle uzaktan eğitime geçilmesinden dolayı gerçekleştirilememiştir. Ek etkinlikler öğrenci modülünün uzun vadedeki etkisini sürdürmek için önemlidir, bu nedenle programın daha büyük gruplarla ve ek etkinliklere de yer verilecek şekilde uzun süreli uygulanması planlanmaktadır.

Programın Düzeltmesi ve İyileştirilmesi

Öğretmenlerle yapılan bireysel ve grup görüşmeleri, araştırma ekibinin gözlemleri ve öğrencilerin seçilen kitaplara verdikleri tepkiler dikkate alınarak öğrenci modülünde gerekli değişiklik ve düzeltmeler yapılmıştır

Öğretmenlerle yapılan görüşmeler ve sınırlı sınıf ziyaretleri öğrencilerin duygular teması konusunda seçilen kitaplarla etkileşimlerinin sınırlı kaldığını göstermiş ve bibliyoterapiye çok uygun olmadığı düşünülen ve öğretici boyutu ağırlıklı olan bu kitaplar başka hikaye kitaplarıyla değiştirilmiştir. Örneğin 1. sınıf için *Bugün Bir Kova Doldurdun Mu?* adlı kitap yerine *Gönül Kuşu*, 2. sınıf için *Senin Kovan Ne Kadar Dolu?* adlı kitap yerine *Madeline Finn İle Kütüphane Köpeği* ve 4. sınıf için *Duygularıyla Arkadaş Olan Çocuk* adlı kitap yerine *Renklerin Kara Kitabı* bibliyoterapi uygulamaları için seçilmiş ve bibliyoterapi etkinlikleri yeniden yazılmıştır. Ayrıca, programda daha önce siber zorbalık konusunda bir etkinlik bulunmazken, Covid-19 pandemi süreciyle birlikte eğitimde artan dijitalleşme göz önüne alınarak siber zorbalığın da programa eklenmesi uygun bulunmuş ve bu konuda bir etkinlik programa eklenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

UNESCO istatistiklerine göre dünya gençliğinin üçte biri zorbalığa maruz kalmaktadır (URL-1). Araştırmalar, uzun süreli zorbalık davranışlarının tecrit, reddedilme, dışlanma ve umutsuzluk, depresyon ve kaygı duygularına ve bazen de intihar gibi istenmedik davranışlara yol açabileceğini göstermektedir (Alikaşifoğlu ve Ercan, 2007, s.22; Brank, vd. s.218, 2012; Nansel vd., 2004; Nishina ve Juvonen, 2005; Roland, 2002; Vanderbilt ve Augustyn, 2010, s.1). Brown ve Taylor (2008), zorbalığın kurbanlar üzerinde zorbalara göre daha uzun süreli etkileri olduğunu, kurbanların yaşamın ilerleyen dönemlerinde işgücü piyasası kazançlarının olumsuz etkilendiğini belirtmektedir. Bu derece yıkıcı etkileri olan akran zorbalığının okullarda engellenmesi ya da ilerlemeden ortadan kaldırılması önemlidir. Ülkemizde akran zorbalığı konusunda geniş ölçekli eylem planlarına, öğrenci ve öğretmen farkındalık programlarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada kitaplarla iyileşme ve yaratıcı drama tekniğinin birlikte kullanıldığı İlkokul Akran Zorbalığını Önleme Modülü tanıtılmıştır. Modülün eğitim kurumlarında akran zorbalığına yönelik duyarlılık oluşmasına, öğrencileri dışlamayan ve onları biricik özellikleriyle kabul eden kapsayıcı bir eğitim ortamının gelişmesine, ileri yaşlarda görülebilecek zorbalık davranışlarının önlenmesine ve öğrencilerin duygularını daha sağlıklı bir şekilde ifade etmelerine yardımcı olması beklenmektedir.

Öğrenciler için hazırlanan akran zorbalığını önleme programının çocuk kitaplarına, bibliyoterapi ve dramaya dayalı olması araştırmanın önemli bir özelliğidir. Hikâyelerin eğitim ve farkındalık amaçlı kullanımı olarak bilinen bibliyoterapi uygulama kolaylığı nedeniyle yurtdışında oldukça yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu çalışma, ülkemizde zorbalığı önleme programlarında bibliyoterapinin kullanılması ve yaygınlaştırılması konusunda öncülük etmesi bakımından önemlidir. Araştırma, tüm kamu okullarında mümkün olan en az maliyetle ve kolaylıkla uygulanabilecek, okul kültürüne

duyarlı bir zorbalıkla mücadele programının geliştirilmesini sağlaması bakımından da önemlidir. Bibliyoterapi yöntemi öğretmenler tarafından kolay uygulanabilmesi ve drama ile öğrencilere aktif roller verilerek konunun pekiştirilebilmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Mevcut öğretim programlarının aşırı yükü herhangi bir zorbalık programının sınıfta uygulanmasını zorlaştırmakla birlikte, bibliyoterapi mevcut okuma saatlerinde sınıfta rahatlıkla uygulanabilmesi ve öğretim programları ile kolaylıkla bütünleştirilebilmesi bakımından öne çıkmaktadır. Program kapsamında, öğrenciler serbest okuma saatlerinde okumalarını geliştirirken öğretmenlerinin rehberliğinde kişisel gelişim, farklılıklar ve zorbalık temalı kitaplarla bibliyoterapi uygulamaları yaparak zorbalık hakkında farkındalık kazanmışlardır.

Akran Zorbalığını Önleme Modülü'nün ön uygulamaları öğrencilerin kitaplarla etkileşimlerinin güçlü olduğunu ve bibliyoterapinin çeşitli aşamalarında (katılım, özdeşim, katarsis, içgörü, evrenselcilik) beklenen bilgi, beceri, tutum ve davranış değişikliklerinin ortaya çıktığını göstermiştir. Diğer bir deyişle, bibliyoterapi uygulamalarından sonra öğrencilerin akran zorbalığı konusundaki bilgi ve farkındalıkları artmış ve zorbalıkla baş etmek için yeni yollar öğrenmişlerdir. Akran zorbalığındaki aktörlerin (zorba, mağdur, seyirci) özelliklerini, akran zorbalığındaki rollerini öğrenmiş ve zorbalığın evrensel bir sorun olduğunun farkına varmışlardır. Ayrıca, modülün farklılıklara saygı, duyguları ifade etme ve mülteci farkındalığı konularında öğrencilerde olumlu değişiklikler oluşturduğu gözlenmiştir. Bu bulgudan hareketle çocukluk çağı akran zorbalığını önleme ve müdahale amacıyla bibliyoterapi yönteminin kullanılmasının etkili bir yöntem olduğu söylenebilir. Ulusal ve uluslararası çalışmalar da akran zorbalığında bibliyoterapi'nin kullanımını desteklenmektedir (Andreou vd., 2013; Elley, 2014; Gregory ve Vessey, 2004; Heath vd.,2017; Khusumadewi vd., 2017; Moulton vd., 2011; Paparoussi vd., 2011; Solow, 2018; Özbek ve Taneri, 2022; Taneri vd., 2019b; Van Batavia, 2012; Wang vd., 2015; Wang ve Goldberg, 2017).

Akran zorbalığını önleyici programlar en çok alt yaş gruplarında etkili olup, yaş ilerledikçe etkisi yok denecek kadar azalmaktadır (Cantone vd., 2015; Evans, Fraser ve Cotter, 2014; Jiménez-Barbero vd., 2016; Salmivalli vd., 2013; Thompson ve Smith, 2014; Ttofi ve Farrington, 2011). Dolayısıyla, akran zorbalığını önleyici programların anaokul ya da ilkökul gibi erken yaşlarda başlaması ileriki yaşlarda ortaya çıkabilecek akran zorbalığı vakalarının frekanslarını düşürecek ve uygulanan programların etkililiği artacaktır. Filandiya, Norveç, Amerika ve Avustralya gibi bir çok ülkede ilkökul çağındaki çocuklara ulusal düzeyde akran zorbalığı programları uygulanmakla birlikte, ülkemizde henüz böyle bir uygulamadan söz etmek mümkün değildir. Son yıllarda, ülkemizde akran zorbalığının okul güvenliğiyle ilgili en önemli sorunlardan biri olarak öne çıkması (Taş vd.,

2016; Yıldırım vd., 2016) akran zorbalığı konusunda acil eylem planlarına ve müdahale programlarına acil ihtiyaç olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Alan yazın bibliyoterapinin olumlu, destekleyici ve kapsayıcı sınıf ortamlarını güçlendirmek, özellikle de seyircileri eğitmek ve mağdurları daha aktif biçimde desteklemeleri için güçlendirmek için oldukça umut vaat edici bir araç olduğunu ortaya koymaktadır (Crothers ve Kolbert, 2008; Jack ve Ronan, 2008). Bibliyoterapi, sınıf ortamında kolay uygulanabilir, ekonomik ve etkili bir yöntem olması nedeniyle akran zorbalığıyla mücadele için alternatif bir yol olarak kullanılabilir. Bu çalışma kapsamında araştırmacılar tarafından geliştirilen *Akran Zorbalığını Önleme Modülü*, 21. yüzyılın ve ülkemizin öne çıkan sorunlarına (bireysel farklılıklara saygı ve mültecilik gibi) duyarlı olarak hazırlanmış bibliyoterapi ve yaratıcı dramaya dayalı ilkökul düzeyinde bir müdahale programı olup, esnek ekonomik ve kolay uygulanabilir olması nedeniyle ulusal bir eğitim programı olarak uyarlanabilmesi mümkündür. Pilot uygulaması tamamlanan modülün bu amaç doğrultusunda daha büyük gruplar üzerinde denemesi planlanmaktadır.

Akran zorbalığı önleme programlarında eğitimin bütün bileşenlerini zorbalıkla mücadeleye dahil etmek programın etkiliği açısından önemlidir (Rawlings, 2019; Pepler ve Craig, 2000; Smith, 2000; Özbek ve Taneri, 2022; Taneri, Özbek ve Şahin, 2019a). Öğrencilerin, ailelerin, okul personelinin, öğretmenlerin ve yöneticilerin akran zorbalığıyla mücadele ortak bir tavır takınması ve zorbalığa tolerans tanımayan bir okul ikliminin oluşturulması programın başarısını arttıracaktır. Başka bir deyişle, akran zorbalığını önleme programlarının başarılı bir şekilde uygulanması okul yöneticisinin liderliğini, öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin desteğini gerektirir. Okul yöneticileri, zorbalıkla mücadele politikalarının oluşturulmasına ve uygulanmasına personeli, öğrencileri ve velileri dahil ederek, doğrudan etkilenen tüm kişilerden değerli veriler sağlamaktadır (Pellegrini, 2002). Bu bağlamda, araştırmada eğitim bileşenlerinin tamamından yeterli desteğin alınamaması çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Örneğin, İl Milli Eğitimle işbirliği protokolü olmasına rağmen, uygulama izni ders saatleri dışındaki zamanlar için verilmiş ve bu da programı uygulamaya istekli öğretmenlerin bir kısmının vazgeçmesine neden olmuştur. Milli eğitimin ve okul müdürlerinin akran zorbalığını bir sorun olarak görmemesi ve işbirliğine açık olmaması da bu tür programların başarısını etkileyen önemli bir faktördür ve programın sürdürülebilirliği açısından bir risktir.

Araştırma kapsamında yöneticilerle yapılan görüşmeler akran zorbalığı konusunda farkındalıklarının düşük olduğunu, akran zorbalığını önemli bir sorun olarak görmediklerini ve işbirliğine açık olmadıklarını göstermiştir. Bu nedenle, akran zorbalığıyla ulusal çapta bir mücadele programının başarısı için meb merkez teşkilatında ve ilçe teşkilatındaki görev yapan yöneticilerinin akran zorbalığı konusunda farkındalıklarının artırılması gelecekte yapılacak çalışmalarda önceliklendirilmelidir. Ayrıca, akran zorbalığına müdahale

programlarında öğretmenlerin, velilerin. öğrencilerin akran zorbalığına bakış açılarının ve tutumlarının incelenmesi ve doğru bilinen yanlışların düzeltilerek farkındalık eğitimi yapılması da önerilir. Bu konudaki yaygın inancın aksine akran zorbalığı her çocuğun yaşadığı ya da yaşamaması gereken normal bir süreç değildir ve bireyin/bireylerin üzerinde uzun ve kısa vadede geri dönüşümü mümkün olmaya olumsuz etkiler bırakabilir ve hassasiyetle ele alınmalıdır. Bu bakımdan, akran zorbalığını önlemek amacıyla politika geliştirirken, mümkün olduğunca geniş katılımlı (okul müdürü, veli temsilcileri, öğretmenler, diğer okul personeli ve öğrenci temsilcilerinden) bir komisyon oluşturulması yararlıdır (Pepler ve Craig, 2000; Smith, 2000).

Pandemi sürecinde karantina önlemleri nedeniyle eğitimin dijitalleşmesi sosyal medya araçlarını, dijital oyunları ve videoları eğitim sürecinin bir parçası haline dönüştürmüş ve beraberinde birçok güvenlik sorununun yanında siber zorbalığa maruz kalma riskini getirmiştir. Dolayısıyla, pandemi sürecinde öğretmen, öğrenci ve velilerin internet güvenliği ve siber zorbalık hakkındaki bilgileri daha da önem kazanmıştır. Bu nedenle, gelecek araştırmalara öğretmen, öğrenci ve velilerin siber zorbalık hakkında farkındalıklarının ve korunma yolları hakkında bilgilerinin incelenmesi ve geliştirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Albayrak, S., Yıldız, A. ve Erol, S. (2012). The effect of peer bullying education on adolescents' knowledge, attitudes and behaviors towards bullying. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 4620-4625.
- Alikaşifoğlu, M. ve Ercan, O. (2007). Çocukluk çağında kabadayılık / zorbalık davranışları: hekimler açısından anlamı. *Türk Pediatri Arşivi*, 42, 19-25.
- Andreou, E., Paparoussi, M. ve Gkouni, V. (2013). The effects of an anti-bullying bibliotherapy intervention on children's attitudes and behavior. *Global Journal of Arts Humanities and Social Sciences*, 1(4), 102-113.
- Andrew, B-H., Goodman, J., Green, J. G. ve Holt, M, K. (2021). The COVID-19 pandemic disrupted both school bullying and cyberbullying. (*EdWorkingPaper*: 21-436). <https://doi.org/10.26300/7jy7-x816>
- Austin, S. ve Joseph, S. (1996). Assessment of bully/victim problems in 8 to 11 year-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 66, 447-456.
- Aydos, E. H. ve Akman, B. (2017) A content analysis of bullying in picture story books. *International Association of Social Science Research*,

- 117-124. In Ruggiero, C., Arslan, H., ve Icbay, M. A. *Research on Communication. IASSR*. Bialystok, Poland.
- Başar, M. ve Çetin, M. (2013). İlk ve orta öğretim öğrencilerinin zorba davranışlara başvurma düzeyleri ve bu davranışları öğrenme ortamları üzerine bir araştırma. *NWSA-Education Sciences*, 8(4), 471-488.
- Brank, E. M., Hoetger, L. A. ve Hazen, K. P. (2012). Bullying. *The Annual Review of Law and Social Science*, 8, 213–320.
- Çalışkan, Z., Evgin, D., Bayat, M., Caner, N., Kaplan, B., Öztürk, A. ve Keklik, D. (2019). Peer bullying in the preadolescent stage: frequency and types of bullying and the affecting factors. *The Journal of Pediatric Research*, 6(3), 169-79.
- Cantone, E., Piras, A. P., Vellante, M., Preti, A., Danielsdottir, S., D’Ajola, E., Lesinskiene, S., Angermeyer, M. C., Carta, M. G. ve Bhugra, D. (2015). Interventions on bullying and cyberbullying in schools: a systematic review. *Clinical Practice ve Epidemiology in Mental Health*, 11, 58–76.
- Caravita, S. (2016, 12, October) Migrant and refugee children face higher rates of bullying. *UNICEF Innocenti e-Newsletter*. Erişim adresi: <https://blogs.unicef.org/evidence-for-action/migrant-children-face-higher-rates-of-bullying/>
- Crothers, L. M. ve Kolbert, J. B. (2008). Tackling a problematic behavior management issue: Teachers’ intervention in childhood bullying problems. *Intervention in School and Clinic*, 43(3), 132-139.
- Dağlıoğlu, H. E. ve Çamlıbel Çakmak, Ö. (2009). Okul öncesi çocuklarına yönelik yayınlanan hikâye kitaplarının şiddet ve korku öğeleri açısından incelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(3), 510-534.
- Daniel, K. (2014). Content analysis of picture books about bullying. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bowling Green State University, Bowling Green, Ohio, USA.
- Danielson, K. E. ve LaBonty, J. (2009). Reading and responding to children’s books about bullying. *Ohio Journal of English Language Arts*, 49(1), 31-36.
- Doll, B. ve Doll, C. (1997). Bibliotherapy with young people: Librarians and mental health professionals working together. Englewood, CO: Libraries Unlimited.
- Elley, S. (2014). Examining the use of bibliotherapy in a third grade classroom. *Texas Journal of Literacy Education*, 2(2), 91-97. Erişim adresi: www.texasreaders.org

- Espelage, D.L., Bosworth, K. ve Simon, T.R. (2001). Short-term stability and prospective correlates of bullying in middle-school students: an examination of potential demographic, psychosocial, and environmental influences. *Violence and Victims*, 16, 411-426. doi: 10.1300/J135v02n02_08
- Evans, C. B. R., Fraser, M. W. ve Cotter, K. L. (2014). The effectiveness of school-based bullying prevention programs: A systemic review. *Aggression and Violent Behavior*, 19, 532-544.
- Flanagan, K. S., Vanden Hoek, K. K., Shelton, A., Kelley, S. L., Morrison, C. M. ve Young, A. M. (2013). Coping with bullying: What answers does children's literature provide? *School Psychology International*, 34(6), 691-706. Doi: 10.1177/0143034313479691
- Forgan, J. W. (2002). Using bibliotherapy to teach problem solving. *Intervention in School and Clinic*, 38, 75-82.
- Gaffney, H., Farrington, D.P. ve Tfofi, M.M. (2019). Examining the effectiveness of school-bullying intervention programs globally: a meta-analysis. *International Journal of Bullying Preventio*, 1, 14–31. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-0007-4>
- Garandau, C. F., Vermande, M. M., Reijntjes, A. H. A. ve Aarts, E. (2019). Classroom bullying norms and peer status: Effects on victim-oriented and bully-oriented defending. *International Journal of Behavioral Development*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0165025419894722>.
- Garrity, C., Jens, K., Porter, W., Sager, N. ve Short-Camilli, C. (2000). Bully-proofing your school: A comprehensive approach for elementary school. Chapter three: *Colorado School climate survey, elementary school student report* (s. 55-61) içinde. Second Edition. Longmont, CO: Sopris West.
- Giroux, H.A. (2004). Critical pedagogy and the postmodern/modern divide: towards a pedagogy of democratization. *Teacher Education Quarterly*, 31(1), 31-47.
- Gladding, S. T. (2005). *Counseling as an art: The creative arts in counseling*, 3rd, Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Gregory, K. E. ve Vessey, J. A. (2004). Bibliotherapy: A strategy to help students with bullying. *The Journal of School Nursing*, 20(3), 127-133.
- Grills, A. E., & Ollendick, T. H. (2002). Peer victimization, global self-worth, and anxiety in middle school children. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 31(1), 59-68

- Heath, M. A. ve Cole, B. V. (2012). Strengthening classroom emotional support for children following a family member's death. *School Psychology International*, 33, 243–262. doi: 10.1177/0143034311415800.
- Heath, M. A., Sheen, D., Leavy, D., Young, E. L. ve Money, K. (2005). Bibliotherapy: A resource to facilitate emotional healing and growth. *School Psychology International*, 26, 563-580.
- Heath, M: A., Smith, K. veYoung, E. L. (2017). Using children's literature to strengthen social and emotional learning. *School Psychology International*, 38(5), 541-561.
- Henkin, R. (2005). *Confronting bullying: Literacy as a tool for character education*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Iaquinta, A. ve Hipsky, S. (2006). Practical bibliotherapy strategies for the inclusive elementary classroom. *Early Childhood Education Journal*, 34(3), 209-213.
- Jack, S. J. ve Ronan, K. R. (2008). Bibliotherapy: practice and research. *School Psychology International*, 29(2), 161–82.
- Janaviciene, D. (2010). Bibliotherapy process and type analysis: review of possibilities to use in the library. *Tiltai*, 32(4), 119-132.
- Jiménez-Barbero, J. A., Ruiz-Hernández, J. A., Llor-Zaragoza, L., Pérez-García, M. ve Llor-Esteban, B. (2016). Effectiveness of anti-bullying school programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 61, 165-175.
- Juvonen, J., Graham, S. ve Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112, 1231-1237. doi: 10.1542/peds.112.6.1231
- Juvonen, J., Nishina, A. ve Graham, S. (2000). Peer harassment, psychological adjustment, and school functioning in early adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 92, 349-359. 10.1037//0022-0663.92.2.349.
- Karmakar, S. ve Das, S.(2021). Understanding the rise of twitter-based cyberbullying due to COVID-19 through comprehensive statistical evaluation. In Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences. Maui, Hawaii (Virtual). Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3768839>
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T., Poskiparta, E., Kaljonen, A. ve Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program. *Child Development*, 82(1), 311–330. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01557.x>

- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2007). An anti-bullying program for primary school students: Freeing the school from bullying. *Theories and Applications in Education*, 3(2), 207-227.
- Khusumadewi, A, Sholehaa, E. ve Ifdilb, I. (2017). The effectiveness of bibliyotherapy to decrease negative thoughts towards children with special need. *Advances in social science, Education and Humanities Research*, 173, 30-33.
- Kokkinos, C. M. ve Kipritsi, E. (2012) The relationship between bullying, victimization, trait emotional intelligence, self-efficacy and empathy among preadolescents. *Social Psychology of Education*, 15(1), 41-58. doi: 10.1007/s11218-011-9168-9
- La Greca, A. M., Dandes, S. K., Wick, P., Shaw, K. ve Stone, W. L. (1988). Development of the social anxiety scale for children: Reliability and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 17, 84-91.
- Lomas, J., Stough, C., Hansen, K. ve Downey, L. A. (2012). Brief report: Emotional intelligence, victimization and bullying in adolescents. *Journal of Adolescence*, 35(1), 207-211. doi: 10.1016/j.adolescence.2011.03.002
- Maich, K. ve Kean, S. (2004). Read two books and write me in the morning! bibliotherapy for social emotional intervention in the inclusive classroom. *Teaching Exceptional Children Plus*, 1(2). Erişim adresi: <http://escholarship.bc.edu/education/tecplus/vol1/iss2/art5>
- McIntyre, T. (1999). Bibliyotherapy. Erişim adresi: http://maxweber.hunter.cuny.edu/eres/docs/eres/EDSPC715_MCIN TYRE/Bibliyo.html
- MEB. (2020). Hayat boyu öğrenme. Erişim adresi: https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/27110237_OC AK_2020internet_BulteniSunu.pdf
- Menesini, E. ve Salmivalli, C. (2017). Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health Medicine*, 22, 240-253. doi: 10.1080/13548506.2017.1279740
- Morris, V.G., Taylor, S.I. ve Wilson, J.T. (2000). Using children's stories to promote peace in classrooms. *Early Childhood Education Journal*, 28(1), 41-50. <https://doi.org/10.1023/A:1009547604092>
- Moulton, E., Heath, M. A., Prater, M. A. ve Dyches, T. T. (2011). Portrayals of bullying in children's picture books and implications for bibliyotherapy. *Reading Horizons*, 51(2), 119-148.

- Mynard, H. ve Joseph, S. (1997). Bully victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions in 8 to 13 year-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 51-54.
- Nickerson, A. B., Aloe, A. M., Werth, J. M. ve Rose, C. A. (2015). The relation of empathy and defending in bullying: A meta-analytic investigation. *School Psychology Review*, 44(4), 372-390. <https://doi.org/10.17105/spr-15-0035.1>
- Nishina, A. ve Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peer harrasment in middle school. *Child Development*, 76(2), 435-450.
- OECD (2017). "Bullying", in PISA 2015 Results (Volume III): Students' well-being, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264273856-12-en>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school : What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Oppliger, P.A. ve Davis, A. (2016). Portrayals of bullying: A content analysis of picture books for preschoolers. *Early Childhood Educational Journal*, 44(5), 515-526. <https://doi.org/10.1007/s10643-015-0734-1>.
- Özbek, Ö. Y., Taneri, P. O. ve Akduman, N. (2020). Bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli akran zorbalığını önleyici öğrenci programı geliştirme çalışması, EF0150. (Yayımlanmamış bilimsel araştırma raporu). Proje no: EF150219b08. (15 Şubat 2019-15 Şubat 2020), Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye.
- Özbek, Ö. Y., Taneri, P. O., Şahin, A. ve Akduman, N. (2019). Determining criteria for selection of books that can help prevent bullying. 6th *International Eurasian Educational Research Congress*, 19-22 June 2019, Ankara University.
- Paparoussi, M., Andreou, E. ve Gkouni, V. (2011). Approaching children's fears through bibliotherapy: A classroom based intervention. J. Hagen ve A. T. Kisubi (Ed.), *Best practices in human services: A global perspective* (s. 284-300) içinde. Oshkosh: Council for Standards in Human Service Education.
- Pardeck, J. T. (1995). Bibliotherapy: An innovative approach for helping children. *Early Child Development and Care*, 110, 83-88.
- Pellegrini, A.D. (2002). Bullying, victimization, and sexual harassment during the transition to middle school. *Educational Psychologist*, 37(3), 151-163.

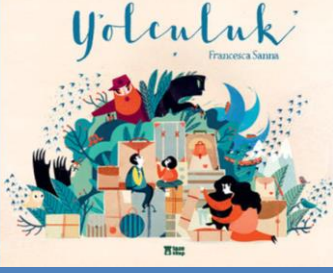
- PISA. (2019). 2018 Türkiye ön raporu. Erişim adresi: http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf.
- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2011). Akran zorbalığı ölçeği: Çocuk formu. akademik bakış: *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 23, 1-12.
- Prater, M. A., Johnstun, M. L., Dyches, T. T. ve Johnstun, M. R. (2006). Using children's books as bibliotherapy for at-risk students: A guide for teachers. *Preventing School Failure* 50(4), 5-13.
- Qin, D.B., Way, N. ve Rana, M. (2008). The 'model minority' and their discontent: Examining peer discrimination and harassment of Chinese American immigrant youth. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 121, 27-42.
- Özbek, Ö. Y. ve Taneri, P. O. (2022). *Bibliyoterapi kullanarak akran zorbalığı ile mücadele: bir kapsayıcı eğitim stratejisi*. Anı Yayıncılık: Ankara.
- Rawlings, J. R. (2019). A critical review of anti-bullying programs in North American elementary schools. *Journal of School Health*, 89(9), 759-780.
- Rock, E. A., Hammond, M. ve Rasmussen, S. (2002). *School based program to teach children empathy and bully prevention*. (ERIC Document Service Reproduction No. ED471437)
- Roland, E. (2002), Aggression, depression, and bullying others. *Aggressive Behaviour*, 28, 198-206. <https://doi.org/10.1002/ab.90022>
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L. ve Lagerspetz, K.M.J. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem, and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1268-1278.
- Salmivalli, C., Lappalainen, M. ve Lagerspetz, K.M.J. (1998). Stability and change of behavior in connection with bullying in schools: a two year follow-up. *Aggressive Behavior*, 24, 205-218.
- Salmivalli, C., Poskiparta, E., Ahtola, A. ve Haataja, A. (2013). The implementation and effectiveness of the KiVa anti-bullying program in England. *European Psychologist*, 18(2), 79-88.
- Salmon, G., James, A. ve Smith, D. M. (1998). Bullying in schools: Self-reported anxiety, Peer Victimization Review 34 depression, and self-esteem in secondary school children. *British Medical Journal*, 317, 924-925.

- Schonert-Reichl, K. A., Smith, V., Zaidman-Zait, A. ve Hertzman, C. (2012). Promoting children's prosocial behaviours in school: Impact of the "roots of empathy" program on the social and emotional competence of school-aged children. *School Mental Health*, 4(1), 1-12. <https://doi.org/10.1007/s12310-011-9064-7>
- Shin, E. K, ve Kang, M. J (2013). The effect of sex, internal locus of control and empathy on children's conformity behavior in bullying. *Korean Journal of Youth Studies*, 21(5), 329-358.
- Skapinakis, P., Bellos, S., Gkatsa, T., Magklara, K., Lewis, G., Araya, R., Stylianidis, S. ve Mavreas, V. (2011). The association between bullying and early stages of suicidal ideation in late adolescents in Greece. *BMC Psychiatry*, 11(22), 1-9.
- Smith, C. A. (1993). *The peaceful classroom*. Mt. Rainier, MD: Gryphon House.
- Solow, K. (2018). Using children's books to build empathy in children. (Yüksek lisans tezi). Lesley University. Expressive Therapies Capstone Theses.
- Spielberger, C. (1973). *STAIC preliminary manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Sridhar, D. ve Vaughn, S. (2000). Bibliotherapy for all: Enhancing reading comprehension, selfconcept and behavior. *Teaching Exceptional Children*, 33(2), 74-82.
- Strohmeier, D., Kärnä, A. ve Salmivalli, C. (2011). Intrapersonal and interpersonal risk factors for peer victimization in immigrant youth in Finland. *Developmental Psychology*, 47, 248-258.
- Strohmeier, D., Wagner, P., Spiel, C. ve von Eye, A. (2010). Stability and constancy of bully-victim behaviour: looking at variables and individuals. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*. 218, 185-193. Doi:10.1027/0044-3409/a000028
- TALIS (2019). 2018 Öğretmen ve okul yöneticileri yanıtları analizi. Erişim adresi: https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/10142823_TALIS_RAPORU-.pdf
- Taneri, P. O. (2021). Kapsayıcı değerlendirme. P. O. Taneri (Ed.), *Kuramdan uygulamaya kapsayıcı eğitim* (s. 93-118) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Taneri, P. O., Özbek, Ö. Y. ve Şahin, A. (2019a). A critical look at bullying prevention school programs. *I. International Symposium on Science, Education, Art and Technology*, 02-04 May 2019, İzmir, Turkey.

- Taneri, P. O., Özbek, Ö. Y., Şahin, A. ve Akduman, N. (2019b). Use of bibliotherapy method to prevent peer bullying. *10th International Conference on Research in Education- ICRE*, 20-22 April 2019, Alanya, Turkey.
- Taş, U. E., Arıcı, Ö., Özarkan, H. B. ve Özgürlük, B. (2016). PISA 2015 ulusal raporu. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı. Erişim adresi: http://pisa.meb.gov.tr/wpcontent/uploads/2016/12/PISA2015_Ulusal_Rapor1.pdf
- Thompson, F. ve Smith. ve P. K. (2014). What works best to help stop bullying in schools? *The Conversation Trust (UK) Limited*. Erişim adresi: <https://theconversation.com/what-works-best-to-help-stop-bullying-in-schools-28865>
- TIMSS. (2020). 2019 Türkiye ön raporu. Erişim adresi: http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_12/08202713_No15_TIMSS_2019_Turk_ye_On_Raporu.pdf
- Ttofi, M. M. ve Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1), 27-56.
- UNICEF Basın Bülteni (2018). Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-d%C3%BCnyadaki-gen%C3%A7lerin-yar%C4%B1s%C4%B1-okulda-ve-okul-%C3%A7evresinde-akran-%C5%9Fiddetine-maruz>
- URL1. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-anketi-30-%C3%BClkedeki-gen%C3%A7lerin-%C3%BC%C3%A7te-birinden-fazlas%C4%B1-%C3%A7evrimi%C3%A7i-zorbal%C4%B1k>
- URL2. Erişim adresi: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- URL3. Erişim adresi: <https://www.kivaprogram.net/what-is-kiva/>
- Van Batavia, A. (2012). The effects of bibliotherapy on bullying behaviours of adolescents. (Yüksek lisans tezi). University of Central Missouri.
- Van Noorden, T. H. J., Haselager, G. J., Cillessen, A. H. N. ve Bukowski, W. M. (2015). Empathy and involvement in bullying in children and adolescents: A systematic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(3), 637-657. <https://doi.org/10.1007/s10964-014-0135-6>.
- Vaillancourt, T., Brittain, H., Krygsman, A., Farrell, A. H., Landon, S. ve Pepler, D. (2021). School bullying before and during COVID-19:

- Results from a population-based randomized design. *Aggressive Behavior*, 47, 557-569. <https://doi.org/10.1002/ab.21986>
- Vanderbilt, D. ve Augustyn, M. (2010). The effects of bullying. *Paediatrics and Child Health*, 20(7), 315-320.
- Wang, C. ve Goldberg, T.S. (2017). Using children's literature to decrease moral disengagement and victimization among elementary school students. *Psychol Schs.* 54, 918-931. <https://doi.org/10.1002/pits.22042>
- Wang, C., Couch, L, Rodriguez, G.R. ve Lee C. (2015).The Bullying Literature Project: using children's literature to promote prosocial behavior and social-emotional outcomes among elementary school students. *Contemp Educational Psychology*, 19(4), 320-9.
- Wiseman, A.M. ve Jones, J.S. (2018). Examining depictions of bullying in children's picturebooks: A content analysis from 1997 to 2017. *Journal of Research in Childhood Education*, 32(2), 190-201. <https://doi.org/10.1080/02568543.2017.1419320>
- Yeager, D. S., Fong, C. J., Lee, H. Y. ve Espelage, D. L. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: Theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37, 36-51. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.11.005>
- Yıldırım, A., Özgürlük, B., Parlak, B., Gönen, E. ve Polat, M. (2016). *TIMSS 2015 Ulusal Matematik ve Fen Bilimleri Ön Raporu 4. ve 8. Sınıflar*. Ankara: MEB.
- Yılmaz, R. ve Cikli Uytun, M. (2020). What do we know about bullying in Syrian adolescent refugees? A Cross sectional study from Turkey. (Bullying in Syrian adolescent refugees) *Psychiatry Quarterly*, 91, 1395-1406. Erişim adresi: <https://multeciler.org.tr/>
- Zych, I., Ttofi, M. M. ve Farrington, D. P. (2019). Empathy and callous-unemotional traits in different bullying roles: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence and Abuse*, 136(1), 3-21. <https://doi.org/10.1177/1524838016683456>

Ek 1. Yolculuk Kitabının Bibliyoterapi Şablonu ve Etkinliklerin Sınırlı Bir Kısmı.

		<p>Yazar: Francesca Sanna Çevirmen: Zeynep Sevde Resimleyen: Francesca Sanna Yayın Tarihi: 2018 ISBN: 9786058422834 Yayıncı: Taze Kitap Sayfa Sayısı: 48 İlgi Alanı: Göçmenlik Okuma düzeyi:3-4. Sınıf</p>
<p>Özet:Bir genç kızın gözünden anlatılan hikâyede, iki çocuğuyla birlikte savaşın kargaşasından kaçmaya çalışan bir anne zor kararları almak zorunda kalıyor....</p>		
Ders Planı		
Amaç (lar):	Göçmek ve taşınmak arasındaki farkı söyler. Savaşın insanları nasıl etkilediğini fark eder. ...	
Araç-gereçler:	Unicef videoları ...	
Okuma Öncesi Etkinlikleri:	Kitabın kapağı gösterilir ve şu sorular sorulur: Ön kapakta neler fark ettiniz? ...	
Anahtar kelimeler:	Göç, savaş, ev, korku, değişim, güvenlik, umut, mülteci, kaos.	
Hikâyenin okunması	İki iki sayfa resimleri gösterilerek okunur ve ve şu sorular sorulur: Kumsalda oynamak ister misin? Deniz neden siyah? Sence sahip olduğun her şeyi bir bavula doldurmak nasıl bir duygu?	
Okuma Sonrası Etkinlikler	Ek 1 tablonun önce sağ tarafı çizdirilir ve kitaptaki yolculukla ilgili üç duygu yazdırılır ve kitabı okumadan önceki duygularla karşılatırmaları söylenir.	
Ek Etkinlikler	Tartışmayı derinleştirmek için aşağıdaki sorular sorulabilir: Bu kitaptaki gibi yolculuklara devam eden insanlar hakkında ne hissediyorsunuz? ...	
Kapanış	Bir çocuğun evinden kaçmaya mecbur kaldığında nasıl hissettiğini hiç merak ettiniz mi? Sorusu sorulur ve UNICEF videoları izletilir.	
Ek 1:		
Yolculuk denilince hissettiklerim.....	Kitaptaki yolculukla ilgili hissettiklerim.....	

Kaynak: Özbek ve Taneri, (2022, s. 88).

Atıf için:

Özbek, Ö. Y. ve Taneri, P.O. (2022). İlkokullar için akran zorbalığı önleme modülünün tanıtımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 55-87. doi: 10.54558/jiss.995077

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada 15.11.2019 tarih ve 60.04-E sayılı Çankırı Valiliği ve Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır

Yazar Katkıları: “İlkokullar için akran zorbalığı önleme modülünün tanıtımı” başlıklı çalışmada birinci ve ikinci isim tüm bölümlerde eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Mustafa Çiftci'nin Öykülerinde Kültürel Unsurlar

Betül Öztoprak *

Öz

Amaç: Çalışmanın amacı; Mustafa Çiftci'nin gerçekçi bir bakış açısıyla ele aldığı anlatılarında yer alan kültürel unsurları incelemek, yazarın eserlerinde ne kadar ön plana çıkarmak gibi bir amacı olmasa da kültüre bakışını ortaya koyabilmek ve yazılı olmayan kanunların toplum üzerindeki etkisinden bahsederek söz konusu değerlerin kurgudaki işlevi üzerinde durmaktır.

Yöntem: Kültür, bir toplumun maddi ve manevi tüm değerlerini (dil, din, yeme içme, mimari yapılar, edebiyat vb.) içerdiğinden kapsamlı bir konudur. Çalışmada kültürel unsurlar, öykülerde daha fazla yer aldığı için; dil (deyimler, yöresel ifadeler, sözlü kültür), dinî inançlar, gelenek-görenek ve halk hekimliği ile eğlence kültürü adı altında daha dar çerçevede ele alınacaktır. Çalışmada metne dayalı yöntem kullanılacak, konunun akışına göre önemli noktalarda öykülerden alıntılar yapılacaktır.

Bulgular: 1 Haziran 1977 tarihinde Yozgat'ta dünyaya gelen Mustafa Çiftci'nin, bugüne kadar yayınlanmış olan dört öykü kitabında yer alan kırk beş öyküsü bulunmaktadır. Yozgat'a olan bağlılığını her fırsatta dile getiren yazar, öykülerinde Yozgat ve çevre illerinde yaşayan halkın inançlarına, düşüncelerine, yaşam şekline kısaca kültürüne de yer verir. Kültürel unsurları aktarmak gibi bir misyon yüklenmediğini ifade eden yazarın eserleri incelendiğinde, anlatılarda birçok açıdan kültürel değerlerin yer aldığı karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç: Çalışmada, Mustafa Çiftci'nin öykülerinde geleneğe ve dinî unsurlara daha fazla yer verdiği görülmüş, yazarın modernleşmeye biraz daha mesafeli durduğu geleneksel değerleri daha çok önemsendiği tespit edilmiştir.

Özgünlük: Makalede, daha önce ele alınmamış bir konu olan öyküleri bağlamında Mustafa Çiftci'nin kültüre bakışı üzerinde durulmuştur. Böylece çalışma, Mustafa Çiftci ve kültür konusunda yapılacak olan araştırmalara bir kaynak teşkil edecektir.

Anahtar Sözcükler: Mustafa Çiftci, kültür, dinî inanışlar, gelenek ve görenekler, sözlü kültür

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betuloz@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0630-8239.

Cultural Elements in Mustafa Çiftci's Stories

Betül Öztoprak *

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to review cultural elements in Mustafa Çiftci's narratives which he created with a realistic manner and to determine the author's opinions on culture in spite of the fact that he doesn't feature cultural elements in his works. Signifying the effects of unwritten rules on society and stating how important these values are in social life, and emphasizing the function of cultural values in fiction are other aims of this study.

Method: Culture is a comprehensive topic including a society's all moral and material values such as language, religion, clothing, architecture, literature etc. Because cultural elements are more involved in the stories in this study, cultural elements are reviewed with a limited perspective under the heading of common beliefs of public such as language (idioms, local expressions, oral culture), religious beliefs, customs and traditions, folk medicine with entertainment culture. Text-oriented method is used in the study, and there are quotations out of the story in some necessary points considering the course of the subject.

Findings: Mustafa Çiftci was born on June 01, 1977 in Yozgat. Mustafa Çiftci's has written 45 stories included in four story books. Expressing his devotion to Yozgat at every opportunity, the author also includes the beliefs, thoughts, lifestyle of the people living in Yozgat and its surrounding provinces, in short, the culture in his stories. Though the author himself states that he has never taken any mission to narrate cultural elements in his works, but still his stories include many cultural values.

Implications: In the study, it was seen that Mustafa Çiftci gave more place to tradition and religious elements in his stories, and it was determined that the author gave more importance to traditional values, which he kept a little more distant from modernization.

Originality: The article focuses on the Mustafa Çiftci's view of culture in the context of stories, which is a topic that has not been discussed before. Thus, the study will be a source for research on Mustafa Çiftci and culture.

Keywords: Mustafa Çiftci, culture, religious beliefs, customs and traditions, oral culture.

* Asst. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, betuloz@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0630-8239.

Received : January 15, 2022 Accepted: April 5, 2022

Type : Research

Giriş

Mustafa Çiftci'nin öykülerinde kültürel unsurlara geçmeden önce kültür hakkında yapılan birkaç tanıma yer vermek faydalı olacaktır. Cemil Meriç'e kültürün tanımı sorulduğunda Meriç, Amerikalı iki sosyoloğun eserinde yer alan yüz altmış bir tariften, bir örnek vererek şöyle der: "*Dünyada kültürden daha kaypak mefhum tanımlıyorum. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz, çünkü bir yerde durmaz. Mânâsını kelimelerle belirtmeye kalktınız mı, elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarınız bomboş.*" (Meriç, 2020, 31) Meriç kültürün, tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar düzinelerce manasının olduğunu söyleyerek kültür, *kelime değil, bukalemun* (Meriç, 2020, 31) der. Cemil Meriç'in ifadelerinden de anlaşıldığı gibi kültür, kapsamlı bir konudur ve kültürün genel geçer bir tanımını yapmak, tarif etmek zordur. Kültürün kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte bu konuya araştırmacılar farklı bakış açılarından yaklaşmışlar ve kültürün unsurlarına bağlı olarak farklı tanımlar yapmışlardır. Örneğin Ziya Gökalp, kültür için hars kelimesini kullanır ve harsı şöyle tanımlar: "*Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muâkalevî, bedîî, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkdar bir mecmûasıdır.*" (Ziya Gökalp, 2018a, 46) "*Hars, halkın an'anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, bedîî ve iktisadî mahsullerinden ibarettir.*" (Ziya Gökalp, 2018a, 116) Ziya Gökalp gibi Mümtaz Turhan da kültürün millî olduğunu, bir cemiyetin maddî ve manevî kıymetlerini içerdiğini şu ifadeleriyle dile getirir: "*Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumî atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlarla birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususî bir hayat tarzı temin eder.*" (Turhan, 1969, 56) Mümtaz Turhan kültürün, her türlü davranış şekillerini içerdiğini belirtirken Yücel Bulut da kültürün, insanların davranışlarını belirlediğini dile getirmektedir: "*Kültür, bir yaşam tasarımı ve insanların davranışlarını koordine eden ortak anlayıştır. Sosyalleşme ile kazanılan kültür, ortak anlayışları paylaşan insanların bir grup içindeki davranışlarının ne olması gerektiğini ortaya koyar. Ne düşündüğümüzü, nasıl davrandığımızı ve neye sahip olduğumuzu kapsayan bir sözcüktür. Hem geçmişle olan bağımız hem de gelecek için kılavuzumuzdur. Kültür, sadece ne yaptığımızı değil, ne düşündüğümüzü ve ne hissettiğimizi de şekillendirir.*" (Bulut, 2019, 122)

Terry Eagleton ise, "*Kültürün büyük bir kısmı ne yaptığımızla değil neyi nasıl yaptığımızla alakalıdır. Kültür bir tarzlar, teknikler ve yerleşik prosedürler kümesi anlamına gelebilir.*" der (Eagleton, 2019, 18). Terry Eagleton kültürü, bütün konuşma ve davranışlarımızın anlam kazandığı bir bağlam olarak değerlendirir ve bu bağlamın oluşumunun çok derin olduğu sebebiyle işleyişinde çoğunlukla bihaberizdir, der. Aynı zamanda Terry

Eagleton bir davranışın duruma göre hem kültürü hem de kültür dışını yansıtılabileceğini söyler ki bunu kültürün işlevsel açıdan değişken bir kavram olmasına bağlar. Örnek olarak da; “içki içmek kültürel bir olaydır ama dayanılmaz bir susuzluğu dindirmenin tek yoluna dönüşürse kültür olmaktan çıkar. Issız bir yere düşen uçaktan çıkan kazazedelerin içki dolabını kırması parti verdikleri anlamına gelmez.” ifadelerini kullanır (Eagleton, 2019, 54). Sadık K. Tural ise kültürü, bir toplumun maddi ve manevi yaşayış tarzlarını içeren, fertleri bir araya getirip bütünleştiren, ferde ve topluma aidiyet hissi kazandıran değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistem olarak tanımlar: “Kültür, tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yoluyla nesilden nesile aktardığı manevi ve maddi yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek bir seviyedeki bir bileşiği olan, sebebi ve sonucu açısından ise, ferde ve topluma mensubiyet şuuru, özel bir kimlik kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi ve şartları kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzu ve iradesi veren, değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.” (Tural, 1988, 52)

Nevzat Kösoğlu kültürü kısaca, yaşadığımız hayattır; içtiğimiz çorbadır, çorba içiş tarzımızdır, kaşık tutuş şeklimizdir (Kösoğlu, 2018, 39) diyerek tanımlar. Benzer şekilde İhsan Sezal de kültürü yirmi dört saatte yaşadığımız her şeydir (Sezal, 2019, 248), Kültür bizi biz yapan her şeydir (Sezal, 2019, 249) der. Kültür, canlıdır. Zamanla değişir, gelişir. Nevzat Kösoğlu’nun da dediği gibi, kültürün imanına sahip, mukaddeslerine bağlı değişme yahut moda hareketleri, yenilenme, tazelenme görülmelidir ki bu değişimler kültürün gelişmesine katkı sağlasın (Kösoğlu, 2018, 122). Aksi takdirde kültürün özüne aykırı değişimler yozlaşmaları doğurur ve kültürün üslubunu, temel değerlerini kaybetmesine yol açar.

Kısaca kültür, bir toplumun yaşam biçimidir. Yaşamın içinde yer alan her şey kültürün bir parçasıdır. Geçmişten günümüze gelen, geleceğe de aktarılacak olan ve her millet için farklılık gösteren kültür, toplumun yaşam şekli değiştikçe özünü kaybetmeden yıllar içerisinde değişime uğrayabilir. Kültürün önemli unsurlarından biri de edebiyattır. Edebiyat, hayatın yansımasıdır. Toplumun yaşantıları, düşünceleri, inançları, tutumları kısaca kültürü edebi eserlere yansır. Mehmet Kaplan kültür-edebiyat ilişkisi hakkında şu ifadeleri kullanır: “...edebiyatı hemen hemen kültüre denk buluyorum. Denklik aynıyet demek değildir. Aynadaki hayal, kendisine akseden eşyaya benzer. Edebiyat, bu manada kültürün aynadaki aksine benzetilebilir. Bu demektir ki, kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür.” (Kaplan, 2011, 11) Mehmet Kaplan’ın da ifadelerinden yola çıkarak edebiyatı, bir toplumun yaşam biçiminin yansıması olarak düşündüğümüzde söz konusu yansımaları Mustafa Çiftci’nin öykülerinde de net bir şekilde görebilmekteyiz. Her şeyden önce Yozgat halkının ağız özelliklerini eserlerine yansıtmakla işe başlayan yazar,

geleneksel aile yaşantısının korunduğu söz konusu şehirde dedenin, babanın ailedeki yeri, kadın ve çocukların konumları, komşuluk ilişkileri, evlilik, düğün, cenaze işlemleri kısaca doğumdan ölüme kadar her aşamada yaşananları gerçekçi bir bakış açısıyla ve herkesin anlayabileceği bir üslupla dile getirmektedir.

1977 yılında Yozgat'ta dünyaya gelen Mustafa Çiftci, eğitimi ve bir yıl süreyle bulunmuş olduğu Güney Afrika Cumhuriyet'i dışında Yozgat'tan ayrılmamıştır. Yozgat'a olan bağlılığını ve sevgisini her daim dile getiren yazar, doğup büyüdüğü memleketinin kültürüne de eserlerinde yer verir. Mustafa Çiftci'nin hayatında dedesinin ve annesinin yeri ayrıdır. Katıldığı söyleşilerde, televizyon programlarında söz konusu sevgisini dile getirirken gözleri dolan yazar için *Anne demek, kurban olduğum Mevla'mın yarattıkları içinde cennete en yaraşır olanlardan biri demektir* (Çiftci, 2021b, 83). Annesine olan düşkünlüğü, sevgisi, saygısı, hayranlığı vb. onu Yozgat'a bağlamıştır. Yazar, ilk önce annesini ardından da babasını kaybeder. Mustafa Çiftci, Yozgat'ı şu ifadeleri ile anlatır: “*Yozgat benim için sadece yaşadığım yer değil. Baba ocağım, ana yurdum, beşiğim, mezarım. Böyle olunca, böyle bakınca bilerek, isteyerek ve severek kaldığım memleketim benim için oldukça önemlidir tabii...*” (<https://www.star.com.tr/roportaj/66-plakali-oykulere-odul-haber-986904>) Yozgat yazar için sevdiği ve mutlu olduğu, anne ve babasının bulunduğu şehirdir.

Siyaset, ticaret, eğitim, yoksulluk, aşk, seveda, evlilik vb. konuların ağır bastığı öykülerde yazar, Yozgat ve çevresinde yaşayan halkın yaşam şeklinde; düşüncelerin, inançların, gelenek-göreneklerin nasıl etkili olduğunu gözler önüne serer. Yazarla yaptığı röportaj sırasında Elif Solmaz Çağlıyan, yazarın annesine, dedesine, ceddine karşı duyduğu sevgi ve saygıdan yola çıkarak kendisine yönelttiği “... Mustafa Çiftci'nin gelenek aktarıcısı olduğunu söyleyebilir miyiz?” sorusuna yazar, “*Gelenek aktarıcısı olmak büyük bir iddiadır ezilirim o iddianın altında ben ama sadece sevdiğimi söylüyorum. Dedem ve annem olmasaydı başka bir insan olurum diyorum. O ikisi büyük anlatıcılardı. Anlatarak yaşıyorlardı. Ben de onları dinleyerek yaşıyordum.*” (<https://www.netyazi.com/mustafa-ciftci-ile-roportaj-elif-solmaz-cagliyan>) ifadelerini kullanır ki söz konusu ifadelerinden yazarın, gelenek aktarıcısı olmak gibi bir misyon yüklenmediğini fakat büyüklerine karşı duymuş olduğu saygı ve sevgi sonucunda geleneğe önem verdiğini, eserlerinde de geleneğin yer aldığını söyleyebiliriz.

Gerek kendisinin gerekse anne ve babasının duygusal kişiler olduğunu dile getiren yazar, ağlayarak yazdığını, öykülerini tamamlayıp okuduğunda yine duygulandığını, hüznü bir yerde durduğunu ve yazarak rahatladığını söyler. Yazmak için insanın derdi olmalı diyen Çiftci, iki derdinden birinin seveda diğerinin de yoksulluk olduğunu belirtir (<https://www.youtube.com/watch?v=KcT1FxsWs5M>) Yozgat, yoksulların fazla olduğu ve yazarın da zaman zaman söz konusu yoksulluklara özellikle

belediyede çalışırken şahit olması ve etkilenmesi sonucunda kaleme aldığı konuyken sevda konusunun ise, yazarda ayrı bir yeri vardır. Dedesinin, ilk eşine duyduğu büyük sevgi yazarın sevda konusuna yönelmesinde büyük bir etkidir. 94 yaşında kaybettikleri dedesi, vefatına kadar ilk eşi olan Leyla'yı gözyaşları içinde anlatır. Dedesi, 24 yaşında fakirlikten zayıf düştüğü ve veremden kaybettiği Leyla'nın ismini, yazarın annesi olan ilk kızına verir. Yazar da kendi kızına Leyla ismini verir ki bu sevda hikâyesini nesilden nesile devam ettirmiş olurlar. (<https://www.youtube.com/watch?v=eAQvudY2eS0>)

Yazarın kültürü öne çıkarmak, kültürü yeni nesle aktarmak, geçmişle gelecek arasında bir bağ kurmaya çalışmak gibi bir amacı olmadığı halde öykülerinde, Yozgat ve çevre illerde yaşayan halkın yaşamında kültürün ne kadar etkili ve yönlendirici olduğu karşımıza çıkmaktadır. Toplum ilişkilerini yazarın samimi, içten, doğal anlatımıyla yer yer de mizahi bir üslupla dile getirdiğini görmekteyiz. Özellikle eserlerde dil, dinî inançlar, gelenek görenek, halk hekimliği ve eğlence kültürünün toplumun düşünce ve yaşayış şeklinde etkili kültür unsurları olarak daha fazla yer alması sebebiyle çalışmada da söz konusu başlıklar üzerinde durulacaktır.

Dil (Deyimler, Yöresel İfadeler, Sözlü Kültür)

Dil, kültürün en önemli unsuru ve aktarıcısıdır. Mehmet Kaplan, kültür açısından dilin önemini şu ifadeleriyle açıklar: “*Dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Bundan dolayı ona büyük ehemmiyet vermek gerekir. Aynı dili konuşan insanlar ‘millet’ denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Dil, duygu ve düşüncüyü insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak, aralarında ‘duygu ve düşünce birliği’ olan bir cemiyet, yani ‘millet’ haline getirir.* (Kaplan, 2011, 39) *Her millet dilini kendi ihtiyaçlarına, kültür ve medeniyet seviyesine, zevkine göre yaratır. Dil, tıpkı ev gibi bir milletin duygu, düşünce ve hayatının barınağı, korunağıdır.*” (Kaplan, 2011, 143)

Mehmet Kaplan'ın da belirttiği gibi dil, bir milleti millet yapan en önemli husus, milletin duygu ve düşüncelerinin aktarıcısı kısaca geçmişi geleceğe taşıyan bir vasıta, iletişim aracıdır. Mustafa Aydın ise dil-kültür ilişkisi hakkında şu ifadeleri kullanır: “*Genel olarak dil; din, bilim, felsefe, sanat gibi kültürel (felsefi ifadesiyle tarihsel, manevi) varlık olgularını, yerine göre oluşturan, yerine göre geliştirip tespit ederek kuşaktan kuşağa aktarma görevini yerine getiren beşeri bir mekanizmadır.*” (Aydın, 2020, 39) Mustafa Aydın, toplumlarda yer alan incelik ve kabalıkların, objektif ya da sübjektif bakışların, teorik ya da pratik eğilimlerin dile yansıdığını söyler. Böylece toplumdan topluma değişen deyimler, atasözleri, övme ve yerme kalıplarının bulunduğunu belirtir (Aydın, 2020, 40).

Mustafa Çiftci'nin öykülerinde de bölgeye has yöresel ifadeler, deyimlere hatta argo ifadeler yer verildiğini görmekteyiz. Böylece yazar, Yozgat ve çevresinde kullanılan dile ağırlık vererek konuşma dilini eserlerine

yansıtmıştır. Hatice Ebrar Akbulut ile yapmış olduğu röportajda Mustafa Çiftci, hikâyelerinin yazılır gibi değil anlatır gibi olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “*Günlük konuşmalar, kutlama, şenlik, düğün, cenaze, piknik, pazar yerleri; sayın sayabildiğiniz kadar, hepsinde temel mesele dildir. Yani ayakta tutan, yaşatan, aktaran şey günlük konuşmadır. Şimdi ben size sorayım; bu kadar güçlü, bu kadar sihirli bir şeyden, konuşma dilinden ben nasıl etkilenmem ki... Ben kütüphanelere değil, pazar yerlerine talibim. Kütüphanelere kapanmak bir yere kadar nefes aldırır; ya sonrası ne olacak?*” (<https://www.dusuncemektebi.com/d/174431/mustafa-ciftci-ben-kutuphanelere-degil,-pazar-yerlerine-talibim>) Böylece Mustafa Çiftci konuşma diline öykülerinde daha ağırlık vermiş, kahramanlarını bölgeye has ifadelerle konuşturarak, halkın duygu ve düşüncelerini, yaşam şekillerini dile getirmiştir.

Yöresel ifadeler açısından eserlerde karşımıza çıkan bazı ifadeler şunlardır: Örneğin; *Ah Mercimeğim* (Çiftci, 2019) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “*Ecik kafanı kaldır da bana bak.*” (Çiftci, 2019, 10) “azıcık” kelimesi öykülerde hep “ecik” diye geçer, “*cücükler gibi çırpındılar*” (Çiftci, 2019, 11) ifadesinde olduğu gibi “civcivler” için “cücükler” kullanılır (Okuyucu, 2006, 21), “*Zamanında fücutumu geliştirmiş olmam işe yaradı.*” (Çiftci, 2019, 16), “*şimdi çok çöürsün*” (Çiftci, 2019, 23) “çöürüş” zayıf, gelişmemiş anlamında kullanılmıştır (Ünal, 2008, 38). “*sadece sen git, biz burada bekliyek, sabredek*” (Çiftci, 2019, 24), “*Ben bunu hiç meysimezdim. Sıracalı, hastalıklı bir şeydi.*” (Çiftci, 2019, 26), Sıracalı; pis, kötü huylu, uyuz anlamındadır (Ünal, 2008, 100). “*Kızların çantalarına böcük doldurmak*” (Çiftci, 2019, 45), “*Bana bakın la göbeller*” (Çiftci, 2019, 45) göbel, kelimesi öykülerde çok kullanılır. “göbel” sokak çocuğu anlamındadır (Ünal, 2008, 56). “*Gel bizim evde çimek kardaşım. Su çok.*” (Çiftci, 2019, 46). “Çimmek”, banyo yapmak anlamında kullanılır (Okuyucu, 2006, 23). *Bozkırda Altmışaltı* (Çiftci, 2020b) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “*yabanlık elbisemi çıkardım*” (Çiftci, 2020b, 18), “*Bak herifin böcüğü ölmüş.*” (Çiftci, 2020b, 58), “*Çocuk kadar beceriksiz ya da senin dediğin gibi ‘böcemez’ oldum.*” (Çiftci, 2020b, 64), “böcüğü ölmüş” ifadesini yazar *Kalfa Uykusu* başlıklı eserinde, yaşama enerjisi kalmamış kişiler için Yozgat ve çevresinde “böcüğü ölmüş” ifadesinin kullanıldığını, böyle kişilerin yaşar gibi değil de mahpuslukta gün sayar gibi yaşadığını dile getirir (Çiftci, 2021b, 23). “*Sen de daha fazla yara başı kavlatıp da beni sinir etme yeter*” (Çiftci, 2020b, 61), “*buranın bahçelerinde yetişen çörtük Eriklerden değil*” (Çiftci, 2020b, 139), “çörtük (çördük, çörtük)” yabancı armut, ahlat anlamındadır (Ünal, 2008, 38). “*Erkan, ‘elleham’ deyince gülmüşler, ‘Elleham değil, ‘herhalde, diyeceksin, demişler.*” (Çiftci, 2020b, 150), “*Neden dersin, bozkırın çocuğuna anası ‘gobel’, der. Babası ‘lan’ der. Öğretmeni ‘eşek herif’ der.*” (Çiftci, 2020b, 155-156). *Adem’in Kekliği ve Chopin* (Çiftci, 2020a) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “*Ağır otur, batman gel aslanım.*” (Çiftci, 2020a, 8), “*Askerlik urbamla bir tongraf aldırısam.*” (Çiftci, 2020a, 19), “*Hayırlı*

ossun Cevcet Başkan'ım,” (Çiftci, 2020a, 20), “Eyi aşamlar ossun efendim.” (Çiftci, 2020a, 23), “Onlar babamın ‘ehbapları’, babam ‘ehbap’ der.” (Çiftci, 2020a, 54-55), “Kilo da almışsın, yetikleşmişsin” (Çiftci, 2020a, 102), “yetik” büyümüş, irileşmiş, geniş anlamlarındadır (Ünal, 2008, 123). “sigorta deyince müteahhitler conguluz görmüş gibi kaçıyor” (Çiftci, 2020a, 120) “congoloz” cadı, hayalet anlamındadır (Ünal, 2008, 31). *Ağlaya Ağlaya Öldük Anam Bacım* (Çiftci, 2021a) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “Kızın başına yıllarca kakınc olur.” (Çiftci, 2021a, 16) “kakıç (kahıç)” beddua (Ünal, 2008, 69), yaptığı iyilikleri yüze vurmak, sağda solda laf etmek (Okuyucu, 2006, 49) anlamlarında kullanılmaktadır. “bu sümüklü oğlanların, çörtük kızların bu nimetten haberleri yoktur” (Çiftci, 2021a, 80), “‘Yarnum ağrır’ derdi, ‘Yarnum’ dediği sırtıdır.” (Çiftci, 2021a, 81) vb. Görüldüğü gibi yazar, kelimelerin hem sessel farklılıklarına hem de söz konusu bölgede kullanılan kelimelere yer vererek konuşma dilini öykülerine yansıtmıştır.

Sadece yöresel ifadeler değil aynı zamanda deyimler de yazarın öykülerinde yer almaktadır. Örneğin; *Ah Mercimeğim* (Çiftci, 2019) başlıklı öykü kitabında yer alan ifadelerden bazıları şunlardır: “dilini domuz etine değdirmek” (Çiftci, 2019, 8), “arka çıkmak” (Çiftci, 2019, 9), “umudu kesmek” (Çiftci, 2019, 13), “ağrına gitmek” (Çiftci, 2019, 15), “boynunu bükmek” (Çiftci, 2019, 16), “daldan dala konmak” (Çiftci, 2019, 28), “gözüne kestirmek” (Çiftci, 2019, 29), “dudak bükmek” (Çiftci, 2019, 30), “kaş göz etmek” (Çiftci, 2019, 34), “burnundan kıl aldırmmamak” (Çiftci, 2019, 81). *Bozkırda Altmışaltı* (Çiftci, 2020b) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “baş tacı etmek” (Çiftci, 2020b, 13), “gözünü karartmak” (Çiftci, 2020b, 27), “el etek öpmek” (Çiftci, 2020b, 78), “can kulağıyla dinlemek” (Çiftci, 2020b, 94), “abayı yakmak” (Çiftci, 2020b, 139). *Adem'in Kekliği ve Chopin* (Çiftci, 2020a) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “ayak diremek” (Çiftci, 2020a, 68), “muradına ermek” (Çiftci, 2020a, 84), “burnundan solumak” (Çiftci, 2020a, 114) *Ağlaya Ağlaya Öldük Anam Bacım* (Çiftci, 2021a) başlıklı öykü kitabında şu ifadeler yer alır: “Başından aşağı kaynar sular dökülmek” (Çiftci, 2021a, 11), “gönül almak” (Çiftci, 2021a, 13), “Dil dökmek” (Çiftci, 2021a, 16), “Baltayı taşa vurmak” (Çiftci, 2021a, 38) vb.

Yazar öykülerinde aynı zamanda argo ifadeler de yer verir. Bölge insanın konuşmalarını, kaba ifadeler olsa dahi, samimi ve doğal bir üslupla yansıtan Mustafa Çiftci'nin öykülerinde yer alan argo ifadelerden birkaçı şöyledir: “gaza getirmek” (Çiftci, 2019, 29), “it ayağı yemiş gibi gezer tozardım.” (Çiftci, 2019, 9), “yağmur anasını ağlatmıştı eşyanın” (Çiftci, 2019, 25), “piç çırağımız her şeyi anlar” (Çiftci, 2020b, 12), “Kuş akıllı pezevenk” (Çiftci, 2020b, 15), “Çamurda debelenin durun fişkılar” (Çiftci, 2020b, 43), “İt otu adam gibi konuşmak haram mı sana, inat köpek.” (Çiftci, 2020b, 92), yazarın bir öyküsünün ismi ise “Piç Sevi” dir: “Onun için millet ‘Piç Sevi’ diyor. Sevi, yani tatlı, yani sevimli bi yerde. Ama önü sonu piç.” (Çiftci, 2020b, 139), “Çati işi puşluğa vurmuş.” (Çiftci, 2020a, 14),

“‘Orospu’ diyecekti. ‘Kahpe’ diyecekti.” (Çiftci, 2020a, 29), “Aman, ne iyi yapıyormuşsun, salak!” (Çiftci, 2020a, 81) vb. Söz konusu ifadeler, eserlerde çok daha fazla olmasına rağmen çalışmada sadece birkaçına yer verilmiştir. Konuşma dilini tüm yönleriyle yansıtan Çiftci, argo ifadelerden de uzak durmamıştır.

Mustafa Çiftci ile röportaj yapan Elif Solmaz Çağlıyan, yazarın eserlerinde yer alan Yozgat’a özgü kelime ve deyimlerin varlığından bahsederek kendisinin günlük hayatta da bu ifadeleri kullanıp kullanmadığını sorduğunda Çiftci, şöyle yanıt verir: “*Kullanıyorum tabii. Kıvamında kullanırsanız yöresel dil tadından yenmez olur.*” (<https://www.netyazi.com/mustafa-ciftci-ile-roportaj-elif-solmaz-cagliyan>) Böylece yöresel dile önem veren yazar, Yozgat ve çevre illerde yaşayan toplumun yaşayış ve düşüncelerini yansıtan ağız özelliklerine, deyimlere fazlasıyla yer vererek dil ve toplum ilişkisini başarıyla kurmuş, dil bağlamında kültürel unsurlara öykülerinde yer vermiştir.

Dil aracılığıyla aktarılan sözlü kültür, bir toplumun manevi yapı taşlarıdır. Sözlü kültür ürünleriyle; destanlar, masallar, fıkralar, türküler, halk hikâyeleri vb. toplumun değerleri nesillerden nesillere iletilir. İbrahim Erdal’ın da dediği gibi “*Unutma yolu tercih edilebilse de, savaşlar ve işgaller görmüş köklü geçmişe sahip kimlikler; zaferler, kahramanlar, zirvede olunan dönemlere ait yazılı metinler, destanlar, masallar ve efsaneler, mitolojik semboller ve sözlü gelenek ile güçlendirilmektedir.*” (Erdal, 2020, 90) Mustafa Çiftci’nin eserlerinde topluma manevi güç vermesi açısından sözlü kültüre yer verilmez. Yani örneğin Cengiz Aytmatov’da karşımıza çıktığı gibi sözlü kültür, millî kimlik oluşturmak, millî kimliği güçlendirmek için eserlerde yer almaz. Fakat Mustafa Çiftci’nin de öykülerinde genellikle içeriklerine yer verilmesine de masallardan, tekerlemelerden, türkülerden, ağıtlardan vb. bahsedilir. Bu durum da bize yazarın sözlü kültür ürünlerini aktarmak yerine söz konusu ürünlerin toplumdaki önemine işaret ettiğini, insanların sevgilerini, sevinçlerini, üzüntülerini, acılarını, hasretlerini vb. duygularını bu yolla ifade edebildiklerini göstermektedir.

Örneğin; “Sararmış Adamlar” başlıklı öyküde Haydar ile Sadi çocukluklarının geçtiği sokaklarda dolaşırken akıllarına çocukken söyledikleri tekerleme gelir: “*Çocukken bu pınardan su içmeye koşarlarken bir tekerleme söylerlerdi. Haydar tekerlemeyi söyleyerek çeşmeye koştu: ‘Birim, yeşil öptüm bir Allah.’ Taksici de hemen arkasından koştu: ‘İkiyim yeşil öptüm bir Allah.’*” (Çiftci, 2020b, 54) Eğer bunu söylerlerse sıralarını kimse alamaz. Alırlarsa da cehennemde yanacaklarını düşünürler. Bu tekerlemeyi söylerlerken de bileklerinin iç kısmını operler. Çünkü bileğin iç kısmında yeşil bir damarın bulunduğunu ifade ederler. Sonra sokakta oynayan çocukları görürler. Sadi, çocukları çağırır. Söylediği tekerlemeyi aynen söyleyene hediye vereceğini belirtir. “*Taksici başladı söylemeye: ‘O köşe senin, bu köşe benim, şu köşe yaz köşesi,’ derken tekerlemeyi söyleyemedi.*”

(Çiftci, 2020b, 55) Hep birlikte bu duruma gülerler. “Cengiz Biyoloci Okuyacak Yavrum” başlıklı öyküde de Cengiz’in arkadaşları, Cengiz’in sürekli kütüphanede zaman geçiriyor olmasına ailesinin kızacağı düşünürler ve Cengiz’in zarar görmesinden korkarlar. Cengiz’in babasıyla konuşma çabaları sonuçsuz kalınca, ona mektup yazmaya karar verirler ve mektuplarını da bir mani ile bitirirler: “*‘Sepet sepet yumurta... ‘ dedik... gerisi gelmedi. Bu maniyi tam olarak kimse bilemedi.*” (Çiftci, 2021a, 94) Tekerlemenin ve maninin tamamlanamaması aslında dikkat çekicidir. Bu durum, onların artık unutulmaya yüz tuttuğunu da bir nevi göstermektedir.

“Bir İğne Bin Kuyu” başlıklı öyküde Hüsniye, bir gün babasının dükkânına gittiğinde masallar, türküler söyleyerek hem Ümmet Çavuş’u hem de evini terk eden oğlundan dolayı bir aya yakın bir zamandır yüzü gülmeyen Niyazi Usta’yı güldürmeyi başarır (Çiftci, 2020b, 104). Fakat öyküde Hüsniye’nin anlattığı masallar veya söylediği türkü hakkında bilgi verilmez. Benzer şekilde “Çati’ye Kıyamam” başlıklı öyküde de, ihtiyar adamların kahvehane de eşkiya hikâyeleri anlattıkları ifade edilir (Çiftci, 2020a, 17) fakat hikâyelerin içeriği hakkında bilgi verilmez.

Nevzat Kösoğlu, *millî kültürümüzün ana sütunlarından biri musikimizdir ve musikimizin kalbi de türkülerimizdir*, der (Kösoğlu, 2018, 21). Mehmet Kaplan ise; “*Musiki de dil, edebiyat ve tarih gibi millî kültür hazinelerinden biridir. O da bağrından çıktığı milletin hususiyetlerini taşır. Onun keder ve neşesini ifade eder. Anadolu’da kadınlar, bir yakınları ölünce başında ağıt söylerler. Köylerimizde uzaktan gelen misafirler davul, zurna ve raksla karşılaşır. Düğünlerde herkes oyuna katılır ve türkü söyler.*” (Kaplan, 2011, 57) ifadelerini kullanır. Yazar da toplumumuzda önemli bir yere sahip olan türkülere, ağıtlara eserlerinde yer verir. Türküler, kahramanların çekmiş oldukları hasretin, özlemin, sevdanın, sevinçlerin ya da acıların dile gelmiş hali olarak karşımıza çıkar. Kendisinin de türkü, şarkı dinleyip ağlayarak rahatladığını dile getiren Çiftci’nin (<https://www.youtube.com/watch?v=LHlnPJqVWxg>) öykülerinde türküler ayrı bir öneme sahiptir.

Örneğin; “Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde” başlıklı öyküde Cabir Usta düğünlerde saz çalar türküler söyler. En fazla türkülere bundan dolayı söz konusu öyküde yer verilir. “*Cabir Usta hiç sesini çıkarmadan sazını alıp yan odaya geçti. ‘Bahar eyyamında bülbül sesinde,’ diye bağırmaya başladı. Sanki karşısında düğüncüler varmış, kızlar oynar, oğlanlar seyredermiş gibi söyledikçe coştı. Türkülerin içinde kayboldu. Billur fesinden kekilleri çıkardı. Turnaları uçurdu. Sürmeleri gözlerle çekti. Gelinleri sele verdi. Yar selamını yele verdi.*” (Çiftci, 2019, 60) Böylece türküler Cabir Usta için hem işinin hem de hayatının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Handan Yeşili” başlıklı öyküde ise Çetin, karşından görüp beğendiği Handan için türküler söyler: “*Ben boyuna posuna türkü çığırmaya başladım.*”

(Çiftci, 2020b, 12) Böylece bu öyküde türkü aşkın, sevdanın simgesi olur. Türkülerin, aşkla birleştiğini en net “Elif, Tina, Tolga” başlıklı öyküde görmekteyiz. Tolga’nın anne ve babası, öğretmendir. Tolga ilkokulu, anne ve babasının görev yeri olan taşrada okur. Burada okul arkadaşı Elif’e karşı büyük bir sevgi duymaktadır. Eliflerin evlerinde bulunan radyoda sürekli türküler çalmaktadır: “*Radyodan sızım sızım yayılan türküler eşliğinde romanların biri bitiyor, öteki başlıyordu. Benim türküye olan bağlılığımı bir uzman araştırırsa, Elif’in evinde içime damla damla biriken bu türkülerini bulur eminim.*” (Çiftci, 2019, 110) Anne ve babasının tayini çıkınca taşradan ayrılmak zorunda kalan Tolga, Elif’i unutamaz. Türküler ona hep Elif’i hatırlatır. O da türkülerini dinleyip dinleyip ağlar. “Müjgân” başlıklı öyküde de anlatıcı, köylerine nohut toplamaya gelen Müjgân’a âşık olur. Onunla evlenmek ister fakat Müjgân köyde yaşamak istemez. Anlatıcı ise, elinde değnek dağda bayırda türküler söyleyerek dolaşır (Çiftci, 2020a, 73). Aşkından türküler söyleyen anlatıcı, öykünün sonunda Müjgân’ın evlenmeyi kabul etmesiyle mutlu sona ulaşır.

“Komik Oluyorsun İlyas” başlıklı öyküde ise İlyas, mühendislik fakültesinde okurken tıp fakültesinden Merve’ye sevdalanır. Sevdasından Merve’ye türküler söyler: “*Yurtta kaldıkları zamanda yağmurun altında, alkolün de tesiriyle bağırarak türkü söyleyen bu ‘salak İlyas’ı o gece yurt penceresinden nasıl gülererek seyretmişse, şimdi de içinden öylece fıkır fıkır güliüyordu.*” (Çiftci, 2020a, 81) Yıllar sonra bir köy yerinde Merve ile karşılaşan İlyas, heyecanlanır ve hatıraları canlanır. Dönüş yolunda İlyas Bey’deki değişimi fark eden şoför: “*radyodan türkü açayım dinle, iyi gelir.*” (Çiftci, 2020a, 81) der.

“Şırlı Şırlı” başlıklı öyküde ise anlatıcı, yeri ve ismi belirtilmemiş olan bir köyde yaşar. Aynı köyden Bilal isimli genç ile görüşmeye başlar. İki sevdalı, biraz da anlatıcının baskısıyla, evlenmeye karar verirler. Anlatıcı, 16 yaşındadır: “*Hani diyor ya türküde; On altı yaşındayım ahlatın başındayım.*” (Çiftci, 2020a, 105) Fakat Bilal’in annesi, bu evliliğe rıza göstermez ve Bilal’i ağabeyinin yanına okusun diye gönderir. Bilal’den haber bekleyen anlatıcı, türkülere sığınır: “*Zeynep bu güzellik var mı soyunda Elvan elvan güldür biten bağında Arefe gününde bayram ayında Zeynebim Zeynebim allı Zeynebim*” (Çiftci, 2020a, 107-108)

“Kıpkırmızı” başlıklı öyküde anlatıcının dedesi askerken, bir çavuştan çok çekmiştir. Çavuş, domates hastasıdır. Küçük bir bahçesi vardır. O bahçeye askerler bakar. Bu konuda çavuş, askerlere çok karışır. Bir gün çavuş yine anlatıcının dedesinden bir tabak domates ister: “*Serinlik yerde oturacak, biraz domatesten alacak, biraz zıkkımlanacak, türkü çığırın bir Sivashlı Hürşit var, onu yanına alacak, türkü dinleyecek, keyif edecek.*” (Çiftci, 2020a, 65) Böylece türküler, keyfin de bir parçasıdır. Görüldüğü gibi öykülerde türküler daha çok sevdayı dile getirirken ya da sevda hasreti çekerken

söylenmekte/dinlenmektedir. Anlatılarda türküler kadar olmasa da ağıtlara (diyeşet) da yer verildiğini görmekteyiz.

Ertuğrul Kapusuzoğlu'nun da dediği gibi; “*Üzüntü veren, korkutan, yıkıma sebep olan, özellikle de ölümlerle biten her olay, bir ağıt konusudur. Ağıtlar genellikle kadınlar tarafından yakılır. Kadın, bir yandan ağlarken, diğer yandan da acısını yanık sesiyle kafiyelere döker.*”(Kapusuzoğlu, 1997, 102) Yazar diyeşet konusuna, detaylı şekilde “Diyeşet” başlıklı öyküsünde yer verir. Cenaze evinde, diyeşetin önemine Cemiyet aracılığıyla değinilir. Bir gün Cemiyet tanıdık birinin vefatının ardından cenaze evine gider. Burada sallana sallana diyeşet okuyup ağlayan kadınların yanına oturur ve onları seyreder. Söylediklerini ezberler: “*Bir cenaze, beş cenaze derken diyeşet okuyanların şifresini eksiksiz çözmüştü. Nasıl sallanacak, nasıl yarı ağlamaklı konuşacak evde ayna karşısında temrin etti bir zaman. Para için ağlamak da bir sanattı.*” (Çiftci, 2020a, 129) “*Kadınlar cenazenin adını sanını öğrenmişler, eze eze ağlıyorlar söylüyorlardı. ‘Murat alamadın yavrularını geride kime kodun, oğlun öksüz, kızın yetim, yuvan ıssız sen neredesin...’*” (Çiftci, 2020a, 129) Böylece yazar öykülerinde cenaze evlerinde yaşananlara da yer vermiş, toplumda acıların, hasretin bir ifadesi olan ağıtların da önemine değinmiştir.

Kısaca Mustafa Çiftci'nin kültürün önemli bir unsuru olan dile; deyimler, yöresel ifadeler, tekerlemeler, türküler, ağıtlar vb. hususlarda yer verdiğini görmekteyiz. Dil kadar kültürün önemli bir diğer unsuru ise dindir. Dinî inançlar, toplumun yaşam şeklini belirler. Mustafa Çiftci'nin öykülerinde de dinî inançlar, toplumun yaşayış ve düşüncelerinde fazlasıyla etkili hususlardan biridir.

Dinî İnanışlar

Bir toplumun hayata bakışında ve hayatı yaşama şeklinde inançların, kutsal saydıkları değerlerin büyük etkisi vardır. Din ve kültür, iç içedir. Thomas Stearns Eliot (1888-1965) *Kültür Üzerine Düşünceler* başlıklı eserinde, kültür ve din arasındaki sıkı bağdan söz eder. Eliot, dinde ve kültürde yaşanan değişimlerin birbirini etkilediğini belirtir: “*Kültür, dinin özünü, din de kültürün getirdiklerini kabullenmek mecburiyetindedir.*” (Eliot, 1987, 25) Eliot doğumdan ölüme, sabahtan akşama kadar bir halkın sahip olduğu inancı, bütün bir yaşam şekli olarak görür ve bu hayat şekline de kültür der (Eliot, 1987, 23): “*Kültür, aslında, herhangi bir toplumun dinin vücut bulmuş bir şeklidir.*”(Eliot, 1987, 20) T.S. Eliot gibi benzer şekilde kültür ve din arasındaki sıkı bağdan İhsan Çapcıoğlu ve Zafer Demir de söz etmektedir: “*Kültürün hem yaratıcı hem de taşıyıcı bir unsuru olan dinin, insanın anlam arayışında önemli bir rehber olduğu bilinmektedir. Din, toplumsal hafızanın önemli bir bileşeni olarak insanlığın geçmişten bugüne ortaya koyduğu maddi ve manevi mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.*”(Çapcıoğlu ve Demir, 2020, 148) “*Geleneksel*

toplum yapılarında 'kimlik', bireysel değil 'toplumsaldır' ve büyük ölçüde din merkezli inanç, değer ve kurallar tarafından oluşturulmaktadır. Kişi; doğduğu evin, anne babasının olduğu kadar adına ister klan, ister aşiret, isterse cemaat denilsin içinde yaşadığı toplumsal bütünü doğal bir üyesi, bir parçası olarak kabul edilir." (Çapcıoğlu ve Demir, 2020, 134)

Görüldüğü gibi din ve kültür arasında önemli bağlar vardır. Onun için de dinî inanışlar, toplumun yaşam şeklinin, düşüncelerinin, hayat felsefesinin oluşumunda en büyük etkidir. Mustafa Çiftci'nin öykülerinde dinî inançlar; namaz kılmak, Kuran okumak, dua etmek, imam nikâhı ile evlilik, cenaze işlemleri vb. hususlarda görülmektedir. Mustafa Çiftci'nin kahramanları, Müslüman'dır. Tina'da karşımıza çıktığı gibi bir iki kahraman dışında gayrimüslimlere anlatılarında yer vermemiş olan Çiftci, Müslümanların yaşayışını eserlerine yansıtır. Namaz kılmak İslam'ın beş şartından biridir. Beş vakit namaz kılan Müslüman, yaşamını da namaz saatlerine göre belirler. Bunun için de öykülerde namaza gitmekten, namaz kılmaktan sıklıkla söz edilir. Bu doğrultuda camiiler de önemli mekânlardan biri haline gelir. Örneğin; "Handan Yeşili" başlıklı öyküde, olaylar Sansar Sami'nin oğlu Çetin tarafından anlatılır. Çetin babasının namaza gidişini şöyle ifade eder: "İkindiden sonra uğra. Peder yavaş yavaş namaza gider. Bir daha da gelmez." (Çiftci, 2020b, 15). "Ankara'daki Evlatlar" (Çiftci, 2020b, 71-85) başlıklı öyküde de Refet Efendi, oğullarını görmeye Ankara'ya gittiğinde ilk gittiği yer camii olur. "Kara Kedi" başlıklı öyküde camilerden fazlasıyla söz edilir. Aziz Efendi'nin dükkânı, camiin karşısındadır. Dükkânı belediye tarafından yıkılınca Aziz Efendi, Kara Kedi adı verilen hacı kokusunu camii çıkışı kişilere özellikle de köylüye satar. Çünkü diğerleri bu ağır kokuyu çok sevmezler: "Bu da zekâtımız sayılsın ey Ümmet-i Muhammed,' diyerek cemaate 'beleş' Kara Kedi banyosu yaptırdı." (Çiftci, 2020b, 37). "Sanki Amerikan Başkanını Seçiyoruz" başlıklı öyküde de, ezanın okunmasını duyan dernek üyeleri, dernek başkanının konuşmasını bitirmesini beklemeden namaza giderler (Çiftci, 2021a, 69).

Ayrıca hayırlı bir iş için yola çıkılmadan önce kahramanların namaz kılıp dua ettiklerini görürüz. Örneğin; "Handan Yeşili" başlıklı öyküde Çetin, uzaktan görüp beğendiği Handan ile konuşmaya gitmeden önce annesinden namaz kılıp dua etmesini ister: "Hayır olacak inşallah. Sen boş durma! Abdest al, duaya çök. İyi olacak inşallah." (Çiftci, 2020b, 18) Ayrıca bir insanın abdestinde namazında olması, evlilik konusunda da etkili olmaktadır. "Kasap Kokusu" başlıklı öyküde kadın, Hacı Dayı ile onun dinine olan bağlılığından ötürü evlenmiştir: "Sanatı var, hem abdestli, namazlı dediler. Zaten orasına kandım, derununda Allah korkusu olur, ağzı Kuran'lıdır, bana zulmetmez dedim, vardım." (Çiftci, 2020a, 54) Namaz kılmak kadar yaygın olarak karşımıza çıkmasa da İslam'ın diğer bir şartı olan oruç tutmaktan da "Sararmış Adamlar" başlıklı öyküde kısmen bahsedilmektedir: "Kadının kocası Almanya'dan emekliymiş. İki sene evvel Ramazan'da sahura

kalkmışlar. Adam bazlamayı yemiş. Hoşafı içerken ‘Avrat ben kötü oluyom,’ diye kalbini tutmasıyla oracığa devrilmesi bir olmuş.” (Çiftci, 2020b, 59) Umre’ye gitme konusu ise “Nuruş” başlıklı öyküde geçmektedir. Anlatıcı’nın eşi, Umre’ye gitmek ister: “Umre’ye gidelim diyordun, Allah sana oturduğun yerden umre sevabı alacak bir fırsat verdi.” (Çiftci, 2021a, 52)

Alınan malın ya da atılan bir adımın hayrı için kurban kesip kan akıtmak âdet haline gelmiştir ki bu âdet de dinî inançtan kaynaklanmaktadır. Örneğin; “Köfte Ekmek” (Çiftci, 2019, 77-95) başlıklı öyküde dükkân açılışında anlatıcının babası kurban kesilmesini ister. Tabii bu istekleri isim haklarını aldıkları Amerikalı bir işletmeye ait hamburger firması tarafından hoş karşılanmaz. Benzer şekilde “Kasap Kokusu” (Çiftci, 2020a, 53-57) başlıklı öyküde de Hacı Dayı, üç katlı ev yaptırır ve kurban kesip eve yerleşirler.

Öykülerde kahramanların dillerinden dualar hiç eksik olmaz. Çocuktan yaşlısına kadar herkes dua eder ve yaşanan bir acı, sıkıntı varsa Allah’a sığınır, günah işlediklerini düşündüklerinde de tövbe edip af dilerler. Örneğin; “Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde” (Çiftci, 2019, 59-75) başlıklı öyküde anne babasız büyüyen Cabir Usta, kendisine saz çalıp ekmek parası kazanmasını nasip eden Allah’a şükreder ayrıca bankadan kredi çekmeyi haram para kabul edip Allah’tan af diler. “Piç Sevi” başlıklı öyküde ise Zeliha, her gece dua eder ve ettiği duaları da çocuklarının üzerine üfleyip öyle yatar (Çiftci, 2019, 150). “Adem’in Kekliği ve Chopin” başlıklı öyküde Adem, galeride karşılaştığı ve görür görmez etkilendiği kadını tekrar görmek için dua eder: “Çok dua ettim: ‘Hey gurban olduğum Mevlam bir daha göster bana.’” (Çiftci, 2020a, 9) Adem, Allah korkusu olan biridir. Onun için de dualarını dilinden düşürmez. İyi biri olan eşine de kötü söz söylemeye kalkmaz. Allah’tan korkar. (Çiftci, 2020a, 11) “Gülizar” başlıklı öyküde anlatıcı, Yozgat’a eşinin zoruyla gelir ve burada yaşanacak olan sıkıntılardan korkarak Allah’a sığınır: “Çok dua ederdim. Benim herifime de akıl ver. Buralarda sefil etme. Ayşegül’ümün gül yüzünü soldurma. Benim beklediğim yok. Ben yetimlikten gelmeyim, alışığım ya şu yavruya acı hey Allah’ım...” (Çiftci, 2020a, 45) Aynı zamanda anlatıcı, isyan etmenin büyük günah olduğuna inanır ve isyan etmez. (Çiftci, 2020a, 48) Öykünün sonunda Kadın’ın duaları kabul olur. Baba evine geri dönerler.

Sadaka vermek, inanan insanları rahatlatır. Yoksula, ihtiyacı olana yardım etmek, zor zamanlarında onların yanında olmak yardımlaşma duygusunu güçlendirir. Kişiyi vicdanlı, merhametli biri haline getirir. Sadaka verme konusuna yazar, “Kasap Kokusu” başlıklı öyküsünde değinmektedir. Hacı Dayı, kasaptır. İleriki yıllarda da oğlu ile birlikte bu işe devam eder. Hacı Dayı dükkânın önünde bekleyen kedileri besler. Oğlu bu durumu şöyle ifade eder: “Onlar da dua eder bize. Etsinler tabi, sadece kedilere değil, dükkâna sadaka istemeye gelenlere de az da olsa verir babam. Onlar da bize dua eder,

etsinler tabi. ‘Bizim işimiz et, kan; biz hayır etmezsek, aha şu gariplere bakmazsak kalbimiz taş olur taş.’” (Çiftci, 2020a, 53)

“Kasap Kokusu” başlıklı öyküde de gördüğümüz gibi, halk arasında fikir ayrılığı yaşandığında ya da bir konu hakkında şüpheyeye düşüldüğünde müftüye danışılır. Müftü, *il ve ilçelerde Müslümanların din işlerine bakan görevlidir*. (Hzl. Akalın ve diğerleri, 2011, 1723) Tunus’ta at eti yenilmesi hususunda müftü şöyle der: “*Hacı Dayı, Kelleci kardaşımız doğruyu söylemiş, orası Müslüman toprağıdır ve de Maliki mezhebinden, yani hak mezhep, Malik Mezhebi hükmünce at eti yenir ve de caizdir.*” (Çiftci, 2020a, 56) Böylece konu netleşmiş olur. “Turkuaz Ajans” başlıklı öyküde de Asım, dükkânının açılışına müftü efendiye çağırır ve dua okutur (Çiftci, 2020a, 113).

Mustafa Çiftci öykülerinde, resmi nikâhın önemine de dikkat çekmektedir. “Baba Neredesin?” (Çiftci, 2019, 23-40) başlıklı öyküde Baki’nin okuma aşkı, okula gidebilmek için verdiği mücadeleler anlatılır. Anne ve babasının resmi nikâhları yoktur. Bunun için de çocukların nüfus cüzdanı çıkartılmamıştır. Baba otoriterdir ve zaman zaman eşine ve çocuklarına şiddet uyguladığı görülür. Öykünün sonunda Baki amacına ulaşır. Anne ve babasından gizli, Rafet Hoca’nın yardımlarıyla belediye evrak işlerini halleder ve babasını nikâh için razı eder. Aslında bu öyküde babanın kızgınlıkla eşine söylediği şu sözler çok manidardır: “*Bak elin herifi senin benim nikâhımı karıştırmış. Utan utan! Senin adın elin herifine maskara oldu. Nikâhsız demiş senin için bu kadın, bu herifin tutmasıdır, kapatmasıdır demiş. Bu çocuklar piç demiş. Sen nikâhsız mısın?*” (Çiftci, 2019, 35) Yazar, babanın ifadeleriyle aslında bir nevi imam nikâhı ile yapılan evlilikleri eleştirmiş, resmi nikâhın önemi ve gerekliliğini de böylece belirtmiştir.

Öykülerde sıklıkla karşımıza çıkan diğer hususlar ölümle bağlantılıdır. Cenaze işlemleri, mevlit okutmak, yemek dağıtmak, mezar ziyaretleri vb. Örneğin; “Kara Kedi” başlıklı öyküde Aziz Efendi’nin belediye tarafından yıkılmadan önce camiinin karşısında bir dükkânı vardır. Aziz Efendi özellikle cenaze sahipleri için ne lazımsa her şeyi dükkânında satar: “*Sade bu dünya değil, öte dünyaya da lazım olan ne varsa bulunur evelallah. Temsil misal, kefen mi lazım? Meyyit yıkanacak sabun mu lazım? Sünger mi lazım? Ölüyü yıkattın, işin bitti sayma. Gelen giden misafire gülsuyu, mevlit şekeri ya da güllü lokum vermeyecek misin?*” (Çiftci, 2020b, 24) Aziz Efendi sadece satış yapmaz aynı zamanda cenaze sahiplerinin her işlerini de halleder: “*Aziz Efendi hemen devreye girer, cenaze evinde ağıt yakmaları için yanık yanık ağlayan yaşlı kadınları bulur, ‘diyeşet’ söyletir, sonra cenaze sahibine ne lazımsa tek elden ve hızlıca ‘Adam dediğin şahbaz olacak,’ diyerek anında yerine getirirdi.*” (Çiftci, 2020b, 25-26) Aziz Efendi’nin olur olmaz kişileri ağıt yakmaları için cenaze evine göndermesi ise, müftü ya da hocalar tarafından hoş karşılanmaz: “*‘Yapma böyle şeyler. Cenaze evinde de işi soytarılığa döktün oğlum. O kadınları nereden bulup çıkarırsın. Var mı dinde bu işler?’*” (Çiftci, 2020b, 26)

Öykülerde mezar ziyaretleri de yer almaktadır. Örneğin; “Sararmış Adamlar” (Çiftci, 2020b, 59-62) başlıklı öyküde Haydar, birlikteyken yaptıkları kazada çocukluk arkadaşı Sadi’yi kaybeder ve onun mezarına gider. Zaten eşini kaybettikten sonra hayata zor tutunan Haydar, Sadi’yi de kaybedince daha fazla yaşayamaz ve kahvehanede yığılır kalır. Kızı Sibel ilk başlarda daha sık olmak üzere babasının mezarını ziyaret eder: “*Sibel önce her hafta, sonra on beş günde, sonra ayda bir ve artık akademik kariyerinden fırsat buldukça mezarları ziyaret etti. Taksici ile Haydar’ın mezarlığın iki ucuna konulmuş mezarlarını...*” (Çiftci, 2020b, 69) “Turkuaz Ajans” başlıklı öyküde de Asım, anne ve babasını kaybedince onların mezarlarını yaptırır, mevlitlerini okutur, arkalarından Fatihalarını eksik etmez (Çiftci, 2020a, 122). “Eniştemin İlaçları” başlıklı öyküde anlatıcı, teyzesinin ve eniştesinin mezarlarını ziyarete gider. Üzerlerinde biten otları temizler. Mezarlarına su döker. Sonra da yanlarına oturup onlarla dertleşir (Çiftci, 2020a, 59). “Anamın Adı Bahriye” başlıklı öyküde de Nurettin Bey, kızı Tonguç ile kaçıp gidince annesinin mezarına dertleşmek için gelir: “*Anamın mezarına gittim. ‘Nurten sen şurada bekle, gelen olursa haber et. Benim ananla konuşacaklarım var,’ dedim.*” (Çiftci, 2020a, 39) Nurettin Bey üzüntüsünü, sıkıntısını vefat etmiş olan annesine anlatır. Annesine sarılıp, omzunda gözyaşı dökemese de mezarına gidip yine ona sığınır. Yani öykülerde büyüklere olan saygı ve sevgi sadece büyüklerin hayatta olduklarında gösterilmez. Vefat ettiklerinde de devam eder ve evlatlar için anne ve babalarının mezarları onların sığındıkları limanları olur.

Mezar, mezarlık ve cenaze evinde yapılacak işler hakkında en detaylı bilgiyi “Diyeşet” (Çiftci, 2020a, 119-139) başlıklı öyküde görmekteyiz. Cemiyet, eşi Hamit’i genç yaşta kaybeder. Hamit’in ölümünün ardından zaten pek bir kimsesi olmayan Cemiyet, zor durumda kalır. Evi, mezarlığın dibindedir. Onun için de sık sık mezarlığa gidip Hamit’i ziyaret eder. Mezarı sulayıp dua eder. Geçimimi nasıl sağlayacağım diye düşünürken yanda yeni açılan mezar ve mevtanın hemen defnedilmesi ona yol gösterir: “*Bir evden cenaze çıksa ne olur? Ölü yıkıncak, helva karılacak, millete yemek verilecek, mezar eşilecek. Bütün bunları kim yapacak? Cenazede ne yapacağını bilemeyen cenaze sahiplerine bir akıl veren olacak ve ille de ille cenazeye ağlanacak. Kim yapacak bunca merasimi? Kim ağlayacak o cenazeye?*” (Çiftci, 2020a, 122) Cemiyet, kendisine sorduğu bu soruların ardından ilk önce cenaze yıkayan Halet Hala’nın yanına gider ve onu ikna etmesi zor olsa da onunla birlikte cenazeleri yıkamaya başlar. Bu iş sandığından daha zordur. Gördükleri karşısında etkilenip mide bulantısından bir süre yemek yiyemese de zamanla alışır: “*Artık sen de gassal oldun, cenaze yıkarsın. He dedi, he ben de yıkırım ya...*” (Çiftci, 2020a, 127). Cemiyet zamanla cenaze işlerinin parayla olduğunu cenaze sahiplerinin her adımda (yıkama, defin, mevlüt vb.) para harcadıklarını anlar. Bir gün Cemiyet tanıdık birinin vefatının ardından cenaze evine gider. Burada diyeşet okuyup ağlayan kadınları seyreder. Söylediklerini ezberler. Ardından cenaze evlerinde diyeşet okuyan Cemiyet,

kısa sürede bu işi kavrar ve cenaze sahipleri tarafından aranılan kişi olur: “Cenaze evlerinde akıl soranlara bilmiş bilmiş akıllar veriyordu. Helva için ne kadar un şeker lazım. Gelenlere dağıtılacak lokum nerden alınırsa güzel olur, iyice süner. Nerenin kefen bezi hem ucuz hem de güzeldir...” (Çiftci, 2020a, 130) Cemiyet, tekrar evlenene kadar hem cenaze yıkayıp hem diyet okuyarak geçimini sağlar.

Görüldüğü gibi yazarın anlatımlarında, toplumun yaşamını, düşüncelerini ve davranışlarını belirlemede dinî inançlar ağır basmaktadır. Mustafa Çiftci, Müslüman bir toplumda, dinî emirleri yerine getiren kahramanları aracılığıyla doğumdan ölüme kadar yaşamın her anında inancın, imanın ne kadar önemli ve etkili olduğunu ifade etmektedir. Dinî inançların olduğu kadar öykülerde gelenek, görenek ve halk hekimliğinin de toplumun yaşayışında, düşüncelerinde fazlasıyla etkili olduğunu görmekteyiz.

Gelenek, Görenek ve Halk Hekimliği

Gelenek ve görenek TDK'nın yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te şu şekilde tanımlanır: Gelenek; “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon.” (Hzl. Akalın ve diğerleri, 2011, 920) Görenek ise; “Bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı, âdet.” (Hzl. Akalın ve diğerleri, 2011, 967) Tanımlardan yola çıkarsak görenek, insanların eskiden beri gördüklerini yıllar boyunca uygulamaya devam etmesi anlamına gelirken gelenek ise, eskiye dayanan davranış kalıpları olması dolayısıyla değer kazanmış, yeni nesillere aktarılmış, yaptırım gücü olan yazılı olmayan kurallardır. Kültürün bir parçası olan gelenek de tıpkı kültür gibi zaman içinde bazı yenilikleri, değişimleri barındırabilir. Ziya Gökalp *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* başlıklı eserinde geleneğin, yaratma ve ilerleme demek olduğundan bahsederek söz konusu konu hakkında şu ifadeleri kullanır: “Gelenek çeşitli anları birbirinden erimiş bir geçmişe, hareket ettirici bir kuvvet gibi ileriye doğru iten tarihi bir cereyana sahiptir ki, daima yeni gelişmeler yeni eğilim doğurabilir.” (Ziya Gökalp, 2018b, 25) Milay Köktürk ise, “Gelenek ortak ruhun tarihsel süreçteki seyahatidir.” (Köktürk, 2017, 17) der. “Kültürü nakletme vasıtalarından en etkili ve kalıcı olanı gelenektir.” (Köktürk, 2017, 157) Mustafa Aydın geleneği, toplumda insanların nesiller boyunca birbirlerine aktardıkları şeyler olarak tanımlar ve geleneği, yaptırım gücüne sahip olan, daha önce ortaya konulmuş olanların devam ettirildiği kültür kalıpları olarak görür (Aydın, 2020, 42). Ayrıca Mustafa Aydın geleneği, modern olmayan olarak ifade etmektedir. (Aydın, 2020, 43)

Her geçen zaman, gelişme imkânlarına sahip toplumlarda ilerlemelere, değişimlere ve gelişmelere neden olur. Gelişme eğiliminde olan toplumlarda meydana gelen söz konusu değişimler modernin kapsamına girer. Modernleşme aynı zamanda geleneğe de tesir eder. Onun için gelenek ve

modern anlayış birbirini etkiler. Fereshteh Ebadı Asayesh, gelenek ve modernleşme üzerine şöyle der: “*Örf, âdet ve görenekleri de kapsayan yaşama alışkanlıkları ve ona uygun düşünme biçimlerini içeren gelenek çerçevesi, değişikliklere karşı her zaman dirençli olmuştur. Çünkü geleneğin unsurlarından birinde gerçekleşen değişim, toplumsal düzenin bozulmasına neden olabilmektedir. Buna karşın modernleşme kavramı, dünyanın sürekli değiştiğine ve dönüştüğüne işaret etmekle geleneğin tam zıddı bir yerde durmakta olduğu izlenimini vermektedir. Aslında toplumların modern ve geleneksel toplumlar biçiminde ayırt edilmelerinden de anlaşılacağı üzere, kültürde geleneksel ve modern bir yarılmalıdır söz konusu olan...*” (Ebadı Asayesh, 2019, 63)

Fereshteh Ebadı Asayesh’in da ifade ettiği gibi geleneksel toplumda, kültüre ait hususların çoğu atalardan miras kalmıştır fakat modern kültür, teknoloji ve bilime bağlı olarak sıklıkla değişme eğilimindedir. Teknolojik gelişmeler, gelenekselliği değiştirir, dönüştürür. Toplumun bir kısmı ise, geleneksel kültürlerini sürdürmekte direnç gösterirler. Bu nedenle, geleneksel kültür ile modern kültür kimi zaman uyum içinde olsalar da çoğunlukla geleneksel kültür, modern kültürün karşısı görülür. (Ebadı Asayesh, 2019, 63-64) Mustafa Çiftci’nin öykülerinde ağır basan ise, geleneksel yaşam olur.

Ertuğrul Kapusuzoğlu Yozgat’ta, Yozgat’ın ilçeleri ve köylerinde ataerkil aile tipinin yaygın olduğunu, ailede aile reisinin baba olduğunu ve aile adına her konuda karar verme yetisine babanın sahip olduğundan söz eder: “*Ailenin ekonomisi, sosyal kararları, evlilikler ve dahi tüm önemli kararlar, ya aile reisi tarafından alınır, ya da aile reisinin onayından geçer.*” (Kapusuzoğlu, 1997, 62) Mustafa Çiftci’nin eserlerinde de ataerkil bir yaşam süren, gelenek ve göreneklerine bağlı halkın yaşayışları yer alır. Evde söz sahibi olan babadır. Kadınlar ve çocuklar bir adım geride kalır. Ertuğrul Kapusuzoğlu ailede, anne, baba ve çocuklar arasındaki ilişkide resmiyetin olduğunu, çocukların, babalarına karşı saygılı davrandıklarını, bir sorun veya bir istek söz konusuysa bunların anne aracılığıyla babaya iletildiğini, büyüklerin yanında ayak ayak üstüne atmak gibi davranışların saygısızlık sayıldığını, sadece babaya değil bu durumların ailenin diğer büyüklerine karşı da geçerli olduğunu, evlatların özellikle babalarının yanında kendi çocuklarını sevmelerinin ayıp sayıldığını ifade eder (Kapusuzoğlu, 1997, 63). Öykülerde de baba başta olmak üzere büyüklerin (özellikle dedenin) ailede büyük bir öneme sahip olduğunu, küçüklerin, büyüklerine karşı saygılı davrandığını görmekteyiz. Tabii ailenin sorumluluğunu almada yetersiz kalan babalar da olmuş fakat bu durum çocukların babalarına olan saygılarını azaltmamıştır.

Örneğin; “Ah Mercimeğim” başlıklı öyküde anlatıcının, kendisinden 7 yaş büyük olan Aslı’ya hissettiği seveda anlatılmaktadır. Aslı, Marmaris’e gelin gider ve mutsuz evliliğini daha fazla sürdüremeyip geri döner. Ablası, hastanede yatan kardeşine, kardeşinin daha önce almaya yeltendiği ama başaramadığı ve Aslı’nın Marmaris’e giderken kendisine bıraktığı minderini

verir: “*Minderi aldım, kucakladım. Koklayacaktım ama babamdan utanıyordum.*” (Çiftci, 2019, 14) Aslı, baba evine yıllar sonra geri döndüğünde anlatıcı için bir umut doğar. Konuyu annesine açar ki babasına anlatsın diye. Babanın desteği anlatıcıyı çok mutlu eder: “*Kalktım elini öptüm. Babam da bana sarıldı. İşte o gün babam bin defa baba oldu gözümde.*” (Çiftci, 2019, 21) Anlatıcının, zor zamanında babadan gördüğü destek, babaya olan sevgisini, saygısını arttırmıştır.

“Handan Yeşili” başlıklı öyküde ise babanın otoritesi söz konusudur. Çetin, babanın kurallarıyla büyümüş ve onun gölgesinde yaşayan bir çocuktur. Babasına olan saygısını her daim korumuştur: “*Varsa yoksa babamız dedik. Gurbete gelin giden ablalarım lal oldu, ağzını açıp da bir gün karşı gelmediler.*” (Çiftci, 2020b, 9) Çetin, birini sevdiğini ne annesi ne de babasına söyleyemez, çekinir: “*Benim bir derdim var. Ama biz alışkın değiliz. Anaya babaya bunlar nasıl söylenir? Ben akşama kadar dükkân, tezgâh bekleyerek büyümüşüm. Ne anaya dert yanmışım, ne babaya ‘yok’ demişim.*” (Çiftci, 2020b, 14-15) “Baba Neredesin?” başlıklı öyküde de diğer aile fertleri gibi Baki de, babasından çekinir, ondan korkar ve sözüne karşı gelemez: “*Karanlık yerde babaya sarılmak kolaydı. Oda ışıklı olsa cesaret edip yüzüne bakamazdım ama karanlık, elimden tuttu.*” (Çiftci, 2019, 40) Söz konusu öykülerde de gördüğümüz gibi aslında baba oğul yani özne-iktidar çatışması anlatılarda yer almaktadır. İktidar sahibi olan babadır. Bu iktidara zaman zaman karşı çıksalar da boyun eğmek durumunda kalan ise, evlatlardır (ağırlıklı olarak erkek çocukları). Evlatlar, ne kadar özneleşmek isteseler de babanın yasalarından bir türlü çikamazlar.

Öykülerde ister korkuyla ister sevgiyle olsun babaya hürmet esastır. “Köfte Ekmek” başlıklı öyküde de anlatıcının babasına karşı duyduğu saygı ve sevgiyi görmekteyiz. Baba da evladı için tüm fedakârlıkları yapar. Anlatıcı için baba demek en büyük güç demektir: “*Çünkü biz esnaf çocuğu olarak babamızın gölgesinde terbiye gördük. Her işimizin dümeninde babam vardı. Ben cebimde harçlık olmadan gezdiğimi bilmem.*” (Çiftci, 2019, 93) Anlatıcı, babasına karşı hep saygılıdır: “*Babam gelmiş. Hemen fırladım yataktan. Babamın yanına varıp elini öptüm.*” (Çiftci, 2019, 85) El öpmek aynı zamanda büyüklere saygının bir göstergesidir. “Kaplumbağa Kabuğundan Doksan Dokuzluk Tesbih” başlıklı öyküde Aysel’in annesi, damadını kabullenemez. Onun her davranışına kusur bulur. El öpme konusunda ise; “*Annemin elini öpse, ‘Bana kocakarı muamelesi yapıyor,’ diyordu. Elini öpmese, ‘âdet töre bilmez bir görmemiş evladı’ oluyordu.*” (Çiftci, 2020a, 68) ifadeleri yer alır.

“Çati’ye Kıyamam” başlıklı öyküde Yozgat’ın bir köyünde öğretmen, öğrencileriyle tanışmak ister. Çocuklar kendi adlarından daha çok babasının, dedesinin lakaplarını söylerler: “*Öğretmen anlamış ki babaların, dedelerin gölgesi hep üstündedir. Millî eğitimi değil. Lakabı ağır dedelerin gönünü hoş ederse başı rahat edecektir.*” (Çiftci, 2020a, 13-14) Böylece söz konusu köyde dedenin, babanın yani erkeğin baskın olduğunu görürüz. “Neşeli Gelin”

başlıklı öyküde ise ailede babanın yerini, Münir'in ifadelerinden öğreniriz: *“Babamdan nasihatliyim; baba dediğin adam her meselenin içinde olmayacak. Büyük meselelerde politikayı belirleyecek, sonra geri duracak. Yoksa lafının sözünün ağırlığı kalmaz.”* (Çiftci, 2020a, 83) “Gülizar” başlıklı öyküde ise, anlatıcının eşi ilçede yaşamak istemez ve Yozgat’a yerleşip orada açılan fabrikada çalışmaya karar verir. Eşinin babası ise, bu durumu rıza göstermez. Anlatıcı, büyüklerin rızası olmadan yapılan işlerden hayır gelmeyeceğine inanır: *“Bu herif öz babasına, atasına karşı durup geldi buralara. Atasının gönlü razı olmadan heç işi düzgün gider mi?”* (Çiftci, 2020a, 44) Anlatının sonunda at arabasının altında kalıp yaralanan eşi, ailesiyle birlikte tekrar köyüne dönmek zorunda kalır ve işleri yolunda gitmez. Görüldüğü gibi öykülerde, geleneksel aile yaşantısının devam ettiği, ailede ister sevgi ister korku sonucunda olsun babaya saygılı davranıldığı, ataerkil yaşam süren halkta erkeğin önemli bir konumda olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Ertuğrul Kapusuzoğlu eskiden ailelerin, gelin olarak gördükleri kız için oğullarının fikrini sorduklarını, kızın ise, evlilik karşısında fikrini söylemesinin mümkün olmadığını, büyüklerin münasip gördüklerine, gençlerin de razı olmak durumunda kaldıklarını, tabii son yıllarda bu durumun değiştiğini, kız ve oğlanın birbirlerini tanımalarının öneminin anlaşıldığını ifade eder (Kapusuzoğlu, 1997, 65). Mustafa Çiftci'nin öykülerinde de kız çocuklarının fikri sorulmadan evlendirilmesi, kızların buna boyun eğmeleri ve eskiden beri bir tür evlenme aracı olan görücü usulü evliliklerin de hâlâ daha varlığını koruması, mutsuz evliliklerin sebeplerinden biri olarak yer alır. Örneğin; “Baba Neredesin?” başlıklı öyküde kadın, hiç istemediği, razı olmadığı, uzaktan akrabası olan kişiyle yoksulluğun da etkisiyle evlenmek zorunda kalır. (Çiftci, 2019, 26) “Bacanaklar” başlıklı öyküde ise, babası 18 yaşından küçük olan kızı Türkan'ı istemediği birine verir. Zaten Türkan'ın fikrini de soran olmaz: *“Dayıoğlu diyorlar ama ben adamı bari bir kere görseydim. Isınırdım belki. Ama yok, babam yapar mı hiç? Adam yerine koyar da sorar mı hiç?”* (Çiftci, 2019, 53) Türkan, istemediği halde evlenir ve Belçika'ya gelin gider.

Sadece kız çocuklarının değil erkek çocuklarının da fikrine önem verilmeden ebeveynlerin kararlarıyla yapılan evlilikler söz konusudur. Örneğin; “Bir İğne Bin Kuyu” başlıklı öyküde Niyazi, oğlu Şahin'i ustasının kızı Memnune ile evlendirmek ister. Şahin bu duruma itiraz etse de babasının karşısında etkisiz kalacağını bilir: *“Ana vallaha umrumda olmaz. Kendi yanına gelin diye alıyormuş gibi al. Beni hiiç enterese etmez. Sizden evlilik isteyen mi var? Ama yok tabii Niyazi Ustamız işin adını koymuş, biz karşısında itim bile diyemeyiz.”* (Çiftci, 2020b, 92) Niyazi, oğlu ile Memnune'yi evlendirir. Şahin, zorla yaptığı evliliğe daha fazla tahammül edemez ve hamile eşini bırakıp İzmir'e kaçır. Niyazi daha sonra oğlunu bulur ve oğlunu evine getirmesiyle işler tatlıya bağlanır.

Anlatılarda evlilikler genellikle akrabalar arasında yapılır. Örneğin; “Adem’in Kekliği ve Chopin” başlıklı öyküde Adem, amcasının kızı Atiye ile evlendirilir. (Çiftci, 2020a, 11) “Kasap Kokusu” başlıklı öyküde Hacı Dayı, teyzesinin kızı Münevver ile evlenir (Çiftci, 2020a, 54). “Kara Tabak” başlıklı öyküde anlatıcının anne ve babası uzaktan akrabalar (Çiftci, 2021a, 53).

Günümüzde çekirdek aile dediğimiz anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aileler, önceki yıllarda daha ağırlıklı olmak üzere özellikle küçük yerleşim yerlerinde, daha çok geniş aile yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Yani baba, evlenen evlatlarını ayrı bir yere göndermez. Aynı avlu içinde herkese birer oda verilir ve bir arada yaşanır. Bu durum yazarın birkaç öyküsünde yer almaktadır. Örneğin; “Bir Avluda Üç Aile” başlıklı öyküde geniş aile yapısını görürüz. Anlatıcının eşi Ferhat, Almanya’da çalışır ve kazandığı parayla üç evin geçimleri sağlanır. Bütün aile aynı avlu içindedir: “*Biz aynı avlu içinde üç eviz. Kaynanam ve kayınbabam bir evde. Eltim Melahat, kaynım Cevahir bir evde. Sonra da biz geliyoruz işte.*” (Çiftci, 2021a, 9) Yoksulluğun hüküm sürdüğü yerlerde aynı sofraya oturan kişiler, yiyeceklerin kısıtlı olmasından dolayı çoğu zaman yarı aç yarı tok kalkarlar. İlk önce evin büyükleri ve erkekleri sofrada yerini alır, ardından da gelinler, kızlar ve çocuklar sofraya otururlar. Tıpkı “Portakal” başlıklı öyküde olduğu gibi.

Ertuğrul Kapusuzoğlu Yozgat’ta, yeni doğan bebeğe isim koyma hakkının, aile büyüklerinde olduğunu söyler: “*İlk çocuklara genellikle, oğlansa dedesinin (büyükbaba), kız ise ebesinin (babaanne) adı verilir. Son yıllarda bu âdetlerde değişme olmuş, aile büyükleri, isim seçimini anne babaya bırakmıştır. Çocuğun ismi, bebeğin kulağına ezan okunarak verilir.*” (Kapusuzoğlu, 1997, 79) Öykülerde de bu durum karşımıza yaygın geleneklerden biri olarak çıkmaktadır. Çocuklara ismi genelde ebeveynlerin verdiğini, çocuklara verilen isimlerin de aile büyükleri olan anne ya da babanın ismi olduğunu görmekteyiz. Zaten yazar da kendi oğluna ve kızına, babasının ve annesinin ismini verir. Oğlunun ismi Ahmet Celal, kızının ismi ise Mehri Leyla’dır. (<https://www.youtube.com/watch?v=KcT1FxsWs5M>) Örneğin; “Bir İğne Bin Kuyu” başlıklı öyküde Niyazi, kızına annesinin adı olan Hüsniye ismini koyar: “*Hüsniye’nin adı babaannesinden gelir. Babaanesi de lafazandı. Sanki söz söylemez de boncukları ipe dizer, dizer de karşısındakinin boynuna asardı. Şimdi de Hüsniye irmik helvası yer gibi kıpır kıpır döküyordu lafları.*” (Çiftci, 2020b, 89) Böylece Hüsniye, babaannesinin sadece adını almaz, ona da çok benzer. “Anamın Adı Bahriye” başlıklı öyküde de Nurettin Bey, oğluna sol partisinde olduğu için Deniz ismini koyar. Herkes bu durumu yadırgayıp Nurettin Bey’in babasına “*Halil Efendi, Deniz ne demek, başka ad mı yok? Şurda babasının gül gibi adı dururken.*” (Çiftci, 2020a, 36) deyip bu durumu eleştirirler. Babası da eşine : “*Bu oğlan da iyice odun çıktı. Âdet bilmez, töre bilmez. Deniz neymiş!*” (Çiftci, 2020a, 36) diyerek yapılan eleştirilere katılmış olur. Torununa da Deniz değil kendi

babasının ismi olan Salih diye seslenir. Artık tecrübeli olan Nurettin Bey, kızı olduğunda bu sefer annesinin ismi olan Bahriye adını kızına verir. Böylece hem kendi isteği hem de büyüklerin isteği yerine gelmiş olur.

Tabii bu duruma itiraz eden, eleştiren kahramanlar da vardır. Örneğin; “Çati’ye Kıyamam” başlıklı öyküde Necati, sevdiği kızın isminin Döndü olmasına tepki gösterir: “*Döndü neymiş la. Tümünden köylü bizim millet. Ulan şu ahuya Döndü denir mi? Hep kavat babasının işleri. Sorsan Allah bilir ya ananın adı Döndü, kızın adı da Döndü olsun demiştir. Ulan deyyus anana Döndü diyen akılsız demiş ya kızdan ne istersin. Böyle kıza Döndü denir mi la.*” (Çiftci, 2020a, 27) diyerek bu geleneğe itiraz eder. Bir itiraz da “Neşeli Gelin” başlıklı öyküde yer almaktadır. Münir Bey, oğlu dünyaya geldiğinde oğluna rahmetli babasının ismi olan Memduh ismini koyacaktır. Fakat bu duruma eşi, karşı çıkar: “*Memduh yaşlı adam ismiymiş, o sebepten genç bir isim olacaktı; Okan. Biz bu tartışmayı bir ay boyunca yaptık. Çocuk bir ay isimsiz yattı yatağında.*” (Çiftci, 2020a, 89). Sonunda bir kızgınlık anında gidip çıkarttığı kimliğe oğlunun ismini, Memduh diye yazdırır Münir Bey.

Öykülerde genellikle geleneksel yaşam hüküm sürse de bazı öykülerde, modern yaşamın yansımalarına da yer verilmiştir. “Neşeli Gelin” (Çiftci, 2020a, 83-97) başlıklı öyküde olduğu gibi. Memduh, internetten tanıştığı kızla evlenmek ister. Anne ve babası, bu isteğe saygı duyarlar. Gelin adayıyla anne ve baba, internette tanışacaklardır. Suzan, gelin adayını pek sever. Münir ise, biraz daha temkinli yaklaşır konuya ve acele edilmemesi gerektiğini söyler. Anne ve oğulun isteği üzerine kızın ailesi ile tanışmaya gidilir. Gelin adayı Pervin Şermin ile annesinin rahat tavırları, sürekli kahkaha atmaları, giyim tarzları Münir’in dikkatini çeker. Pervin Şermin’in babası, anne kız beni yaktılar, sizin başınız yanmasın diyerek kızının ve eşinin yoktan anlamadıklarını, sürekli bir şeyler istediklerini ve kendisinin de onlara para yetiremediğinden krediler çekip borçlandığını anlatır. Bu uyarılar sonucunda Memduh, Pervin Şermin’den ayrılmanın doğru olduğunu düşünür. Böylece internet ortamında tanışılan arkadaşlık, evlilikle sonuçlanmaz.

“Elif, Tina, Tolga” başlıklı öyküde ise, Tolga eğitim görmek için gittiği Londra’da Tina ile tanışır ve ilerleyen zamanda evlenmeye karar verirler. Tina, İskoç asıllı bir İngiltere vatandaşıdır. Tolga, yıllar sonra anne ve babasına Elif’i anlattığında, müstahdem kızı diyerek ve kendilerine denk görmeyerek Elif’i oğullarına uygun bulmazlarken, farklı bir kültürde yetişen Tina’ya karşı olumlu bir tutum sergileyip bu evliliği onaylarlar: “*Onların içi rahattı. Oğlu bir de İskoç asıllı bir İngiltere vatandaşı ile buraya dönecek olursa babam artık rakı yerine viski bile içerdi. Hatta annemin İngiliz edebiyatı bilgileri de hesaba katılırsa biz ne kadar ‘modern’ olurduk anlatamam.*” (Çiftci, 2019, 116) Yine söz konusu öyküde Londra’da psikiyatriste giden Tolga: “*Türkiye’de ‘deli doktoru’ denilen bu insanların burada gördükleri saygı beni hep şaşırtmıştır.*” (Çiftci, 2019, 122) ifadelerini kullanarak kültür farklılığına ve ailesinin modern yaşamdan etkilendiklerine

dikkat çeker. Böylece Çiftci'nin eserlerinde geleneksel yaşamın yanında modern yaşamın getirmiş olduğu etkilerin de yansımaları görürüz. İnternet ortamında tanışılan arkadaşlık, gelin adayının rahat tavırları ve yersiz davranışları sonucunda ayrılıkla sonuçlanır ve Pervin Şermin, ilk önce babası tarafından eleştirilirken; “Elif, Tina, Tolga” isimli öyküde farklı bir millet ve farklı bir dinî inanca sahip bir gelin adayını (Tina) kendilerine denk olarak görüp kabul eden ailenin “modern”liği, oğulları Tolga tarafından sorgulanır.

Geleneksel yaşamın, modernlikten etkilenmemesi pek de mümkün görünmez. Bunun için de geleneksel olanla modern olan arasında çatışmalar oluşur. Milay Köktürk, geleneğin egemen olduğu yerde, “yeni”nin barınmadığını, böyle bir toplumda “eski köye yeni âdet” istenmediğini, “yeni”nin egemen olduğu yerde de geleneğin barınmadığını, bireyler arada kalacağı için “yeni” ile gelenek arasında bir dengenin kurulması gerektiğini söyler (Köktürk, 2017, 161). “*Yani geleneğin yeniden ve çağın yaşama biçimine uygun şekilde üretilmesi gerekir ki, bu, kapalı toplum yapısından daha zordur.*” (Köktürk, 2017, 176) Modern çağın getirdiklerinden yazarın kahramanları da etkilenir. Alışkın oldukları yaşamı değiştirip çağa ayak uydurmaya kalkan kahramanlar, ya başaramayıp geleneksel yaşamlarına geri dönerler ya da benimsemekte zorluk çektikleri yaşamlarına devam edip başarılı olurlar. Örneğin; “Köfte Ekmek” (Çiftci, 2019, 77-95) başlıklı öyküde küçük bir ilin ilçesinde yaşayan ailenin ticari atılımları anlatılır. İlçenin tanınmış esnaflarından birinin oğlu olan anlatıcı, babasının köfteci dükkânında çalışır. Anlatıcı Ankara’da AVM’ye gittiklerinde gördükleri dükkânlardan birini (Amerikalı işletmeye ait bir hamburger firması) ilde, eşi Demet’in ısrarları sonucunda, babasının da desteği ile açar. Tabii bu firmanın, isim hakkını kullandıkları iş yerlerinden bazı istekleri olur. Onların istedikleri ile anlatıcının alışkanlıkları ters düşmektedir. Çünkü anlatıcı geleneksel değerlerle ve Türk kültürüyle ticaret yaparken açmış olduğu hamburger dükkânı Amerikalı işletmeye aittir. İlk anlarda daha dükkân açılmadan anlatıcı küçük bir araştırma yapar. Onların yöntemleriyle kendi yöntemlerini karşılaştırır ve şu kaniya varır: “*Ben bizim usulü sevmedim. Bunlar daha sakin, daha iş bilir geldi bana. Bir başka mesele, bizde herkes her işi yapar. Ustamız kaçsa bir sabah yerine şef garson çorbayı çıkarır. Öğleye kadar da babam köfteleri hazırlar. Yani ustasız kalsak bile ortada kalmayız. Ama buralarda kimse kimsenin işine karışmıyor. Sonra müşterilere baktım. Masadakilerin çoğu karnını doyurmak derdinde. Oturup sohbet eden az. Zaten herkes kendi yemeğini alıp oturur.*” (Çiftci, 2019, 82) Dükkân açıldıktan sonra fiyatların yüksek, halkın düşük geliri olması sonucu müşterilerin azlığı anlatıcıyı iflasa sürükler. Onların uygulamalarına kızar. Fiyatları düşürmek ister olmaz. Kapıda biri olsun içeriye müşterileri davet etsin der olumsuz yanıt alır. Sonuç olarak aile, dükkânı kapatıp tekrar ilçeye döner.

Yazar, Cemal Şakar'ın konuğu olduğu söyleşide, modernliğin kadınların hayatını daha fazla etkilediğini, kadınların hayatını hızla değiştirdiğini, kadınların yeniye hemen uyum sağladıklarını belirtir. Modernliğin hayata yansması bir yandan kaçınılmaz olsa da, yazar aidiyet hissiyle gelenek ile bağlarını koparmayan kişilerin de var olduğunu söyler. (<https://www.youtube.com/watch?v=KcT1FxsWs5M>) Ki “Köfte Ekmek” başlıklı öyküde Demet'in çağa ayak uydurma isteği ile geleneksel ticaretten vazgeçilse de anlatıcı, öykünün sonunda geleneksel ticaretin daha değerli olduğunu anlar. Mustafa Çiftci, “Kaliteli Zaman Geçirmek” başlıklı yazısında, pahalı menüye sahip kafelerde yer bulmak zorken ucuz menülü kafelerde daha kolay olduğundan söz eder: “*Bir statü sembolü olma yolundadır bu kafeler. Büyük şehirlerde zaten olmuştur ama taşra için de bu kafelere oturmak bir çeşit 'kaliteli zaman geçirme vesilesi oluyor.*” (Çiftci, 2021b, 125) “*Bir zincirin parçası olan kafelerde merkezin seçtiği müziği ve radyo istasyonlarını dinleyebiliyormuşuz. İtiraz ettim, en azından Türkçe parçalar çalınсын istedim ama şirket politikası böyle dediler. Politikanız batsın.*” (Çiftci, 2021b, 125-126) Söz konusu ifadelerden de anlaşıldığı gibi yazar, zincirin parçası olan kafelerde yer alan kurallara sıcak bakmaz. Çünkü bu yenilikler, bizim kültürümüzden, alışkanlıklarımızdan farklıdır. Benzer şekilde markalaşmak konusundaki görüşünü ise şöyle açıklar: “*Ben şahsen değişim meselesini çok lüzumlu bulmam. Markalaşmak yerine daha iyi et satmayı, her zaman temiz bir işletme olmayı, borcunu ödeme gayreti içinde olmayı, büyümek yerine kök salmayı, gelenek oluşturmayı ve geleneği aktarmayı önemserim.*” (Çiftci, 2021b, 169-170) Böylece yazarın değişmek yerine geleneğe bağlı kalmayı tercih ettiğini anlarız ve söz konusu görüşlerini de yazar “Köfte Ekmek” başlıklı öyküsüne yansıtılmış olur. “Turkuaz Ajans” başlıklı öyküde ise Asım, yıllarca tabelacı olarak çalışır. Daha sonra oğlu Nurettin büyüyüp işlerin başına geçince: “*İşte böyle teker meker giderken, oğlan dedi ki baba bu iş böyle olmuyor, biraz işleri büyütsek, daha modern bir şeyler yapsak, işleri ajans boyutuna taşısak...*” (Çiftci, 2020a, 112) der ve yılların Tabelacı Asım'ı reklam ve imaj danışmanı olur. Asım işlerin işleyişinde biraz zorlansa da oğlunun azmi ve çalışkanlığı sayesinde bu işte de tutunmayı başarırlar.

Mustafa Çiftci'nin öykülerinde halk hekimliğinin de, toplum arasında yaygın olduğu görülmektedir. İnsanlar doktora gitmeye çekindiği ya da doktora inanmadıkları için otlardan medet umarlar. Bu alanda eğitim almamış, yetersiz kişiler tarafından hazırlanılan ya da tarifi verilen tedaviler, bazen insanların derdine derman olurken bazen de insanları ölüme sürüklemektedir. Örneğin; “Ankara'daki Evlatlar” başlıklı öyküde, “*Diyordu ki, Yozgat kış memleketidir. Kardan, buzdan ayağı kayan, düşen çok olur. Düşenlerin çoğu doktora inanmaz sana gelir. Gelenlerin hotu düşmüş, götü çıkmıştır, karasakız vurmak ister. Sen karasakız nasıl vurulur, tarif edeceksin.*” (Çiftci, 2020b, 72) Benzer şekilde “Çati'ye Kıyamam” başlıklı öyküde de Necati (Çati) az gören gözleri için doktorlardan şifa bulamayınca Nesli Abla'sından medet umar. Nesli Abla'sı da ona otlardan merhem yapıp verir: “*Bu otlar tülbente serilecek*

ve de en az iki saat beklenecek. İki saatten sonra tülbent gözden alınıp gözler açılmadan uykuya varılacak. Gözlerin dibinden dibinden ılık bir akıntı olursa bil ki ilaç yaramıştır.” (Çiftci, 2020a, 26) Bu tarifi uygulayan Necati, bazı sabahlar kıpkırmızı gözlerle uyanmış bazen de gün boyu gözyaşı durmamış, temelli görememekten korkarak bir sonuç alamadığı tedaviyi bırakmıştır.

“Eniştemin İlaçları” başlıklı öyküde anlatıcı, teyzesinin ve eniştesinin çocukları olmadığından bahseder. Doktor, hoca, şifacı peşinde koşmuşlar fakat sonuç alamayınca eniştesi otlarla ilgilenmeye başlamıştır. İlk önce kendileri için ilaç yapan enişte, daha sonra herkesin derdine derman olmaya çalışır: “Eniştem eve gidip gelenlerin, yolda çevirip aman bize bir el at diyenlerin hiçbirini geri çevirmedi. Ben bilmem demedi. Evdeki ottan, çöpten, kaynatılmış sulardan, ilaçlı ballardan neyi varsa gelene gidene verdi. Bazısı zehirlenip acil servise dar düştü. Bazısı şifa buldu. Duacı oldu.” (Çiftci, 2020a, 60) “Diyeşet” başlıklı öyküde de Cemiyet, daha önce duyup aklında kalanları kendisine gelen kişilere önerir: “Herhal şu ot midendeki yangını alır. Felancadan duydum bu tohum bala karıştırıp yenirse iyi olurmuş, dedi. Şifa için gelen giden artıyordu.” (Çiftci, 2020a, 132) Cemiyet’in bu tutumu ve yardımsever hali, kiraz çekirdeğini ezip suya karıştırarak içen bir kızın fenalaşmasıyla son bulur. Böylece yazar bu konuda eğitim almadan, bilinçsizce yapılan uygulamaların, insan sağlığını tehdit edebileceğini anlatarak söz konusu uygulamalara yeri geldiğinde eleştirel bir tutumla yaklaşmıştır.

Ayrıca öykülerde, halk inançlarına da yer verildiği görülmektedir. Örneğin; “Kara Kedi” başlıklı öyküde Aziz Efendi, kul sıkışmayınca Hızır yetişmezmiş görüşünün halkın arasında yaygın bir inanç olduğunu gösteren bir ifade kullanır: “Ben anamı, bilmem ya yüce Mevlam bana acıdı zahir. Hacı Münir, Hızır mısın kölesi olduğum? Herhal Hızırsın. İlle de Hızır olup görünmez ya mübarek, bazen de böyle bir Hacı Münir olur da elinden tutar.” (Çiftci, 2020b, 32) “Çati’ye Kıyamam” başlıklı öyküde detaylı bilgi verilmese de, lohusa kadınlarına al bastığında ne yapılması gerektiğinden (Çiftci, 2020a, 17), dileği olan kızların dağda bayırda dilek ağaçlarına renkli çaputlar bağladıklarından (Çiftci, 2020a, 27) söz edilir.

Kısaca öykülerde gelenek ve göreneklerin, halk hekimliğinin yaygın olduğunu, ataerkil yaşam süren ailelerde babanın önemini, geleneksel yaşamın; aile yaşantısında, evliliklerde, çocuğa ad vermede, ticarete vb. hâlâ daha yaygınlığını koruduğunu, tabii modern yaşamın da bölge insanını etkilediğini görmekteyiz. Öykülerde böylece insanlar için önemli olan doğum, evlilik, ölüm evrelerinin her aşamasında dinî inançların, gelenek ve göreneklerin etkin kültürel unsurlar olduğu karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca öykülerde eğlence kültürü adı altında yer verebileceğimiz düğünlerden, festivallerden, çocuk oyunlarından da bahsedilmiş, detaylar verilmese de insanları bir araya getiren etkinliklere değinilmiştir.

Eğlence Kültürü

Mustafa Çiftci'nin öykülerinde aile ve aile içi ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Yazar, aile yaşantılarından bahsettiği gibi bir yuvanın kuruluş aşamasından da söz eder. Kız isteme, nişan, düğün vb. hususlar insanları bir araya getirir ve yeni kurulacak olan yuvanın şahitliğini yapan kişiler, bu mutlu anı düzenledikleri eğlencelerle kutlarlar. Bu kutlama şekli, yöreden yöreye değişiklik göstermekle birlikte yıllar içerisinde kısmen değişse de temelde esas kalan uygulamalarla, kültürün bir parçasını oluşturur. Eserlerde düğünler hakkında detaylı bilgiler nadiren yer alsa da düğünlerin, toplumdaki yeri ve önemine dikkat çekilir.

Düğün hakkında en detaylı bilgiyi “Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde” (Çiftci, 2019, 59-75) başlıklı öyküde görmekteyiz. Söz konusu öyküde Cabir Usta, düğünlerde saz çalar ve türküler söyler. İnsanları eğlendiren kişidir. Oğlu Arif de onunla birlikte düğünlerde saz çalar. Düğün âdetlerinden öyküde bahsedilmez ama düğün esnasında çalınan türküler, misafirlerin oynaması, davetlilerin oyuna kalkması için söylenen sözler yer alır. Bir düğün evine Cabir Usta, oğlu Arif ve saz öğrencisi Eren ile birlikte gider. İlk önce düğün alanına aletleri yerleştirirler. İlk parçayı Cabir Usta söyler. Misafirler yavaş yavaş gelmeye başlarlar. Sonra Eren ile Arif, piyasaya yeni düşmüş olan şarkıları çalarlar. Daha sonra Arif hem saz çalar hem türkü söyler. Bitince sıra Eren'e gelir. Eren mikrofonu alır. Çalmadan önce “*Yerinde oturup da oyuna kalkmayanın en kötü günü böyle olsun efendim.*” (Çiftci, 2019, 66) der. Türküsünü söyler. Ardından “*Haydi, hoppa! Oynamayanın elleri kırılsın demiyek amma siz de boş komayın meydanı hele koçlar*” (Çiftci, 2019, 66) diyerek davetlileri oynamaları için meydana çağırır.

“Dilara” (Çiftci, 2021a, 13-19) başlıklı öyküde de, tıpkı dedesi gibi düğünlerde oynamasıyla dikkat çeken Yusuf'un hikâyesi anlatılmaktadır. Düğünlere misafirler, en az bir ay önceden davet edilir. Önceleri düğün davetiyeleri yoktur. Yaşlı bir kadın yanına genç bir kızı alır ve ev ev dolaşıp uygun görülen kişileri düğüne davet eder. Yusuf'u da düğünü şenlendirsin diye özellikle çağırırlar. Davetliler toplanmış olsun diye düğünlere biraz geç giden Yusuf, oynarken ter içinde kalır: “*Ter boyumu aşınca âdet töre bilen teyzeler yanlarında getirdikleri işlengili, kokulu mendiller ile alnımın terini silerler. Sonra da o mendili bana verirler.*” (Çiftci, 2021a, 15) Sahneye çıkmadan önce Yusuf, adını anons ettirir. Sazcılar, Yusuf'un oynayacağı parçaları bilirler, ona göre çalarlar. Yusuf, sahneye çıkar çıkmaz ilk önce salondakileri selamlar sonra da başlar oynamaya.

“Bir İğne Bin Kuyu”(Çiftci, 2020b, 87-107) başlıklı öyküde de Şahin ile Memnune'nin düğününden söz edilir fakat detaylar verilmez. İlk önce Memnune'yi isterler. Yüzükler takılır. Güllü şerbetler içilir. Evlenmemiş olan kızlar, “Darısı bize” diyerek dua ederler. Ardından da komşular kayınvalideye hayırlı olsun gelirler. “Çati'ye Kıyamam” başlıklı öyküde de Necati ile Halime'nin evlendiğinden bahsedilir. Yüzükler takılırken gül şerbeti verilir

(Çiftci, 2020a, 32). Başka ayrıntı yer almaz. “Şırıl Şırıl” başlıklı öyküde de anlatıcı, yaptığı evliliği şu cümlelerle anlatır: “*Yine telli duvaklı gelin olduk, yine ata bindik, yine köyün bebeleri koşuştular, anamın gözyaşıyla babamın duasıyla çıktık evden...*” (Çiftci, 2020a, 110)

Öykülerde eğlence kültürü adı altında en çok düğünlere yer verilmektedir. Düğün âdetlerinden bir iki husus bağlamında söz edilip (misafirlerin davet ediliş şekli, yüzükler takılırken içilen güllü şerbetler, dualarla baba evinden çıkan gelinler vb.) genel olarak geçilse de düğünlerde öne çıkan davet edilen kişilerin oynayarak eğlenmeleri olur. Ayrıca öykülerde festivallere de yer verildiğini görmekteyiz. *Yozgat Kent Tarihi* başlıklı kitapta, 10-15 Temmuz 2000 yılından itibaren il merkezinde çeşitli sosyal, kültürel etkinlikler yapıldığı belirtilmektedir: “*Kazankaya Turizm Festivali, Aydıncık Soğan Kültür ve Sanat Festivali, Sarıkaya Millî Kültür ve Sanat Haftası, Bozhöyük Yayla Şenlikleri, Eymirliyer Yayla Şenliği.*” (Hızl. Dursun ve Doğan, (Yılı belirtilmemiş), 157) Yazar da bölgede düzenlenen festivallerden “Kara Kedi” başlıklı öyküsünde bahseder. Festivalin adı ve mahiyeti hakkında bilgi verilmese de festival eğlencesinden söz edilir. Aziz Efendi bulunduğu kahvehanede birinin şu sözlerini işitir: “*Kardaşım her yerde festival ediyorlar. Güreşçiler, davul, zurna gırla. Bir görsen tam şenlik. Alisi, Velisi, polisi, valisi hep orada...*” (Çiftci, 2020b, 38) Daha sonra Aziz Efendi de festivallere gidip kokularını satmaya karar verir. “*... haber aldı ki falanca kasabada bir festival olacaktı. O kasabada çok fazla Almanca varmış. Almanya’dan ‘yöro’lar su olup akarmış. ‘Te-re-te’ den türkücüler geliyormuş ki her biri görmeye mahsusmuş.*” (Çiftci, 2020b, 39) Festival programı şöyledir: “*Festival programında üç gün boyunca yarışmalar, etli pilav dağıtımı, akşamları konser, son gün de karakucak güreş vardı.*” (Çiftci, 2020b, 41) Aziz Efendi’nin festival işi, festivalde gençler tarafından şiddet görmesiyle sonlanır. “Sanki Amerikan Başkanını Seçiyoruz” başlıklı öyküde de, avcılık ve atıcılık derneğinin işleyişi hakkında kısaca bilgi verilir. Festival konusu ise, derneğin yaptığı çalışmalar hususunda karşımıza çıkmaktadır: “*Yahu avcılık derneğinin ne çalışması olacak! Yılda bir kere festival günlerinde belediye başkanına ve valiye atış yaptırılacak.*” (Çiftci, 2021a, 68) Böylece avcılık ve ata sporu olan güreşin de festivallerde yer aldığını, bu kültürün devam ettirildiğini görmekteyiz.

Düğünlerden, festivallerden söz eden Mustafa Çiftci, çocuk oyunlarına da bir iki öyküsünde yer verir. *Yozgat Kent Tarihi* başlıklı eserde belirtildiğine göre; “*Çocuklar eskiden köy meydanlarında ve sokaklarda aşık, körebe, saklambaç, çelik-çomak gibi oyunları oynarlardı. Bugün aşık ve çelik-çomak oyunları ortadan kalkmıştır. Onların yerine, buldukları düz yerde futbol oynamaktadırlar.*” (Hızl. Dursun ve Doğan, (Yılı belirtilmemiş), 159) “Ensesi Sararmış Adamlar” (Çiftci, 2020b, 49-69) başlıklı öyküde de ifade edilen durum söz konusudur: “*Topumuz bile yoktu kardaşım. Düşün şimdiki sıpaların her şeyleri var. Bizim bir tek aşık var elimizde, şimdiki çocukların*

aşık nedir nasıl oynanır haberleri bile yok.” (Çiftci, 2020b, 53-54) Böylece zaman içinde unutulmaya yüz tutmuş olan aşık oyunundan bahsedilse de ayrıca unutulduğu için eleştirilmiş olsa da, anlatıda oyunun nasıl oynandığı hakkında bilgi verilmemesi de dikkat çekicidir. Çocuklar arasında yer alan diğer bir oyunu da “Baba Neredesin?” başlıklı öyküde görmekteyiz. Öyküde mahallede çocuklar arasında oynanan Japon Kale oyunundan bahsedilir: *“Herkesin kendi küçük kalesi var. Gol yemek yok ama gol atmak için çırpınmak var.”* (Çiftci, 2019, 27)

Sonuç

Yozgat'ta doğmuş, büyümüş ve hâlen Yozgat'ta yaşamaya devam eden Mustafa Çiftci'nin öyküleri incelendiğinde, öykülerde kültürün ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Yazar ne kadar anlattıklarının kurgudan ibaret olduğunu, yaşanmış olaylara dayanmadığını ifade etse de yaşanmışlık izlenimi barındıran, gerçekçiliğin ağır bastığı öykülerde Yozgat, tüm değerleriyle gözler önüne serilmektedir. Taşrada verilen yaşam mücadelesi, geçim kaygısı, insanların içten ve samimi tavırları yer yer mizahi bir üslupla dile getirilmektedir. Mustafa Çiftci, kahramanları aracılığıyla bölgeye has yöresel ifadelerle, deyimlere öykülerinde yer vermiş, türküler ağırlıklı olmak üzere tekerlemelere, masallara, ağıtlara değinmiştir. Çoğu zaman öykülerde; türkülerin, masalların, anlatıların içeriğine yer verilmemesi bize, bu değerlerin nesilden nesile aktarılma görevinin üstlenilmediğini fakat toplumda özellikle türkülerin önemli bir yere sahip olduğunu, duyguları anlatmakta etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Mustafa Çiftci'nin öykülerinde dinî inançlar, gelenek ve görenekler, halkın yaşamında yönlendirici kültür unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel yaşamın daha fazla muhafaza edildiği Yozgat ve çevre illerinde ataerkil aile yapısının korunduğunu görmekteyiz. Aile büyüklerine gösterilen saygı, ailede erkeğin (dedenin, babanın) önemi, evlilik konusunda çoğu zaman çocukların değil ebeveynlerin görüşlerinin, isteklerinin geçerli olması, çocuklara aile büyüklerinin isminin verilmesi vb. hususlar anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Öykülerde, ne kadar geleneksel yaşam varlığını sürdürse de, modernliğin etkileri, teknolojik gelişmelerin de yansımaları söz konusudur. Görücü usulü evliliğin yaygın olduğu bir yerde internet ortamında tanışan gençlerin evlilik düşüncesi, geleneksel ticaretin yanında Amerikalı işletmeye ait bir firmanın bir parçası olma eğilimi ya da tabela işini ajans boyutuna taşıma vb. hususlarda geleneğin dışına çıktığı görülmektedir. Öyküleri ve yazarın ifadelerini dikkate aldığımızda yazarın modernleşme konusuna biraz daha mesafeli durduğu, geleneksel değerleri daha fazla önemseydiği anlaşılmaktadır.

Öykülerde dinî inançlar ön plana çıkmış, kahramanlar sevinçlerinde de üzüntülerinde de Allah'a yönelmiş, Allah'a sığınmış ve dillerinden duaları eksik etmemişlerdir. Zorda kalanlara Hızır'ın yardım edeceğine inanılmış, iyi dilekler için ağaçlara kumaşlar bağlanmış, doğum yapan kadınlar al basmasından kendi uygulamalarıyla korunmuştur. Hasta olan, bir derdi

bulunan doktora gitmek yerine halk hekimliğine yönelmiştir. Bilinçsiz kişiler tarafından verilen tarifler, yapılan uygulamalar kimi zaman insanların canlarını tehlikeye atacak kadar riskli bir hal almıştır ki bu durum yazar tarafından da eleştirilmiştir. Kısaca Mustafa Çiftci öykülerinde aile yapısı, bebeğe isim verme, çocuğun yetiştirilmesi, evliliğin aşamaları, düğünler, oyunlar, festivaller, cenaze işlemleri gibi doğumdan ölüme kadar halkın yaşamını eserlerine yansıtmış, “geleneği aktarmak büyük bir sorumluluk, ben bu sorumluluğun altında ezilirim” dese de doğup büyüdüğü kültüre yabancı kalmamış, öykülerinde de önemseydiği kültüre, geleneksel değerlere yer vermiştir. Yazar, söz konusu değerlere zaman zaman eleştirel bir tutum da sergilemiş, yeri geldiğinde babanın ailede bu kadar baskın olmasının çocuk ile baba arasındaki iletişimi güçleştirdiğini özellikle çocuk kahramanları aracılığıyla dile getirmiş, görücü usulü evliliği, resmi nikâh olmadan imam nikâhıyla yapılan evlilikleri vb. durumları kahramanları aracılığıyla eleştirmiştir.

Kaynakça

- Aydın, M. (2020). *Kültür sosyolojisinin temel kavramları*. K. Alver ve N. Doğan (Ed.), *Kültür sosyolojisi* (s. 39-69) içinde. Ankara: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Bulut, Y. (2019). *Siyaset, kültür ve siyasal kültür*. M. Özben (Ed.), *Kültür ve toplum* (s.109-145) içinde. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çapcıoğlu, İ. ve Demir, Z. (2020). *Durgun sulardan bulanık denizlere: din, kültür ve kimlik ilişkisi*. H. Beşirli ve Z. S. Tekten Aksürmeli (Ed.), *Kültür ve kimlik: Disiplinlerarası yaklaşımlar* (s. 121-151) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çiftci, M. (2019). *Ah mercimeğim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftci, M. (2020a). *Adem'in kekligi ve Chopin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftci, M. (2020b). *Bozkırda atmışaltı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftci, M. (2021a). *Ağlaya ağlaya öldük anam bacım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftci, M. (2021b). *Kalfa uykususu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (2019). *Kültür*. B. Göçer (Çev.), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Ebadi Asayesh, F. (2019). *Modernlik, gelenek ve kültür*. M. Özben (Ed.), *Kültür ve toplum* (s. 61-80) içinde. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Eliot, T.S. (1987). *Kültür üzerine düşünceler*. S. Kantarcıoğlu (Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Erdal, İ. (2020). *Tarihin kimlik ve kültür ile ilişkisi bağlamında Cumhuriyet dönemi kurumsal yapılarda Türk kimliğinin inşa süreci*. H. Beşirli ve Z. S. Tekten Aksürmeli (Ed.), *Kültür ve kimlik: disiplinlerarası yaklaşımlar* (s. 87-103) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.

<https://www.dusuncemektebi.com/d/174431/mustafa-ciftci-ben->

[kutuphanelere-degil,-pazar-yerlerine-talibim](#)

<https://www.netyazi.com/mustafa-ciftci-ile-roportaj-elif-solmaz-cagliyan>

<https://www.star.com.tr/roportaj/66-plakali-oykulere-odul-haber-986904>

<https://www.youtube.com/watch?v=eAQuvdY2eS0>

<https://www.youtube.com/watch?v=KcT1FxsWs5M>

<https://www.youtube.com/watch?v=LHlnPJqVWxg>

Kaplan, M. (2011). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kapusuzoğlu, E. (1997). *Tarih-kültür-folklor merkez ve ilçeleriyle Yozgat*. Yozgat.

Köktürk, M. (2017). *Toplum ve kültür*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kösoğlu, N. (2018). *Millî kültür ve kimlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Meriç, C. (2020). *Kültürden irfana*. M. A. Meriç (Hzl.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Okuyucu, M. (2006). *Yozgat ve Orta Anadolu bölge ağzında yaşayan kelimeler, deyimler, atasözleri*. Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık.

Sezal, İ. (2019). *Kültür ve sanat*. M. Özben (Ed.), *Kültür ve toplum* (s. 245-267) içinde. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tural, S. K. (1988). *Kültürel kimlik üzerine düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Turhan, M. (1969). *Kültür değişimleri*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Türkçe sözlük. (2011). Ş. H. Akalın vd. (Hzl.), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ünal, Ö. (2008). *Yozgat yöresel kelimeler sözlüğü*. Ankara: Yozgatlı Dernekler Federasyonu Yayınları.

Yozgat kent tarihi. F. Dursun ve Ş. Doğan (Hzl.), T.C. Yozgat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Basım Yeri: Bozok Ofset, Yozgat.

Ziya Gökalp (2018a). *Türkçülüğün esasları*. S. Çonoğlu (Hzl.), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ziya Gökalp (2018b). *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak*. O. Karatay (Hzl.), Ankara: Akçağ Yayınları.

Atıf için:

Öztoprak, B. (2022). Mustafa Çiftci'nin öykülerinde kültürel unsurlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 89-119. doi: 10.54558/jiss.1058167

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Covid-19'un Finansal Piyasalar ve Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi¹

Melek Yıldız* Canan Dağdır Çakan** Esengül Özdemir Altınışik***

Öz

Amaç: Çalışmanın amacı bir sağlık krizi olarak başlayıp finansal bir krize dönüşen Covid-19 döneminde bireylerin finansal kararlarındaki değişimi tespit etmeye çalışmaktır.

Yöntem: Çalışmanın amacı doğrultusunda borsa işlem hacmi, kredi hacmi ve BES'e giren sözleşme sayısı değişken olarak belirlenmiş, bu değişkenlerin vaka sayısı ile nedensellik ilişkisi Mart 2020-Ağustos 2021 dönemi haftalık verileri Toda-Yamamoto yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgular: Analiz sonuçlarına göre koronavirüs değişkenini temsil eden vaka sayısı ile sektörleri temsil eden BIST100 endeks değeri ile toplam kredi hacmi ve BES giren sözleşme sayısı değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca vaka sayısı ile sektörleri temsil eden değişkenler arasındaki ilişki ikili test şeklinde VAR modeli ile sınanmıştır. Buna göre toplam kredi hacmi vaka sayısının nedeni iken, vaka sayısı BES giren sözleşme sayısı ile nedensellik ilişkisi göstermiştir. BES giren sözleşme sayısı toplam kredi hacminin nedeni olarak belirlenmiş, BIST100 endeks değeri de BES giren sözleşme sayısının nedeni olarak çift yönlü nedensellik ilişkisi göstermiştir. Ayrıca BIST100 endeks değeri ile toplam kredi hacmi arasında ise karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır.

Sonuç: Çalışmadan elde edilen sonuçlar pandemi sürecinin yarattığı koşulların finansal kararlar üzerinde etkili olduğu yönündedir.

Özgünlük: Sermaye piyasaları, bankacılık ve emeklilik sektörüne ilişkin seçilmiş verileri bir bütün olarak ele alan ve salgın döneminin finansal piyasalar üzerindeki etkisini belirleyen bu çalışmanın konuya ilişkin bilgi birikimini artırarak literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Covid-19, yatırım araçları, bankacılık, sigortacılık, sermaye piyasası.

¹ Bu çalışma, 16-17 Ekim 2021 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen International Congress of Management, Economy and Policy 2021 Sempozyumunda sunulmuştur.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, melekyildiz@karatekin.edu.tr

** Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Bankacılık Bölümü, cdagidir@marmara.edu.tr

*** Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü, esengulaltinisik@duzce.edu.tr

The Impact of Covid-19 on Financial Markets and Investment Preferences²

Melek Yıldız* Canan Dağdır Çakan** Esengül Özdemir Altınışik***

Abstract

Purpose: The aim of study is to try to determine the change in financial decisions of individuals during Covid-19 period, which started as a health crisis and turned into a financial crisis.

Method: For this purpose, the exchange trading volume, loan volume and number of contracts entering the private pension system (PPS) were determined as variables in study, and the causality relationship between these variables and weekly data for period March 2020 – August 2021 was analyzed by Toda-Yamamoto method.

Findings: The findings showed that there's a causal relationship between number of cases representing the coronavirus variable and BIST100 index value representing the sectors, total loan volume and number of contracts entering PPS. Also the relationship between number of cases and variables representing the sectors was tested in VAR model in form of a double test. Accordingly, while total loan volume was cause of number of cases, number of cases showed a causal relationship with number of contracts entered into PPS. The number of contracts entering PPS was determined as reason for total loan volume, and BIST100 index value showed a bidirectional causality relationship as the reason for number of contracts entering PPS. Also there's a reciprocal causality relationship between BIST100 index value and total loan volume.

Implications: The results obtained from the study are that the conditions created by the pandemic process are effective on financial decisions.

Originality: It is thought that this study, which deals with selected data on the capital markets, banking, and pension sectors as a whole and determines the effect of the epidemic period on financial markets, will contribute to the literature by increasing the knowledge on the subject.

Keywords: Covid-19, investment instruments, banking, insurance, capital market.

² This study was presented at the International Congress of Management, Economy and Policy 2021 Symposium held in Istanbul on 16-17 October 2021.

* Ass. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Finance and Banking Department, melekyildiz@karatekin.edu.tr

** Ass. Prof. Dr, Marmara University, Faculty of Financial Sciences, Department of Banking, cdagidir@marmara.edu.tr

*** Res. Asst., Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of Insurance and Social Security, esengulaltinisik@duzce.edu.tr

Received : January 21, 2022 Accepted: March 7, 2022
Type : Research

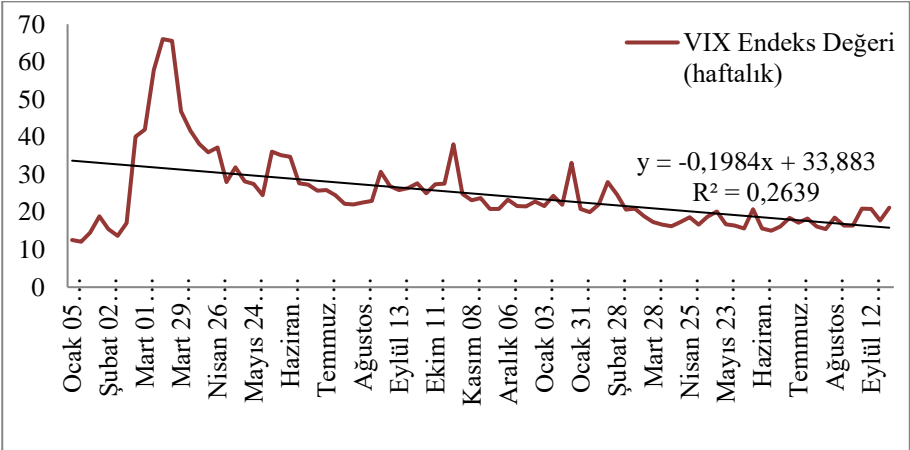
Giriş

1738’de ilk defa Bernoulli’nin bahsettiği ve risk altında verilen kararları inceleyen “Beklenen Fayda Teorisi”ne göre duygularından bağımsız olarak rasyonel hareket eden insan, risk ve belirsizlik içeren fırsatlardan beklenen faydası daha yüksek olanı tercih etmektedir. Ancak bu teori 20. yy’ın ikinci yarısında bazı bilim insanları tarafından eleştirilmiştir. Bundan sonraki zamanda psikolojinin de karar verme sürecinde etkili olduğu belirtilmeye başlanmıştır. 1979 yılında Kahneman ve Tversky tarafından yapılan çalışmada karar alma sürecinde insanların istatistiksel olasılıklardan saptığı, bu süreçte bilişsel kısa yollar oluşturduğu, risk ve belirsizlik durumunda mantıklı olamayacağı belirtilerek beklenen fayda teorisinin ihlalleri açıklanmıştır. Öte yandan Beklenti Teorisini öne süren Kahneman ve Tversky insanların riskten kaçınma eğilimlerinin yüksek olması nedeniyle karar verme sürecinde irrasyonel davranabileceğini ifade etmiştir. Öyle ki araştırmacıların öne sürdüğü bu teoriye göre insanlar alacağı risk, elde edeceği kazancın altında olsa bile riskten kaçınma güdüsüyle büyük bir kazançtan feragat edebilecektir (Müldür, 2018, s. 39). Böylece gündeme gelen bu yeni teoriyle finans alanı farklı bir boyut kazanmış ve piyasa katılımcılarının bilgi yapısının ve kişisel özelliklerinin, yatırım kararlarını ve piyasa sonuçlarını sistematik bir şekilde etkilediğini varsayan bir finans alanı olarak davranışsal finans (Qawi, 2010, s. 3) literatüre girmiştir. Davranışsal finansın bu varsayımı, duyguların, deneyimin, çevrenin ve içinde bulunulan koşulların yatırım kararları üzerindeki etkisini göstermektedir. Dahası, Tufan ve Sarıççek (2013)’in ifade ettiği gibi insanların psikolojik durumu ve algı şekli yalnızca verecekleri yatırım kararında değil, piyasanın gelişimi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla finansal kararların ve davranışların psikolojiden ayrı ele alınmaması gerekir.

Gerçekten de finansal piyasalardaki gelişmelere bakıldığında yatırımcıların dönemsel olarak farklı davranışlar sergilediği, diğer bir deyişle bazı dönemlerde varlıklar, menkul kıymetler gibi yüksek riskli ve hatta spekülâtif yatırımları tercih eden yatırımcıların sonraki süreçte tamamen sabit getiri sağlayan yatırımlara veya nakde yöneldiği dikkat çekmektedir (Saraç ve Kahyaoğlu, 2011, s. 136). İşte kısa bir süre önce dünyanın tamamına hızla yayılan Covid-19 salgını da yatırımcıların finansal kararlarında ortaya çıkan bu dönemsel değişime verilecek önemli ve güncel bir örnektir. Zira salgının ortaya çıktığı andan itibaren yatırımcılar, asimetrik bilgi sorununa maruz kalmış ve bu sebeple yerinde karar verememiştir. Hem piyasalarda yaşanan bu aksaklıklar hem de yatırımcıların psikolojik olarak piyasada kaybetme korkusu finansal olarak düşüşte olan piyasaları olumsuz yönde etkilemiştir. Pandemi sebebiyle birçok ülkenin sosyal ve ekonomik hayatı kısıtlaması, ev karantinaları uygulaması, yüz yüze eğitim-öğretim faaliyetlerini durdurması yatırımcı psikolojisini derinden etkilemiş, korku endeksi bu dönemlerde zirve noktalara ulaşmıştır. Şekil 1’de görüldüğü üzere özellikle 2020’nin Mart ayı

içerisinde dünyada salgının ciddi boyutlara ulaşması ve ülkelerin izole yaşam gibi yaptırımlar uygulaması yatırımcıların salgın sürecini endişeyle izlemelerine sebep olmuştur. Bu nedenle salgın süreci dünya ülkelerine ekonomi, üretim, işgücü, finansman, verimlilik açısından ağır maliyetler yüklemiş, bu durum firmaları ve ilgili tüm paydaşları da etkilemiştir. Üretimi düşen firmaların gelirlerinde yaşanan gerileme, salgın nedeniyle insanların evine kapanması ve karantina uygulamaları işgücünü ve işverenleri etkisi altına almıştır. Öyle ki sokağa çıkma yasağı nedeniyle üretimin durması ve tüketim talebindeki azalma bir yandan firmaların gelirini azaltırken bir yandan da mali sorumlulukların devam etmesi, geliri azalan firmaların ödemelerinin ve giderlerinin karşılanma zorunluluğu işletmeleri çaresizlikle başbaşa bırakmıştır (Özer, 2021, s. 350). Tüm bu olumsuzluklar korku endeksi değerlerini beslemiş ve koronavirüs salgınının pandemi boyutuyla ilan edilmesi ekonomik dengesizlikleri desteklemiştir. Şekil 1, korku endeksinin zirve yaptığı dönemin salgının karanlık dönemine denk geldiğini göstermektedir.

Şekil 1: Korku Endeksi ve Trend (VIX)

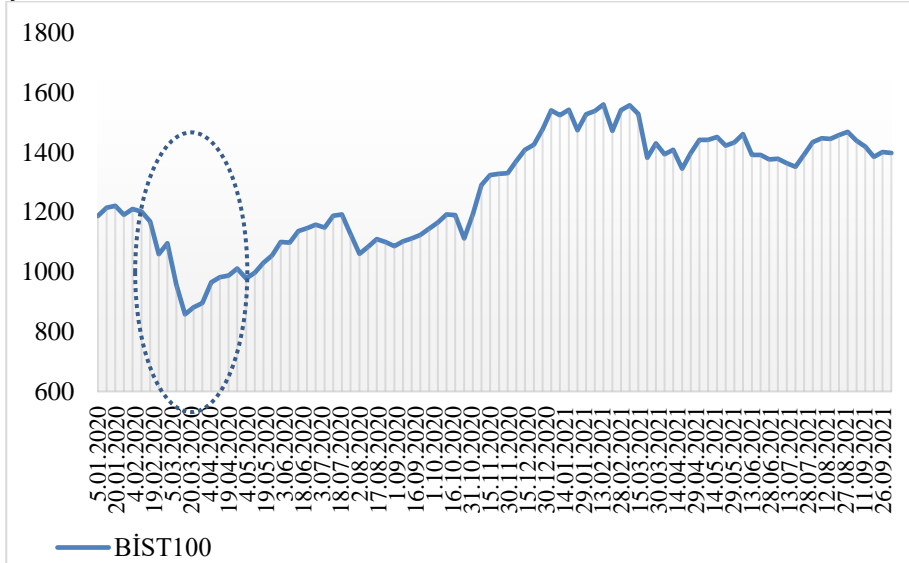

Kaynak: Investing.com internet sitesinden haftalık bazda alınan veriler MS Excel'de yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yatırımcıların olağanüstü durumlarda tepkilerinin ve davranışlarının yansımalarının etkilediği bir diğer piyasa aracı da borsa endeksi değeridir. Türkiye bazında borsa endeksi değerini gösteren Şekil 2, sermaye piyasalarının aktif hareket alanı olan borsaların Covid-19 sürecindeki istikrarsızlık ve karamsarlık durumundan ne şekilde etkilendiğini resmetmektedir. Şekil 2'de görülen endeksi değerindeki değişim Şekil 3'teki günlük vaka ve ölüm sayısındaki değişimle birlikte incelendiğinde yuvarlak içerisine alınan BIST100 endeksi değerinin, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü tarihe denk geldiği dikkat çekmektedir. Sağlık Bakanı Sayın Fahrettin Koca'nın 11 Mart 2020'de yaptığı basın açıklamasının ardından ekonomik göstergelerde oluşan

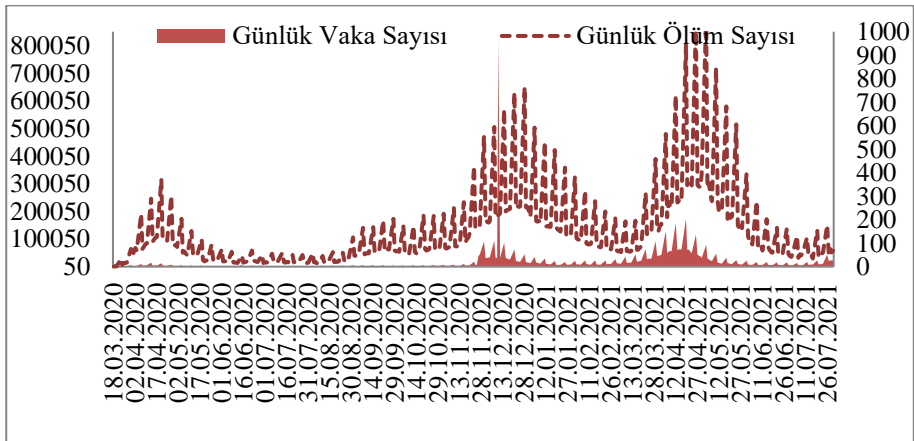
ani düşüşler ve değer kayıpları, BİST100 endeksine olumsuz yansımıştır (Reuters, Bloomberg, BBC, Sağlık Bakanlığı). Ardından alınan tedbirler ve açıklanan yardım paketleri ile toparlanmaya başlayan endeks değeri, vaka sayılarındaki artıştan dolayı tekrar düşme eğilimine girse de aşı haberleriyle tekrar yükselişe geçmiştir (Reis, 2021, s. 89).

Şekil 2: BİST100 Endeksi

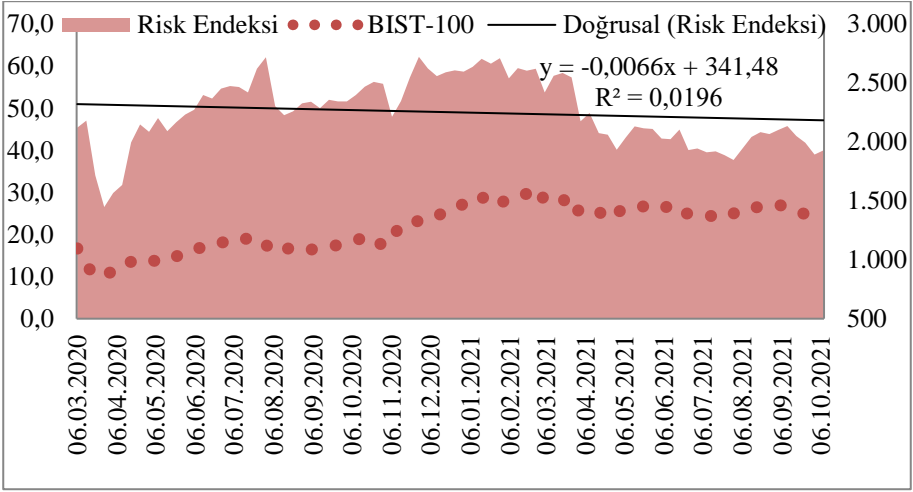

Kaynak: Investing.com internet sitesinden haftalık bazda alınan veriler MS Excel'de yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3: Günlük Vaka ve Ölüm Sayısı (Türkiye)

Kaynak: <https://ourworldindata.org/coronavirus> internet sitesinden alınarak, 18.03.2020 – 30.07.2021 tarihleri arasında Türkiye'de günlük olarak yaşanan vaka sayıları ve ölüm sayıları (sağ eksen) yazarlar tarafından MS Excel'de oluşturulmuştur.

Şekil 4: RISE (Risk İştahı Endeksi) ve BIST100

Kaynak: Merkezi Kayıt Kuruluşu tarafından alınan veriler, MS Excel’de yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Pandemi sürecinin, yatırımcıların risk alma istekliliğine nasıl yansıdığı da değerlendirilmesi gereken göstergelerden biridir. Bu amaçla Merkezi Kayıt Kuruluşu’ndan alınan verilerle Şekil 4 oluşturulmuş ve Risk İştahı Endeksi (RISE) ile BIST100 endeksinin pandemi dönemindeki hareketi birlikte gösterilmiştir. Sağ ekseninde yer alan veriler BIST100 endeksini, çizen trend ise tüm yatırımcılara ait risk endeksine aittir. Görüldüğü üzere 2020 Mart döneminde RISE’in eşik değer olan 50’nin altına inmesi BIST 100 endeksinde önemli değer kayıplarına yol açmıştır. Bu dönemde endekste dalgalanmanın VIX endeksindeki harekete benzer bir eğilim içinde olduğu ve genel itibarıyla RISE değerindeki düşüşe bağlı olarak BIST100 işlem hacminin daraldığı görülmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar Covid-19 salgın olayının bireylerin psikolojisini etkisi altına aldığını ve buna bağlı olarak da yatırımcıların tercihlerinde ortaya çıkan değişimle beraber piyasa göstergelerinin ve işleyişinin olumsuz etkilendiğini, araştırmacıların dikkatinin de tüm bu değişim ve gelişmelere toplandığını göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı güncel bir dönem olması sebebiyle Covid-19 pandemisine odaklanılacak ve yatırımcıların bu dönemde aldığı finansal kararların finans sistemini ne yönde etkilediği seçilmiş sektör verileri ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sırasıyla literatür araştırmasına, çalışmanın amacı, veri seti ve hipotezlerine, yöntem ve bulgularına yer verilecek ve ardından sonuç değerlendirmesiyle beraber öneriler sunulacaktır.

Literatür Araştırması

Covid-19'un yarattığı sosyal ve ekonomik etkiler birçok çalışmaya konu olmuş, araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Sınırlı bir zaman olmasına karşın literatürde söz konusu salgının etkilerini iktisadi açıdan ele alan çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, yapılacak çalışmanın özgünlüğüne ışık tutacak şekilde sermaye piyasaları, bankacılık ve sigortacılık sektörü çerçevesinde aşağıda özetlenmiştir.

Kılıç (2020) tarafından yapılan çalışmada olay etüdü yöntemi kullanılarak yeni tip koronavirüsün BIST sektör getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre sektörlerin birçoğunda negatif anormal getiri elde edildiği, ancak en yüksek negatif getirinin turizm ve tekstil sektöründe görüldüğü ifade edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada bazı sektörlerin pandemi sürecinden olumlu sonuçlar aldığı ve yine çalışmanın analizine dayanarak ticaret sektörünün pozitif getiri sağladığı belirtilmiştir.

Cepoi (2020) pandemiden en çok etkilenen altı ülke özelinde Covid-19 haberleri ile borsa getirileri arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında analiz yöntemi olarak panel kantil regresyonu kullanmıştır. Analiz sonucuna göre borsalar sahte haberler, medya ilgisi veya bulaşma gibi Covid-19 ile ilgili bilgilerle asimetrik bağımlılık sunmuştur. Çalışmada ulaşılan bulgular Covid-19 bağlantılı finansal kargaşayı azaltmak için uygun iletişim kanallarının kullanılması gerektiğini göstermiştir.

Himanshu vd. (2020) çalışmalarında Covid-19'un Delhi ve Mumbai'de yaşayan bireysel yatırımcıların portföy tahsis kararları üzerindeki etkisini ve Covid-19 pandemisinin neden olduğu aşırı belirsizlik dönemi öncesinde ve esnasında yatırımcıların çeşitli yatırım yolları hakkındaki algılarını incelemiştir. Çalışma sonucunda Covid-19 ile ilgili mevcut kriz döneminde bireysel yatırımcıların portföylerini yeniden tahsis ettiği, tüm yatırımcılar riskli varlıklardan risksiz varlıklara geçmese de riskli varlıkların getirisi beklenen getiriyle örtüşmediği için daha muhafazakar bir portföye geçtiği tespit edilmiştir.

Haroon ve Rizvi (2020) tarafından yapılan çalışmada koronavirüsle ilgili haberlerin neden olduğu duyarlılık ile hisse senedi piyasalarındaki oynaklık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre haber kuruluşlarının oluşturduğu panik, hisse senedi piyasalarında artan oynaklıkla ilişkilidir. Ekonomik sektörlere ilişkin bulgular ise panik haberlerinin koronavirüs salgınından en çok etkilendiği düşünülen sektörlerde daha büyük ölçüde oynaklığa neden olduğunu göstermiştir.

Ustalar ve Şanlısoy (2021) tarafından yapılan çalışmada virüs vakaları yüksek olan ve ekonomik güce sahip G7 ülkeleri ve Türkiye özelinde koronavirüsün borsa oynaklıkları üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. 11 Mart 2020-15 Ocak 2021 tarihlerini kapsayan model sonuçlarına göre

koronavirüse bağlı yaşanan kriz Fransa, Japonya, Kanada ve Türkiye'nin hisse senedi piyasalarındaki oynaklığı artırmıştır.

Ersoy vd. (2020) çalışmalarında kredi, takipteki krediler, menkul kıymetler, mevduat ve yabancı para pozisyonuna ilişki çeşitli verileri banka grupları açısından inceleyerek Covid-19'un bankacılık sektörüne etkilerini değerlendirmiştir. Çalışma sonuçlarına göre Covid-19 salgını ile kredi miktarında artış, kredi kartı kullanımında azalma meydana gelmiştir. Mevduatların ve menkul değerlerin genel olarak arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bekçi vd. (2020) çalışmalarında pandemi döneminde seçilmiş bankalar açısından mevduatların krediye dönüşme oranını kullanarak aktif kalitesini tahmin etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre analize dahil edilen 6 bankanın aktif kalitesinin azalan bir eğilimde olacağı, 3 bankanın aktif kalitesinde ise artış olacağı tahmin edilmiştir.

Yetiz (2020) Covid-19'un bankacılık sektörü çalışanları ve müşterileri açısından Swot analiziyle incelemiştir. Bankaların sahip olduğu tecrübeli personel, teknoloji düzeyi, inovasyon ve gelişmiş ürün ve hizmet çeşitliliği güçlü yanlar arasındadır. Banka ve müşteri ilişkilerinin zayıf olması, personel yetersizliği, fonlama yapısı ve maliyetlerdeki değişim zayıf yanlardan bazılarıdır. Dijitalleşmenin hızlanması, kriz yönetim tecrübesi fırsatlar arasında yer alırken, kur riski ve teknoloji riskler tehdit olarak değerlendirilen unsurlar arasında yer almıştır.

Koç vd. (2020) çalışmalarında CAMELS analizi kullanarak bankacılık sektörünün pandemi dönemindeki etkinliğini ölçmüştür. Çalışmada bankacılık sektöründeki kredi hacmi ile aktif kalitesi arasındaki ilişki eşbütünlük analiziyle incelenmiş, vaka sayısı ile kredi hacmi, takipteki kredi ve aktif kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu vaka sayısındaki artışın aktif kalitesini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Koşaroğlu vd. (2020) çalışmalarında Covid-19 döneminde bireylerin yatırım, tüketim ve harcama davranışlarındaki değişimi ölçmek amacıyla anket yöntemi kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre nakit para kullanımı azaldığı (%57,9), kredi kartı kullanımı (%57,7) ve temassız ödeme eğiliminin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin aylık geliri ile gayrimenkul alımı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Wang vd. (2020) çalışmalarında Covid 19 salgınının Çin sigorta piyasasını nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışmıştır. Elde edilen sonuçlar Covid 19'un Çin sigorta piyasası üzerinde olumsuzluklara neden olduğunu, bu olumsuz etkinin çalışma, sosyal güvenlik ve dijital sigortanın geliştirilmesiyle hafiflediğini göstermektedir.

Çakan (2021) pandeminin bankacılık sektörüne etkilerini çeşitli banka verileri kullanarak incelemiştir. Bankacılık sektörünün finansal aracılık rolü,

güçlü sermayesi ve dijital bankacılık alt yapısı ile önemli bir performans gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Yıldız (2021) Covid 19 pandemi sürecinin sigorta ve bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisini 2019-2020 yıllık verilerini karşılaştırarak sigorta, bireysel emeklilik ve otomatik katılım sistemi çerçevesinde yorumlamıştır. Çalışmaya göre hayat dışı, hayat ve emeklilik şirketlerinin dönem net karının pandemi sürecinde artmıştır. Ayrıca çalışmada sigorta şirketleri pandemiye rağmen daha fazla prim üretmiş, özellikle hayat branşının pazar payında artış, hayat dışı branşta ise önemli bir azalış olduğu ifade edilmektedir. Yine çalışmada satış kanallarının prim üretimi ve payları ele alınmış ve sigorta şirketleri, acente ve diğer kanalların prim üretimi ve satış kanalları içindeki payının arttığı, ancak brokerların tam tersi bir görünüme sahip olduğu ifade edilmiştir. Pandemi sürecinde sayısı azalan sigortalılar daha çok geleneksel satış yöntemlerini kullanmıştır. Son olarak çalışmada pandemide BES katılımcısının arttığını ancak OKS'nin genel görünümünün negatif olduğu sonucuna varılmıştır.

Atukalp (2021) Covid 19 salgınının Türk sağlık sigortası sektörü üzerindeki etkisini teminat adetlerini ele alarak incelemiş ve ilk vakanın tespit edildiği Mart 2020 tarihinden itibaren sağlık sigortasının Nisan, Ağustos, Ekim ve Aralık aylarında artış gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Harris vd. (2021) ise Covid 19'un hayat sigortası tekliflerini değiştirip değiştirmediğini araştırmış ve çalışma sonunda hayat sigortası şirketlerinin Covid 19 nedeniyle primlerini artırmadığı ve poliçe tekliflerini azaltmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada yukarıda özetlenen araştırmalarla benzer şekilde Covid-19 salgın dönemine odaklanılmaktadır. Ancak söz konusu çalışmalardan farklı olarak sermaye piyasaları, bankacılık ve emeklilik sektörüne ilişkin seçilmiş verileri kapsadığından bir bütün olarak salgın döneminin finansal piyasalar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın literatürde yer alan çalışmalardan ayrışacağı, konuya ilişkin bilgi birikimini artırarak literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada koronavirüs salgınının yatırımcıların bu dönemde aldığı finansal kararların finansal piyasalar üzerindeki etki boyutu nedensellik ilişkisi ile analiz edilecektir. Bu bağlamda sigortacılık sektörü için bireysel emeklilik sistemine (BES) giren sözleşme sayısı ve vaka sayısı; bankacılık sektörü için toplam kredi hacmi ve vaka sayısı; sermaye piyasaları için borsa işlem hacmi ve vaka sayıları arasındaki ilişkinin varlığı analiz edilecektir.

Yatırımcıların aldığı finansal kararlar çok yönlü olup, günümüzde iç içe geçmiş sektörlerin faaliyetleri arasından uygulamaya gittikleri için, yatırımcı boyutu finans sektörü ile ayrı ve birbirinden kopuk olarak düşünülemezle birlikte veri seti vaka sayısının her bir grubu temsil eden değişken üzerindeki ilişkisi ya da diğer bir söylem ile nedensellik ilişkisi analiz edilmektedir.

Araştırmanın Veri Seti ve Hipotezler

Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile ilişkilerin yönü ve boyutu saptanırken kullanılacak veri setinde bağımlı değişken olarak vaka sayısı, bağımsız değişken olarak BIST100 endeks değeri, kredi hacmi ve BES'e giren sözleşme sayısı yer almaktadır. Veri setinde yer alan vaka sayısı <https://ourworldindata.org/coronavirus> internet adresinden, sermaye piyasalarını temsilen BIST100 Endeks değeri <https://tr.investing.com/> adresinden, bankacılık sektörünü temsilen kredi hacmi Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'nın resmi web sayfasındaki haftalık bülten, sigortacılık sektörünü temsilen BES'e giren sözleşme sayısı ise Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM)'nin Bilgi Merkezi'nden alınmıştır. Öte yandan haftalık olarak alınan bu veriler Mart 2020 – Ağustos 2021 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Öncelikle söz konusu değişkenlerin durağanlık tespiti için Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF), Phillips ve Perron (1988) (PP) birim kök testi uygulanacak olup, birim kök varsayımları sağlandıktan sonra uygun gecikme sayısının tespiti ile değişkenler arasında nedenselliğin olup olmadığının tespiti için Toda-Yamamoto analizi kullanılacaktır. Çalışmada, veri setlerinin sektörel bazda analizi sağlanacak olup; veriler arasında nedensellik ilişkisi bulunup bulunmadığıyla ilgili olarak birçok hipotez test edilecektir. Bunların yanı sıra araştırmada sorulan temel soru şu şekildedir:

H0: Koronavirüs değişkeni (vaka sayısı) ile sektörleri temsil eden değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

H1: Koronavirüs değişkeni (vaka sayısı) ile sektörleri temsil eden değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Araştırmanın Analiz Yöntemi ve Bulgular

Zaman serilerinin durağanlık sorunu ekonometri uygulamalarının hemen hemen tamamında ilk incelenen model varsayımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Durağanlık analizi için ortaya atılan ilk birim kök testi Dickey ve Fuller (1979) çalışması ile literatürde yer edinmiştir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) birim kök testi olarak adlandırılan test, farkı alınmış zaman serisinin gecikmeli değerlerini modele eklemek kaydıyla otokorelasyon sorunundan kurtuluyor olsa da hata teriminde

gözlenen bir diğer önemli problem olan değişen varyans karşısında sağlıklı sonuçlar sunamamaktadır. Bu sorun, Phillips ve Perron (1988) (PP) çalışmasında Dickey ve Fuller (1981) testinin Newey ve West (1987) değişen varyans ve otokorelasyona karşı tutarlı kovaryans matris tahmincisi ile geliştirilmesi ile çözülmüştür. Hata teriminin klasik varsayımları sağlamamasından kaynaklanan problemlerden kaçınmak için uygulamalı çalışmalarda her iki test istatistiğinden de faydalanılmalıdır (Akar ve Özcan, 2020, s. 49). Geleneksel birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF), Phillips ve Perron (1988) (PP) kullanılmıştır. Ardından analiz yöntemi uygulanmıştır.

Toda ve Yamamoto (1995) sistemdeki serilerin durağan olmadığı durumda, geleneksel F-istatistiğinin standart dağılıma sahip olmayacağı için Granger nedensellik testi için kullanılan bu testin sonucunun geçerli olmayabileceğini göstermişlerdir. Toda ve Yamamoto(1995)'ya göre seriler durağan olmasalar da serilerin düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilebileceğini ve standart Wald testinin uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Bu yöntemde Granger nedensellik testi için, $[k+(dmax)]$ dereceden VAR model tahmin edilmekte ve katsayılar matrisinin ilk k tanesine Wald testi uygulanmaktadır. Toda ve Yamamoto(1995), ilgili serinin durağan, trend etrafında durağan veya eşbütünleşik olup olmadığı dikkate alınmaksızın, bu testin k serbestlik derecesi ile asimptotik χ^2 dağılımına sahip olduğunu göstermişlerdir (Yavuz, 2006, s. 169-170). Burada; k, tahmin edilen VAR modelinin uygun gecikme uzunluğunu, dmax ise modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir. Böylece yöntemin ilk aşaması sistemde yer alan değişkenlerin bütünleşme derecesinin tespiti, ikinci aşaması ise sistemin tahminidir. Buna göre yöntemin başarısı, sistemin gecikme uzunluğunun (k) ve serilerin bütünleşme derecelerinin (dmax) doğru tespitine bağlıdır. Toda ve Yamamoto tarafından önerilen bu yöntemin önemli bir özelliği, birim kök ve eşbütünleşme özelliklerinin tespitinde kullanılan potansiyel eğilimli ön testlere gereksinim olmayışıdır (Yavuz, 2014, s. 308-327). Böylece, ilgili yöntemin kullanımı ile serilerin bütünleşme derecesinin yanlış tespit edilmesi ile ilgili risk minimize edilmektedir.

Toda-Yamamoto testi uygulanmadan önce herhangi bir ön test yapma koşulu bulunmamaktadır fakat maksimum bütünleşme derecesinin elde edilebilmesi için analiz öncesinde birim kök testleri uygulanmalıdır (Yenilmez ve Erdem, 2018, s. 13). Gecikme sayısının belirlenmesi için için bilgi kriterleri ve tanılayıcı testler yapılmaktadır. Toda-Yamamoto testinin uygulanabilmesi için serilerin maksimum bütünleşme derecesi (dmax), modelin optimal gecikme sayısını (k) geçmemelidir (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2017, s. 50-52).

Toda ve Yamamoto (1995), Wald istatistiğinin asimptotik dağılımını (asimptotik bir χ^2 -dağılımı) garanti eden artırılmış bir VAR tahminini

gerektiren bir prosedür önermektedir, çünkü test prosedürü entegrasyon ve eşbütünleşme özellikleri için güvenilirdir (Alimi ve Ofonyelu, 2013, s. 131.). Modele ait denklemler aşağıdaki gibidir:

$$(1) \quad y_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^{k+d \max} \alpha_{1i} y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d \max} \beta_{1j} x_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$H_0 : \beta_{1j} = 0$$

$$H_1 : \beta_{1j} \neq 0$$

$$(2) \quad x_t = \delta_2 + \sum_{i=1}^{k+d \max} \alpha_{2i} x_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d \max} \beta_{2j} y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

$$H_0 : \beta_{2j} = 0$$

$$H_1 : \beta_{2j} \neq 0$$

H0: X değişkeni Y değişkeninin Granger nedeni değildir.

H1: X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir*.

*X ve Y değişkenleri modellerde bahsi geçen vaka sayısı, kredi hacmi, bireysel emeklilik sistemine giren sözleşme sayısı verilerinin modele dahil edilme ve modelde kullanımını model spesifikasyonu ile uygun olacak şekilde ifade etmek için yukarıdaki gibi verilmiştir.

Toda Yamamoto testine ait olan bu denklemde, k serbestlik derecesinde Wald test istatistiği sınanarak H0 temel hipotezi χ^2 dağılımının test istatistiğine göre hesaplanıp kabul ya da reddedilmektedir. Bu durum bizlere nedenselliğin tespitini sunmaktadır. Toda Yamamoto nedensellik analizi süreci içerisinde VAR model tahmini gerekmektedir. VAR model spesifikasyonu için modele ait denklem aşağıda yer almaktadır.

$$(1) \quad Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} X_{t-i} + u_{1t}$$

$$H_0 : \alpha_{12i} = 0$$

$$H_1 : \alpha_{12i} \neq 0$$

$$(2) \quad X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22i} X_{t-i} + u_{2t}$$

$$H_0 : \alpha_{2u} = 0$$

$$H_1 : \alpha_{2u} \neq 0$$

Çalışmada, bahsi geçen analizler yapılırken değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Haftalık bazda ele alınan BIST100 Endeksi, BES giren sözleşme adedi yani katılımcı sayısı ve toplam kredi hacmi değişkenleri, sırasıyla koronavirüs sebebiyle ortaya çıkan vaka sayısı verileri ile modellenmiştir. Her bir değişken için birim kök testleri uygulanmış, uygun düzey durağanlık değerleri belirlenmiştir. Birim kök testlerinden ADF ve PP birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

ADF Birim Kök Testi	T İstatistik Değeri	Olasılık Değeri (%5 anlamlılık düzeyi)	Sonuç
LNBİST100 (1.fark durağan)	-3.861710	0.0184	H ₀ Red, birim kök yoktur.
LNToplamKrediHacmi (düzeyde durağan)	-3.259668	0.0201	H ₀ Red, birim kök yoktur.
LNBESGirenKişiSayısı (1.fark durağan)	-11.72107	0.0000	H ₀ Red, birim kök yoktur.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

Phillips ve Perron –PP (1988)	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri (%5 anlamlılık düzeyi)	Sonuç
LNBİST100 (1.fark durağan)	-9.031494	0.0000	H ₀ Red, birim kök yoktur.
LNToplamKrediHacmi (düzeyde durağan)	-3.239363	0.0212	H ₀ Red, birim kök yoktur.
LNBESGirenKişiSayısı (düzeyde durağan)	-3.146361	0.0270	H ₀ Red, birim kök yoktur.

Birim kök test sonuçları incelendiğinde ADF birim kök testleri %5 anlamlılık düzeyinde olasılık değerleri ile kıyaslandığında temel hipotez (H₀) reddedilerek; BIST100 endeks değeri (LNBİST100) 1. farkında durağan; Toplam Kredi Hacmi (LNToplamKrediHacmi) düzeyde durağan; BES giren kişi sayısı (LNBESGirenKişiSayısı) 1.farkında durağan bulunmuştur. Birim kök test sonuçlarına göre PP birim kök testleri %5 anlamlılık düzeyinde olasılık değerleri ile kıyaslandığında temel hipotez (H₀) reddedilerek; BIST100 endeks değeri (LNBİST100) 1. farkında durağan; Toplam Kredi

Hacmi (LNToplamKrediHacmi) düzeyde durağan; BES giren kişi sayısı (LNBESGirenKişiSayısı) düzeyde durağan bulunmuştur.

Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki ikili test şeklinde ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. $k=2$ gecikme sayısı; $d_{max}=1$ bulunmuş ve VAR(3) model tahmin edilerek nedensellik sınaması yapılmıştır. Analiz sırasında χ^2 dağılımının test istatistiğine bakılıp, $k=2$ gözlem derecesinde hesaplanması gerekmektedir. Vaka sayısının bağımlı değişken olduğu modelde Toplam Kredi Hacmi, BIST100 Endeks Değeri, BES Giren Sözleşme Sayısı bağımsız değişken olarak alınmıştır.

Tablo 3: İkili Test Şeklinde Nedensellik Analizi Sonuçları (Bağımsız Değişken Vaka Sayısı Olduğunda)

Nedensellik Yönü	χ^2 Dağılımı Olasılık Değeri	Olasılık Değeri (%5 anlamlılık düzeyi)	Sonuç*
Toplam Kredi Hacmi >>Vaka Sayısı	0.015823597	0.05	Ho Red
BES Giren Sözleşme Sayısı >>Vaka Sayısı	0.229318709	0.05	Ho Kabul
BİST100 Endeks Değeri >>Vaka Sayısı	0.206315134	0.05	Ho Kabul
Vaka sayısı >> BES Giren Sözleşme Sayısı	0.001247648	0.05	Ho Red
Toplam Kredi Hacmi >> BES Giren Sözleşme Sayısı	0.23308467	0.05	Ho Kabul
BIST100 Endeks Değeri >> BES Giren Sözleşme Sayısı	0.010537389	0.05	Ho Red
Vaka sayısı >> BIST100 Endeks Değeri	0.189680348	0.05	Ho Kabul
Toplam kredi hacmi >> BIST100 Endeks Değeri	0.004826542	0.05	Ho Red
BES giren kişi sayısı >> BIST100 Endeks Değeri	0.139225411	0.05	Ho Kabul
Vaka sayısı >> Toplam kredi hacmi	0.446516913	0.05	Ho Kabul
BES giren sözleşme sayısı >> Toplam kredi hacmi	0.024432831	0.05	Ho Red

BIST100 Endeks Değeri >>	0.016533321	0.05	Ho Red
Toplam kredi hacmi			

* χ^2 Dağılımı Olasılık Değeri, %5 anlamlılık düzeyinden küçükse H0 Reddedilir.

Vaka sayısındaki haftalık değişim ile sektörleri temsil eden değişkenler arasındaki ilişki ayrı ayrı kurulan ikili test şeklinde VAR modeli ile sınanmış, ulaşılan bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre;

- Toplam kredi hacminden vaka sayısına doğru bir nedensellik ilişkisi varken vaka sayısından toplam kredi hacmine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı görülmüştür. Bu durum tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır.

- Vaka sayısından BES giren sözleşme sayısına doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ancak BES giren sözleşme sayısından vaka sayısına doğru nedensellik ilişkisi olmadığı gözlenmektedir. Bu sonuç, nedenselliğin tek yönlü olduğuna işaret etmiştir.

- Vaka sayısı ile BIST100 endeks değeri arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

- BES giren sözleşme sayısından toplam kredi hacmine doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak toplam kredi hacminden BES giren sözleşme sayısı arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Buna göre BES giren sözleşme sayısı, toplam kredi hacminin nedenidir.

- BIST100 endeks değerinden BES giren sözleşme sayısına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu nedensellik ilişkisi tek yönlüdür.

- BIST100 endeks değeri ile toplam kredi hacmi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi vardır. Bu sonuç BIST100 endeks değerinin toplam kredi hacminin; toplam kredi hacminin de BIST100 endeks değerinin nedeni olduğunu göstermiştir.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 pandemi süreci insan sağlığını tehdit eden bir virüsün ülkeden ülkeye ne kadar hızlı yayılabileceğini ve insanların sosyal ve ekonomik hayatını ne derece olumsuz etkileyebileceğini tüm dünyaya öğreten bir süreç olmuştur. Bu dönemde tüm dünya ülkeleri virüsün etkilerini azaltmaya yönelik birtakım tedbirler almış ve salgının bireylerin ekonomik refahı üzerindeki olumsuz etkisini bertaraf etmek amacıyla yardım paketleri uygulamıştır. Tüm bu girişimlerin temelinde ülkelerin ekonomik sistemi ve piyasaların işleyişini kontrol altına alarak yaşanması muhtemel finansal şoktan korunabilmektir. Ancak salgının bir sağlık krizi olmanın yanı sıra bir panik ortamı oluşturduğu ve finansal bir şok haline dönüştüğü açıktır.

Salgın sürecinin finansal tahribatı, bireylerin karar ve davranışlarında ortaya çıkardığı değişim, son iki yıldır yapılan araştırmalarla istatistiki olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ise finansal sistemi bir bütün halinde ele alarak mevcut çalışmalardan ayrılmış, Covid 19 döneminin finansal piyasalar ve yatırım tercihleri üzerindeki etkisini test etmeye çalışmıştır. Yapılan analizle ulaşılan bulgular, koronavirüs değişkeni olarak ele alınan vaka sayısı ile sektörleri temsil eden BIST100 endeks değeri, toplam kredi hacmi ve BES giren sözleşme sayısı değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Öte yandan vaka sayısı ile sektörleri temsil eden değişkenler arasındaki ilişki ikili test şeklinde VAR modeli sınanmıştır. Buna göre toplam kredi hacmi, vaka sayısının nedenidir. Gerçekten de Türkiye’de salgının ortaya çıktığı ilk dönemlerde kamu bankalarınca özellikle konut ve taşıt kredilerinde yapılan kampanyalar tüketicilerin bulaş riskine rağmen kredi başvurusu ya da bilgi talebi nedeniyle banka şubelerine gitmesine yol açmıştır. Yani bankalarca yapılan bu indirim kampanyası tüketicilerin satın alma eğilimini artırmıştır. Bu sonuç Yemez ve Sağır (2021) ulaştığı sonuçla örtüşmektedir. Bulgular vaka sayısının BES giren sözleşme sayısının nedeni olduğunu da göstermektedir. Bu durum, bireylerin vaka sayısının artış trendinden kaynaklı kaygı hissetmesi ve bugünkü gelirlerini harcamak yerine kendilerinin veya ailelerinin geleceğini teminat altına almak istemesiyle açıklanabilir. Benzer şekilde Yıldız (2021) da pandemi sürecinde BES katılımcı sayısının arttığı sonucuna varmıştır. Vaka sayısı ile BIST100 endeksi arasında hiçbir ilişki bulunamamıştır. Bu yönüyle ulaşılan bu sonuç Hacıevliyagil ve Gümüş (2020)’ün Türkiye borsasının vaka sayısının aynı yönde olduğuna yönelik bulgusuyla örtüşmemektedir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu da, BES giren sözleşme sayısının toplam kredi hacminin nedeni olduğudur. Zira BES’e giren uzun vadeli ve düzenli fonlar, faiz oranlarının düşmesine neden olurken kamu ve özel sektörün borçlanma imkanlarını genişletmektedir (TCMB, 2011, s. 55). Bununla birlikte BIST 100 endeks değeri de BES giren sözleşme sayısının nedenidir. Bu sonuç göstermektedir ki pandemi sürecinde Türkiye borsasında yaşanan dalgalanma, birçok yatırımcıda panik oluşturmuş ve borsadan hızlı çıkışlara neden olmuştur. Böyle bir durumda yatırımcıların, birikimleri için güvenli liman arayışına girmesi ve BES’i alternatif olarak değerlendirmesi doğaldır. BIST100 endeks değeri ile toplam kredi hacmi arasında ise karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır. BIST100 endeks değeri, toplam kredi hacmindeki artışa neden olmaktadır. Zira endeks değeri arttıkça özellikle finansal bilgi düzeyi düşük bireylerin kazanç yükseltme istekleri de artmaktadır. Oluşan bu istek, nakit parası bulunmayan birçok bireyi kredi kullanarak hisse senedi almaya itmektedir. Dolayısıyla kredi kullanmak suretiyle hisse senedi alan yatırımcılar aynı zamanda hisse senedi talebi ve işlem hacminin artmasına ve borsa endeks değerinin yükselmesine katkı sunmaktadır.

Covid-19 birçok yönden bireyin sosyal ve ekonomik hayatında, iş yapma şekillerinde, yaşam tarzında önemli bir değişimin tetikleyicisi olmuştur. Çalışmadan elde edilen sonuçlar pandemi sürecinin yarattığı koşulların finansal kararlar üzerinde etkili olduğu yönündedir. Çalışmada finansal sistem içerisinde yer alan sermaye piyasaları, bankacılık ve sigortacılık sektörü ele alınarak her biri için seçilen temsili verilerle Covid-19'un etkileri saptanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışma, bundan sonra yapılacak olan diğer çalışmalar için yol gösterici olabilmektedir. Ancak pandeminin finansal kararlara etkisini ortaya koyabilmek amacıyla yapılacak çalışmalarda farklı göstergeler ele alınabilir, kapsamı genişletilebilir ya da farklı analiz yöntemleri kullanılabilir.

Kaynakça

- Akar, G. ve Özcan, M. (2020). MIST ülkelerinde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 47-59.
- Alimi, S. R. ve Ofonyelu, C. C. (2013). Toda-Yamamoto causality test between money market interest rate and expected inflation: The Fisher hypothesis revisited. *European Scientific Journal*, 9(7), 125-142.
- Atukalp, M. E. Küresel Kovid-19 salgınının Türkiye sağlık sigortası sektörüne etkisi. *The Journal of International Scientific Researches*, 6(3), 316-322.
- Bekçi, İ., Köse, E. ve Aksoy, E. (2020). Covid-19'un Türkiye'de bankalar üzerindeki ekonomik etkisine dair bir tahmin. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı), 185-205.
- Cepoi, C. O. (2020). Asymmetric dependence between stock market returns and news during COVID-19 financial turmoil. *Finance Research Letters*, 36, 101-158.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2017). Türkiye ekonomisinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi yaklaşımı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 45-56.
- Çakan, C. D. (2021). Covid-19'un Türk bankacılık sektörüne etkisi. T. Münyas (Ed.), *Verilerle Pandemi Sürecinde Türkiye* (s. 215-240) içinde. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ersoy, H. vd. (2020). Covid-19'un Türk bankacılık ve finans sektörü üzerine etkileri, alınabilecek önlemler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 146-173.

- Hacievliyagil, N. ve Gümüş, A. (2020). Covid-19'un en etkili olduğu ülkelerde salgın-borsa ilişkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 354-364.
- Haroon, O. ve Rizvi, S. A. R. (2020). COVID-19: Media coverage and financial markets behavior-A sectoral inquiry. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100-343. doi:10.1016/j.jbef.2020.100343.
- Harris, T. F., Yelowitz, A. ve Courtemanche, C. (2021). Did COVID-19 change life insurance offerings?. *Journal of Risk and Insurance*, 88(4), 831-861.
- Himanshu, R., Mushir, N. ve Suryavanshi, R. (2021). Impact of COVID-19 on portfolio allocation decisions of individual investors. *Journal of public affairs*, e2649. Advance online publication. <https://doi.org/10.1002/pa.2649>
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (koronavirüs) etkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Koç, P., Şahpaz, K.İ., Kalaycı, R., İnce, T. (2020), *Covid-19 salgınının Türk bankacılık sektörü üzerindeki etkilerinin analizi*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Koşaroğlu, Ş. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin talep yapısı üzerindeki etkileri. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 479-503. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1379795>.
- Müldür, G. T. (2019). Geleneksel ve davranışsal finans: Tarihsel ve kavramsal çerçeve. *Artibilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 37-45.
- Özer, N. (2021). Covid 19 salgınının BIST KOBİ sanayi endeksi getiri ve volatilitesi üzerine etkisi. H. Ayaydın ve C. Yerdelen Kaygın (Ed.), *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde (KOBİ) Muhasebe ve Finans Üzerine Güncel Araştırmalar* (s. 349-369) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Perron, P. (1989). The Great- crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57, 1361-1401.
- Perron, P. (1990). Testing for a unit root in a time series with a changing mean. *Journal of Business and Economic Statistics*, 8, 153-162.
- Phillips, P., Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.

- Reis, Ş. G. (2021). COVID-19 (Koronavirüs) pandemisi ve risk iştahı: Borsa İstanbul yerli ve yabancı yatırımcılar örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 87-98.
- Saraç, M. ve Kahyaoğlu, M. B. (2011). Bireysel yatırımcıların risk alma eğilimine etki eden sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5(2), 135-157.
- Şenol, Z. (2020). Covid-19 krizi ve finansal piyasalar. Nurhan Toğuş (Ed.), *Para ve finans* (s. 75-124) içinde. Ankara: İKSAD Publishing House.
- TCMB. (2011). Finansal İstikrar Raporu-Kasım 2011. Erişim adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/76e18128-8357-49be-a23b-0295e4e33448/Fir_TamMetin13.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-76e18128-8357-49be-a23b-0295e4e33448-m3fBbV6
- Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Tufan, C. ve Sarıçipek, R. (2013). Davranışsal finans modelleri, etkin piyasa hipotezi ve anomalilerine ilişkin bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 159-182.
- Ustalar, A. S. ve Şanlısoy, S. (2021). COVID-19 Krizi'nin Türkiye ve G7 ülkelerinin borsa oynaklıkları üzerindeki etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 446 – 462.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Yavuz, N. Ç. (2014). *Finansal ekonometri (1.bs.)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yemez, İ. ve Sağır, S. (2021). İndirim kampanyalarının tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisi: Black Friday örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 308-331.
- Yenilmez, F. ve Erdem, M. S. (2018). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki: Toda-Yamamoto nedensellik testi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 71-95.
- Yetiz, F. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin Türk bankacılık sektörü çalışanlarına ve müşterilerine etkileri: Swot analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22, 109-117.

Yıldız, M. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin sigorta ve bireysel emeklilik sistemine etkisi. Turgay Münyas (Ed.), *Verilerle Pandemi Sürecinde Türkiye* (s.241-262) içinde. Ankara: Nobel Yayınevi.

Atıf için:

Yıldız, M. Çakan, C. D. ve Altınışık, E. Ö. (2022). COVID-19'un finansal piyasalar ve yatırım tercihleri üzerindeki etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 121-140. doi: 10.54558/jiss.1061239

Etik Beyanı: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: “Covid-19’un Finansal Piyasalar ve Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi” başlıklı çalışmada yazar Melek Yıldız, çalışmada özet, giriş, literatür araştırması, bulgular, sonuç ve öneriler bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamıştır. Yazar Canan Dağıdır Çakan, çalışmada özet, giriş, literatür araştırması, sonuç ve öneriler aşamalarında katkı sağlamıştır. Yazar Esengül Özdemir Altınışık, çalışmada giriş, literatür araştırması, yöntem, bulgular, sonuç ve öneriler aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %40, 2. yazarın katkı oranı: %30, 3. yazarın katkı oranı: %30.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

<https://dergipark.org.tr/pub/jiss>

Lisansüstü Öğrencilerde Kütüphane Kaygısının Kütüphane Kullanımına Etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği*

Rüveyda Acartürk** Mehmet Ali Akkaya***

Öz

Amaç: Bu çalışmada, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kayıtlı lisansüstü öğrencilerin, üniversitenin kütüphanesine ilişkin duygu ve düşüncelerinin kaygı odağında ortaya konulması ve elde edilen veriler ışığında söz konusu kaygının kütüphane algısı, hizmet beklentisi ve kullanım düzeyine etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: İfade edilen amaç bağlamında, ilgili literatürde daha önceden kullanılmış ölçeklerden yararlanılarak bir anket hazırlanmış ve bu anket, salgın koşulları nedeniyle, araştırmanın evrenini oluşturan Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü lisansüstü öğrencileri ile elektronik ortamda paylaşılmıştır. “Kütüphane Kaygısı Ölçeği” olarak tanımlanan ankete 313 öğrenci katılmıştır.

Bulgular: Anket çalışmasından elde edilen veriler neticesinde, öğrencilerin büyük bir çoğunlukla kütüphane kaygısı yaşamadığı saptanmıştır.

Sonuç: Bununla birlikte, ankete katılan öğrencilerin kütüphane hakkında çok az şey bildikleri ve bu yüzden kütüphaneden yeterince yararlanamadıkları bulgusuna da ulaşılmış, öğrencilerde var olan kütüphane kaygısının neden ve sonuçlarının söz konusu tespit ile birlikte değerlendirilmesi yapılmış ve çalışmanın sonunda bu doğrultuda öneriler geliştirilmiştir.

Özgünlük: Çalışma, kütüphane kaygısını Çankırı Karatekin Üniversitesi öğrencileri özelinde ve Covid-19 salgının yarattığı koşullara bağlı olarak kütüphane kaygısını ele alan ilk çalışma olması bakımından özgün değere sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Kaygı, kütüphane kaygısı, kütüphane kullanımı, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Kütüphanesi.

* Bu makale, 2021 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Üniversite Kütüphanesi Kullanımında Kütüphane Kaygısı Faktörü ve Öğrencilerin Kütüphane Kullanımına Etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir

** Bilim uzmanı, ruveyda.acarturk@gmail.com

*** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com

Library Anxiety Factor in University Library Usage and Its Effect on Students' Library Usage: Example of Çankırı Karatekin University*

Rüveyda Acartürk** Mehmet Ali Akkaya***

Abstract

Purpose: In this study, it is aimed to reveal the feelings and thoughts of the graduate students registered at the Social Sciences Institute of Çankırı Karatekin University in the focus of anxiety and to analyze the effect of the anxiety on the library perception, service expectation and usage level in the light of the data obtained.

Method: In the context of the stated purpose, a questionnaire was prepared by using the scales previously used in the relevant literature, and this questionnaire was shared electronically with the graduate students of Çankırı Karatekin University Social Sciences Institute, which constitutes the universe of the research, due to the epidemic conditions. 313 students participated in the survey defined as the "Library Anxiety Scale".

Findings: As a result of the data obtained from the survey study, it was determined that the students did not experience library anxiety for the most part.

Implications: However, it was also found that the students who participated in the survey knew very little about the library and therefore could not make use of the library adequately.

Originality: The study has original value in that it is the first study to address library anxiety in particular to Çankırı Karatekin University students and due to the conditions created by the Covid-19 epidemic.

Keywords: Anxiety, library anxiety, use of library, Çankırı Karatekin University, Çankırı Karatekin University Library.

* This article was produced from the master's thesis titled "The Factor of Library Anxiety in the Use of the University Library and Its Effect on the Use of the Students' Library: Çankırı Karatekin University" prepared at the Social Sciences Institute of Çankırı Karatekin University in 2021.

** Science expert, ruveydaacarturk@gmail.com

*** Assoc. Dr., İzmir Kâtip Çelebi University, Department of Information Management, mali7akkaya@gmail.com

Received : January 31, 2022 Accepted: April 5, 2022

Type : Research

Giriş

İnsanların diğer canlılardan ayrılan en önemli özellikleri şüphesiz akli ve toplumsal yaşam becerileridir. Bu yüzden insan çevresinde bulunan diğer insanlarla ve canlılarla, hatta cansız varlıklarla bile iletişim halinde olmaya gereksinim duyar. İnsanın içinde bulunduğu durum, iletişime girmek istediği, çevredeki canlılar ve diğer değişkenler, yaşanan duyguların türünü belirleyebilmektedir. Olumlu veya olumsuz her türlü duygu insan yaşamını da etkilemektedir. Kaygı da insan yaşamını etkileyen önemli bir duygu durumudur. Ve çeşitlerine göre insanları olumlu sonuçlara götürmesinin yanında olumsuz sonuçlara da itebilir. İlgili literatürde kaygı kavramı genel olarak; bireylerin, belirli durum veya olayların, istekleri dışında sonuçlar doğuracağını düşünmesinden kaynaklanan yaşadıkları ve kaçındıkları duygu durumu şeklinde ifade edilmektedir. Kaygının, tıpkı diğer tüm duygular gibi insan hayatının her alanında yaşanması olasıdır. Bu yüzden kaygı, içinde bulunulan duruma göre farklı isimler kullanılarak (sınav kaygısı, gelecek kaygısı, iş kaygısı, sosyal kaygı, kütüphane kaygısı vs.) çeşitlendirilmektedir. Kaygı duygusu taşıyan kişiler genelde kaygı duyduğu durum veya olayın yaşanmasını istemeyebilir. Bu nedenle bazı kişiler açısından başa çıkılması gereken bir sorun haline dönüşebilmektedir.

Literatürde kaygı ile ilgili pek çok tanım yer almaktadır. Söz konusu tanımlardan biri; insanların içerisinde bulunduğu ve aktarımını net bir şekilde gerçekleştiremediği duyumsamalardan oluşmaktadır. İfade edilemeyen bu tür duyumsamalar ise bireylerin istekleri dışında ruhsal ya da fiziksel kaygı, bireyin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmama, diğerleri ile iletişime geçememe, bulunduğu ortamdan ayrılma isteği gibi çeşitli şekillerde baskılayıcı bir rol oynar. Bu baskılayıcı rol de bu tür problemleri yaşayan kişilerde olağan yaşam davranışlarının aksamasına neden olmaktadır. Böylelikle birey, sosyal ortamlarda ya da kuracağı iletişimlerde huzursuzluk yaşamakta ve sosyal anlamda endişe gütmektedir (Aktan, 2018, s. 36).

Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association [APA])'ne göre ise kaygı; bireyin tehlikeyi, felaketi veya talihsizliği beklediğini öngördüğü tutukluluk ve somut gerginlik belirtileri ile karakterize edilen duygu olarak tanımlanmaktadır. Kaygı duygusunu yaşayan bireyin bedeni sık sık algılanan tehdidi karşılamak için kendini harekete geçirir: Kaslar gerilir, nefes almak daha hızlı olur ve kalp daha hızlı atar. Korku ve kaygı terimleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, kaygı hem kavramsal hem de fizyolojik olarak korkudan ayırt edilebilir. Kaygı, geniş çapta yaygın bir tehdide odaklanan geleceğe yönelik, uzun etkili bir tepki olarak tanımlanırken, korku açıkça tanımlanabilir ve spesifik olarak bir tehdide uygun, şimdiki yönelik ve kısa ömürlü bir tepkidir (American Psychological Association, 2019).

Kaygı taşıyan kişilerin daha kaliteli bir yaşama ulaşması için yaşanan kaygının boyutuna ve çeşitlerine göre nedenlerini ortaya koymak ve bu nedenlere odaklanarak çözümler üretmek kişinin menfaatine olacaktır. Birçok olayda ve olguda yaşanabilir olan kaygı ve kaygı çeşitleri, bilgiye veya bilgi arama davranışına karşı da yaşanabilmektedir. Kişinin bu bilgi arama davranış beceresine sahip olmadığını düşünmesi ya da bilgiye nasıl erişeceğini bilememesi veya az bilmesi gibi pek çok sebepten ötürü bu duyguyu yaşaması da söz konusu olabilir. Kütüphaneler bilgiye erişimi sağlayan en önemli ve temel bilgi merkezi türüdür. Hedef kitleye ve kullanıcı gruplarına göre çeşitleri olan kütüphaneler, toplumun temel bilgi ihtiyacını karşılamada önemli rol oynar. Bilginin var olması ve hâlihazırda sadece bulunuyor olması kimse için yeterli olmayacağından, bilgiyi toplumla, gereksinim duyanlarla buluşturmak ve kullanılmasını sağlamak gibi toplumsal süreklilik açısından son derece önemli görevi farklı türden kütüphaneler üstlenmektedir.

Günümüzde parçası olduğumuz bilgi çağının en önemli kurumlarından biri de üniversitelerdir. Nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan ve “bilim yuvası” tabiriyle de adlandırılan üniversitelerin temel işlevleri arasında bilimsel üretim yapmak da yer alır. Bilimsel üretim yapmak kadar bu konuda sürekliliği sağlamak da önemli işlevleri arasındadır. Bilimsel çalışmalar geçmişten günümüze bir süreç şeklinde ilerlemektedir. Günümüzdeki bilgi seviyesine ulaşılmasına elbette geçmişteki çalışmalar kaynaklık etmiştir. Bilim insanları üretilen her yeni bilgiyi aşama aşama ortaya çıkarmış, geçmişteki verilerin üzerine katarak ilerleme kaydedilmesi sağlanmıştır. Üniversitelerin de bu temel görevi sağlayabilmesi ve varlık amacını gerçekleştirebilmesi için kütüphanelere ihtiyaçları vardır. Çelik ve Uçak (1993, s. 115), farklı bir yaklaşımla konuyu şöyle ifade etmişlerdir; üniversitelerin altyapı öğeleri eğitim-öğretim için ders araç ve gereçleri, deney için laboratuvarlar, öğretim elemanları ve kütüphanelerdir. Kütüphane, akademik kurumlarda eğitim-öğretim etkinliklerini ve araştırmalarını doğrudan destekleyen bir araçtır ve bu yüzden üniversiteyi oluşturan öğeler arasında vazgeçilmez bir yeri vardır. Üretilen her yeni bilimsel bilginin her aşamasının kaydedilmesi, korunması ve kullanılmasını sağlamak da kütüphanelerinin en önemli görevlerindedir.

Bilimsel çalışmaların yeni ufuklar doğurması ve gelecek nesillere aktarılması üniversitelerin yetiştireceği öğrencilere bağlıdır. Çağın gereklerine uygun donanımlara sahip ve bilişim teknolojisini anlayıp yönetebilen bireyler olunabilmesi için, öğrencilerin kendi disiplinlerindeki gerekli eğitimleri almalarının yanında üniversitelerinin kütüphanelerinden de haberdar olmaları hatta kütüphaneyi aktif kullanabilmeleri gerekmektedir. Çünkü bugün artık öğrenme yalnız örgün eğitim sistematiğine bağlı bir edinim değil, yaşamın her anında canlı tutulması gereken bir bütünleyicidir. Söz konusu gerekliliğin yerine getirilmesine, yani kütüphane kullanımının bir alışkanlığa dönüşmesine engel olan farklı ve çok sayıdaki sorunun aşılması,

bireyin kendisinden başlayarak uzun erimli ve çok aktörlü bir süreci işaret etmektedir. Bu noktada üniversite kütüphanelerinin üzerine düşen görevleri yerine getirdiğinden emin olmaları gerekmektedir. Ve her öğrencinin aktif kütüphane kullanıcısı olması yönünde karşılaşabilecekleri engelleri aşmalarına yardımcı olmaları görevleri arasında yer almaktadır.

“Kütüphane Kaygısı” terimini kullanan ilk araştırmacı (Harnett, 2005) olan Mellon, yaptığı çalışmada iki yıl boyunca öğrencilerin bizzat kendi tuttıkları günlüklerle kütüphane kullanımı hakkındaki deneyimlerini veri olarak toplamıştır. Elde edilen verilerden öğrencilerin ilk deneyimlerinin korku ve kaygı olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, öğrencilerin araştırma yapma sürecindeki kütüphane kullanımıyla ilgili sorunları henüz tartışmadıkları keşfedilmiştir. Çünkü bundan önce araştırmaya başlamalarını engelleyen, yani kütüphane kullanımlarını engelleyen korku duygusu taşıdıklarını belirtmiştir. Mellon, öğrencilerin bu korku duygusuyla tanımladıkları “kütüphane fobisi”nin, matematik ve sınav kaygısı üzerine yapılan çalışmalarla yakından bağlantılı olduğunu saptamıştır. Bu nedenle öğrencilerin kütüphane kullanmaktan korkmalarını “kütüphane kaygısı” olarak tanımlamış ve kaygı kavramı çerçevesinde ele almıştır (1986, ss. 161-163).

Daha net bir tanımla; kütüphane kaygısı, bir kütüphane ortamında deneyimlenen, bilişsel, duygusal, fizyolojik ve davranışsal sonuçları rahatsız edici olan bir duygu veya duygusal eğilimdir. Aynı zamanda bilgi okuryazarlığını zayıflatan olumsuz tekrarlar, gerginlik, korku, belirsizlik ve çaresizlik duyguları, kendini yenme düşünceleri ve zihinsel düzensizlik ile karakterizedir (Jiao ve Onwuegbuzie’den aktaran; Jiao, Onwuegbuzie ve Lichtenstein, 1996, s. 152).

Kütüphane kaygısı, kaygı çeşitlerinden olan ‘sürekli kaygı’ türüne giriyor gibi görünse de ‘durumluk kaygı’ türündendir. Kütüphane kaygısının sürekli kaygı ile ilişkisinin olmaması, kavramın geçerliliği ve diğerlerinden bağımsız bir olgu olmasına güçlü kanıtlar sağlamaya yardımcı olur. Bu sebeple kütüphane kaygısının durumluk kaygısına türüne giriyor olması, kütüphane kaygısı taşıyan öğrencilerin, aslında normal yaşamlarında kaygılı kişiler olmadıklarını ortaya çıkarmaktadır (Jiao and Onwuegbuzie, 1999, s. 281). Bu bağlamda potansiyel kütüphane kullanıcılarının karşılaşabilecekleri engellerden bir tanesi kütüphane kaygısıdır. Çocukluk döneminin koşullarına bağlı olarak ortaya çıkıp etki ağını genişletebilen bu kaygı, örgün eğitim sistematığının her aşamasında öğrencinin başarısının önündeki en önemli güçlüklerden birine dönüşebilmektedir. Söz konusu kaygının üniversiteye kadar aşılammış olması ya da üniversitede açığa çıkmasının getirdiği dezavantajların bireyin yaşamına etkisi daha uzun erimli olacaktır. Dolayısıyla kütüphane kaygısının yüksek lisans düzeyindeki üniversite öğrencileri üzerinde yaşanması durumu ve bunun öğrencileri ne şekilde etkilediği araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Hipotezi

Kütüphaneler için potansiyel bir kullanıcının, kaygı durumunu yaşamamasından ötürü kütüphaneyi kullanmaması oldukça önemlidir. Çünkü kullanıcı kütüphaneyi oluşturan beş temel unsurdan biri demektir. Bu beş temel unsurdan bir tanesinin eksik olması ise kütüphanenin varlık nedeninin sorgulanması ve asıl hedeflerini yerine getirememesi anlamına gelecektir. Geriye kalan dört unsur mükemmel olsa da kullanıcıyı olmayan bir kütüphane amacından sapmış olacaktır. Dolayısıyla bir kütüphanenin mevcut kullanıcının sorunlarına cevap vermesi de yeterli olmayacaktır. Bunun yanında kütüphanelerin, her zaman mevcut kullanıcı kitlesinden daha büyük kitlelere ulaşmak gibi bir hedefi de olmalıdır. Potansiyel kullanıcı denilen kütüphaneyi henüz etkin kullanmamış ama kullanması muhtemel olan kişilere de hitap etmesi gerekir. Kütüphane kaygısı taşıyan potansiyel kütüphane kullanıcılarının bu kaygıyı duyma sebepleri irdelenerek çözüm yöntemleri belirlenip uygulanmalı ve böylece kütüphanelerin daha büyük kitleye ulaşması sağlanmalıdır. Kütüphanelerin hedeflerini gerçekleştirme noktasında, söz konusu kütüphane kaygısı taşıyan kişileri aktif kullanıcı pozisyonuna getirmek amacından önce bu kişilere ulaşmak öncelikli atılması gereken adım olmalıdır.

Bu bilgiler ışığında araştırmanın temel amacı; Çankırı Karatekin Üniversitesi (ÇAKÜ) özelinde, Türkiye’de üniversite öğrencilerinin kütüphane kaygısı taşıma durumlarını saptamak, varsa bu kaygının düzeyini belirlemek ve kütüphane kaygısı taşıma sebeplerini irdelemektir. Buna bağlı olarak varsa öğrencilerin yaşadığı kütüphane kaygısını ortadan kaldırmak adına çözüm önerileri sunmak ve bu önerileri yönetsel olarak ortaya koymak, çalışmanın diğer amaçlarıdır. Üniversite kütüphaneleri ve kütüphanecilik camiasında kütüphane kaygısı konusunda farkındalık oluşturmak ve ortaya konan öneriler ışığında kütüphanelerin mevcut kullanıcı sayılarını geliştirmesine katkı sağlamak, çalışmanın nihai hedefidir.

Dünya üzerinde bazı insanların kütüphane kaygısı yaşamaları olağandır. Nitekim “kütüphane kaygısı” kavramı, farklı ülkelerde yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulmuş bilimsel bir gerçekliktir. Dolayısıyla kavramın varlığı evrensel bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden kütüphane kaygısının yaşanabilirliği Türkiye için de geçerlidir. Kütüphane kullanımını doğrudan etkileyen kütüphane kaygısı ülkemizde farklı adlarla hizmet veren kütüphaneler ve personeli için de üzerinde düşünülmesi ve araştırılması gereken bir konudur. Türkiye’de kütüphane kullanım istatistiklerinin görece düşük rakamlarla anılması, bu tablonun ortaya çıkmasında kütüphane kaygısının ne denli etkili olduğu sorusunun sürekli güncel kalmasını gerektirmektedir. Zira insanın günlük yaşamında ve toplumsal uyumunda görmezden gelinemeyecek bir etkiye sahip olan kaygı hissinin kütüphane kullanıcılarını ne yönde ve nasıl etkilediğini sorgulamak, söz konusu kaygının aşılması açısından son derece belirleyicidir.

Araştırmanın amaçlarını ortaya koymak adına yapılan literatür taraması ve ön gözlemler neticesinde kütüphane kaygısı konusunda özellikle Türkiye’de oldukça sınırlı çalışmanın yapıldığı ve az kaynak olduğu göze çarpmaktadır. Bu tablo, söz konusu eğilim eksikliğinin tüm kütüphane türleri için söz konusu olduğu gerçeğinin de bir göstergesidir. Bu nedenle çalışma alanı için kütüphane türlerinden üniversite kütüphanesi seçilmiştir. Örneklem olarak Çankırı Karatekin Üniversitesi (ÇAKÜ) lisansüstü öğrencileri özelinde elde edilecek veriler bu önemde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın hipotezi; “en az lisans düzeyinde bir eğitimi geride bırakmış olmalarına karşın, ÇAKÜ lisansüstü öğrencilerinin bir bölümünde kütüphane kaygısı akademik performansları açısından önemli bir engeldir” şeklinde kurgulanmıştır. Söz konusu hipotez doğrultusunda araştırmanın alt varsayımları ise şu şekilde oluşturulmuştur;

1. Öğrencilerin kütüphane kaygısı taşımalarındaki en önemli sebepleri bilgi yetersizliği ve personel yaklaşımıdır.
2. Türkiye’de kütüphanecilik alanında kütüphane kaygısı konusunda yeterli farkındalık oluşmamıştır.
3. Yeterli farkındalık oluşmadığı için kütüphane kaygısını önleme konusunda yeterli düzeyde yöntem ve çalışma bulunmamaktadır.
4. Kütüphanecilerin kütüphane kaygısından habersiz olduğu açıktır.
5. Kütüphanecilerin çoğu sadece mevcut kullanıcılarıyla ilgilenmektedir.

Çalışma kapsamında, ilgili ulusal ve uluslararası literatürden yararlanılarak geliştirilen anketin planlanmasında, belirlenen ana ve alt hipotezlerin test edilebilmesi dikkate alınmıştır. Araştırmanın sonunda, elde edilen bulgular ve varılan sonuçların ışığında hipotez ve alt hipotezlerin isabeti ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Önceki Çalışmalar

İlgili literatürde çalışılan konu dağılımları karşılaştırıldığında, yaygın olarak bilinen konulara nazaran kütüphane kaygısı konusundaki kaynak çeşitliliğinin daha az olduğu ifade edilebilir. Özellikle Türkiye’de kütüphane kaygısı, birkaç çalışma dışında üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Kavramın ortaya çıkışından günümüze kadar yapılan çalışmalarda ise, genellikle belirli bir ölçek uygulamaları doğrultusunda yapılan analizler kütüphane kaygısını oluşturabilecek sebepler ile birlikte irdelendiği görülmektedir. Ayrıca kütüphane kaygısının ilişkili olabileceği diğer kaygı türleri ve bilişsel kavramların karşılaştırmalı analizler yapıldığı çalışma türlerine de rastlanmaktadır.

Mevcut çalışmaların daha çok üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Literatür değerlendirmesinin en başında, birçok

kaynakta da belirtildiği üzere, “kütüphane kaygısı” terimini ilk olarak 1986’da yaptığı çalışmada kullanan Constnace A. Mellon’un makalesine değinmek gerekmektedir. Makalede 6000 lisans öğrencisi üzerinde yapılan araştırmanın sonuçlarına yer verilmektedir. Çalışmada dikkat çeken çarpıcı sonuçlardan biri, her sınıftaki öğrencilerin %75 ila 85’inin ilk tepkilerinde kütüphane kullanmaktan çekindiklerini ifade etmeleridir. Kütüphane kaygısı kavramını ortaya koyarken kütüphanecilerin de konuyla ilgili izlemesi gereken adımlara değinmektedir.

Kütüphane kaygısıyla ilgili yapılan birçok çalışmada Mellon’un çalışmasından sonra konuyla ilgili temel alınan bir çalışma daha yer almaktadır. Söz konusu çalışma Sharon Lee Bostick tarafından 1992 yılında hazırlanan doktora tezidir. Bostick kütüphane kaygısının literatürde tartışılmaya başlandığını, ancak bu kaygı türünü ölçmek için henüz nicel bir araç olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle tezine başlarken kütüphane kaygısının nicel olarak da ölçülüp ölçülmeyeceğini belirlemek adına yola çıktığını belirtmiştir. Çalışmasının sonucunda ise kütüphane kaygısına neden olabilecek 5 faktör ve bu faktörlere bağlı 43 maddeden oluşan bir ölçek ortaya konulmuştur. Söz konusu ölçek alanda LAS (Library Anxiety Scale) kısaltmasıyla anılmaktadır. Zaman içerisinde kütüphane hizmet ve teknikleri gelişen teknoloji ile birlikte oldukça farklı boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla bu değişim, konuyla ilgili yapılan diğer ve daha güncel çalışmalarda ölçeğin revize edilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak birçok çalışmada kullanılması ve revize edilmesinde temel alınan ilk ölçek olması açısından önemli bir çalışmadır.

Kütüphane kaygısıyla ilgili yapılan çalışmalarda en çok adı geçen isimlerden olan, Jiao, Onwuegbuzie ve Lichtenstein, 1996 yılında yayınladıkları “*Library Anxiety: Characteristics of ‘At-Risk’ College Students*” başlıklı çalışmalarında, 493 üniversite öğrencisine *Demografik Bilgi Formu* ve *Bostick’in Kütüphane Kaygısı Ölçeği (LAS)* üzerinden anket uygulamışlardır. Buna göre elde edilen verilerden öğretim dili İngilizce olan üniversitede, ana dili İngilizce olmayan yabancı öğrencilerin daha fazla kütüphane kaygısı yaşadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmadan öğrencilerin soru sormayı başarısızlık olarak algıladığı da anlaşılmaktadır. Bu noktada kütüphanecilerin kütüphane kaygısının varlığını kabul etmeleri gerektiğini ve kütüphaneyi daha çekici ve misafirperver kılmayı hedeflemeleri bağlamında öneriler sunulmaktadır.

Sharon L. Bostick’in 1992’de geliştirdiği *Kütüphane Kaygısı Ölçeğini* (LAS) 2004’te Kuveyt Üniversitesi Biyolojik Bilimler öğrencilerine uygulayan Anwar, Al-Kandari ve Al-Qallaf, makalelerinde söz konusu ölçeği farklı bir kültürel gruba mensup öğrencilerde denemek istediklerini, ancak mevcut LAS’ın farklı kültür grupları için uygun olmadığını belirtmişlerdir. Çalışmanın sonunda, Bostick’in geliştirdiği ölçeğin günümüz kütüphanelerinde kütüphane kaygısını ölçmek için artık yeterli olmadığını ve

gelişen teknolojinin de göz önünde bulundurulmasıyla ölçeğin revize edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu yüzden çalışmada dört faktörden oluşan yeni bir ölçek önerisinde bulunmuşlardır. Geliştirilen ölçek bazı kaynaklarda K-LAS (*Kuwait Library Anxiety Scale*) kısaltmasıyla anılmaktadır.

Değişen ve gelişen teknoloji ile birlikte kütüphane kullanma becerileri, yukarıda bahsedilen çalışmaların ve ölçeklerin geliştirildiği yıllardan günümüze birçok değişim göstermiş ve içeriğini farklı bir boyuta taşımıştır. Bu yüzden dönemin kütüphane becerileri ile günümüzün kütüphane becerilerinin farklı olduğu bilinciyle kütüphane kaygısı kavramı da farklı bakış açıları kazanmıştır. Dolayısıyla kütüphane kaygısının ölçülmesinde kullanılan araçların artık ihtiyaca yanıt vermede yetersiz kaldığını ifade eden Van Kampen, daha geniş bir ifade biçimini tercih ederek yeni bir ölçek geliştirmiş ve geliştirdiği ölçeğe “*Çok Boyutlu Kütüphane Kaygısı Ölçeği* (Multidimensional Library Anxiety Scale-MLAS)” adını vermiştir.

Świgoń, kullanıcıların kütüphaneleri yalnızca kütüphane binasında değil, çevrimiçi olarak ve evde de kullandıkları bir çağda kütüphane kaygı düzeylerini ölçmek için yeni bir ölçek geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda Świgoń tarafından mevcut geliştirilen ölçekler (LAS, MLAS, H-LAS, K-LAS) incelenerek Polonya kültürüne uygun bir yeni ölçek daha ortaya konmuştur. P-LAS (*Polish Library Anxiety Scale*) olarak adlandırılan ölçek, 7 faktöre bağlı 46 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte, Polonya kütüphanelerinde en büyük sorun olan kaynak eksikliğine bağlı olarak kütüphane kaynakları faktörü de yer almaktadır. Hazırlanan ölçek ile uygulanan ankete göre öğrencilerin %40'ı kütüphane kaygısı yaşamaktadır. Yazara göre bu oran ezici bir çoğunluk olmasa da kütüphane kaygısı, kütüphanelerde bilgiye erişim önünde potansiyel bir engel olarak kabul edilmektedir. Świgoń ayrıca lisans öğrencilerinin, diğer üç gruptan (yüksek lisans, doktora, öğretim üyeleri) yanıt verenlere göre daha yüksek düzeyde kütüphane kaygısı bildirdiklerini de belirtmektedir (2011, ss. 148-149).

Revize edilen ölçek çalışmalarının en güncel örneklerinden biri ise Song, Zhang ve Clarke'nin 2014 yılında geliştirdikleri C-LAS (*Chinese Library Anxiety Scale*) dir. Bugüne kadar ortaya konan ölçeklerin, yazarları tarafından kendi kültür grupları için oluşturulup test edildiğini ifade eden Song, Zhang ve Clarke, Çin'in kültürel yapısına ve kendi mesleki gözlemlerine dayanan bir çalışmanın yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Yine mevcut ölçeklerden yola çıkarak geliştirilen C-LAS diğerlerinden farklı maddeler içermektedir ve toplam 7 faktöre bağlı 36 ifadeden oluşmaktadır. Bostick'in ölçeği ile karşılaştırıldığında mekanik engeller faktörünün yerine kütüphanede bulunan kaynaklar, ödünç alma hizmetleri ve kütüphane düzeni ve kuralları olmak üzere üç yeni faktör eklenmiştir. Birçok farklı üniversite gruplarını içeren geniş çaplı anket uygulaması sonucunda ise Çinli üniversite öğrencilerinin kütüphane kaygısı yaşadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca her faktörde kütüphane kaygı düzeyleri arasında farklılıklar bulunarak en yüksek

kütüphane kaygısının kütüphanenin kaynakları konusunda yaşandığı tespit edilmiştir (2014, ss. 59-60). C-LAS konuyla ilgili geliştirilen en güncel ölçeklerden birisidir. Ölçeğin ifadeleri Türkçeye uyarlandığında da Türkiye'deki kütüphane kültürünü en yakın yansıtan görüşlere sahiptir. Bu nedenle C-LAS ölçeği çalışma ve amacına en uygun ölçek olarak değerlendirilmiştir.

Lund ve Walston (2020) ise kütüphane kaygısının hafifletilmesi ve çözüme kavuşturulması adına kaleme aldıkları makalelerinde bir model önerisi sunmaktadırlar. Yazarlar daha önce kaygının olumsuz etkilerinin çözülmesi için geliştirilen AUM (*Anxiety-Uncertainty Management* [Kaygı Belirsizlik Yönetimi]) modelini kütüphane kaygısı üzerine uyarlamışlardır. Çalışmada kütüphane kaygısı ve modelin orijinal versiyonunun tarihsel süreci aktarılmaktadır. Daha sonra bu modelin kütüphane kaygısına uyarlama süreci ve ortaya çıkan model açıklanmaktadır. Kütüphane kaygısının çözülmesi için uygulanması ve atılması gereken adımlar üzerinde durulmaktadır.

Uluslararası öğrenciler üzerinde yaşanan kütüphane kaygısı ve düzeyi konusunda yapılan en son çalışmalardan biri de Abdoh'un (2021) "*Library anxiety among Omani and Saudi Arabian international students: A case study at the University of South Carolina, USA*" başlıklı makalesidir. Makalede Kolombiya ve Güney Karolina'da öğrenim gören Suudi ve Ummanlı öğrencilerin kütüphane kaygı düzeyi ve azaltılmasına katkıda bulunabilecek değişkenler araştırılmıştır. Araştırmada anket tekniği kullanılarak daha önce Kuveytli öğrenciler için geliştirilen K-LAS (Kuwait Library Anxiety Scale) kullanılmıştır. Çalışmada dikkat çeken bulgu ise öğrencilerin kütüphane kaygısı yaşamasında duyuşsal engeller ve kütüphane kullanım bilgisi ile ilgili yaşanan engellerin ön plana çıkmasıdır. Araştırmada söz konusu engeller tartışılarak kütüphane kaygısının önlenmesi için öneriler sunulmuştur.

Kütüphane kaygısının varlığını sorgulayan ve farklı bir milletin öğrencileri üzerinde araştıran güncel bir diğer çalışma da Gogoi, Singson ve Thiyagarajan tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmada Hindistan'nın Assam eyaletinde bulunan 3 farklı üniversite kurumu öğrencilerinin kütüphane kaygısı araştırılmaktadır. Araştırma için kullanılan ölçek, Anwar, Al-Kandari ve Al-Qallaff tarafından geliştirilen K-LAS'tir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ise birçok öğrencinin cinsiyetine, eğitim diline, üniversite türüne, disiplinine ve kastına veya topluluğuna bakılmaksızın kütüphane kaygısının yaşadığını gösteren ikna edici kanıtlardır. Bağımsız değişkenler arasındaki kütüphane kaygısı düzeylerinin farklılığı, bilgi okuryazarlığı becerilerinin kritik bir eksikliğine işaret ettiği belirtilmektedir. Genel olarak, öğrenciler arasında kütüphane kaygı puanları ise orta düzeyde bulunmuştur. Personelerle yaklaşılabilirlik, yetersizlik hissi ve kütüphane kısıtlaması gibi bazı faktörler öğrencilerin yaşadıkları kaygılarda öne çıkan faktörler olmuştur (2021, s. 26).

İlgili konuda Türkiye’de yapılan çalışma sayısı ise daha sınırlıdır. Yılmaz (2011)’a ait “*Etkin Kütüphane Kullanımı Önünde Büyük Bir Engel Olarak Kütüphane Kaygısı: Genel Bir Değerlendirme*” başlıklı makale, bu konuda kaleme alınan ilk çalışmalardan biridir. Kütüphane kaygısının nedenlerini Sharon Bostick’in “*Kütüphane Kaygısı Ölçeği*” ölçeği dâhilinde konuyu derinlemesine ele almıştır. Bununla birlikte yazar kütüphane kaygısının engellerini azaltmak için önerilerde de bulunmuştur.

Ulusal literatürde kapsamlı diğer çalışma ise Ögel (2011)’in “*Kütüphane Kaygısı: Bilkent Üniversitesi Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı yüksek lisans tezidir. Tezde Bilkent Üniversitesi öğrencilerinin kütüphane kaygı düzeyleri araştırılmıştır. Araştırmada, konuyla ilgili ağırlıklı olarak kullanılan 43 maddelik LAS’ın yazar tarafından Türkçeye uyarlanmış ve düzenlenmiş şekliyle 48 maddeden oluşan biçimi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları ise genel olarak dünyada yapılan çalışmalara kıyasla kısmen bir kütüphane kaygısı yaşandığı belirtilmiştir. Çalışmada bu durumun sebepleri ve tablolarla yapılan analizler dışında, yazarın önerileri de bulunmaktadır.

Kurulgan ve Meriç (2019)’in “*Üniversite Öğrencilerinde Kütüphane Kaygısı: Anadolu Üniversitesi Örneği*” başlıklı makale çalışmaları ise konuyla ilgili ülkemizde yapılan güncel çalışmalardan biridir. Çalışmada Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi’nin kullanıcılarına Ögel’in uyarladığı ölçek kullanılarak anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular ölçeğe bağlı faktörler altında değerlendirilirken önlemler konusunda da öneriler verilmiştir.

Günümüze kadar kütüphane kaygısıyla ilgili yapılan çalışmalar öğrencilerin farklı düzeyde kütüphane kaygısı yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu kaygı türünün, çeşitli milletlerde, çeşitli düzeylerde ve farklı faktörlere bağlı olarak yaşandığı anlaşılmaktadır. İnsan karakteri ve psikolojisi her millette tek tip olmadığı, hatta milletlerin kendi içerisinde de çok çeşitli şekillerde var olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla psikolojik bir unsur olan kütüphane kaygısının da kişiye ve kişiye bağlı birçok faktöre göre çeşitli boyutlarda yaşanması normaldir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar kütüphane kaygısının tek bir milletle, cinsiyetle, yaşla veya diğer değişkenlerle gruplandırılmayacağını ve genellenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada kütüphane kaygısının kişisel bir durum olduğu ifade edilebilir. Ancak çözüme kavuşturulması noktasında tek başına bireysel bir çabadan bahsedilemez. Bu yüzden bu konuda kütüphanelere düşen sorumluluklar yerine getirilmelidir.

Kütüphane kaygısı fenomeni, genellikle kütüphane dışı çevrelerde gülünç ve kütüphanecilik camiasında bile şaşkınlıkla karşılanır. Buna rağmen söz konusu konunun önemi yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur ve kütüphaneciler bu konuda hangi işaretleri arayacağını bilmeli ve onunla

kararlı bir şekilde mücadele etmeye hazırlıklı olmalıdır. Kütüphaneden kaçınma, akademik başarısızlık ve erteleme, kütüphanecilerin yaptıkları işi boşa çıkarırken bilgi okuryazarlığı, kütüphane kullanımını teşvik etme ve yaşam boyu öğrenenler yetiştirme ideallerine aykırı geri dönüşlerdir (Harnett, 2012).

Kütüphaneler, gereksinim duyulan bilgiyi kullanıcıyla buluşturma temel hedefine sahiptir. Dolayısıyla bu aktarma sürecinde yaşanan engeller doğrudan kütüphane ve kütüphanecileri ilgilendirmektedir. Üniversite kütüphanelerindeki günümüz kullanıcı araştırmalarının çoğu, verilen hizmetler hakkında memnuniyet düzeyleri ile kullanıcıların kütüphane web sitesi ve veri tabanlarına nasıl yönlendirilebilecekleri üzerine odaklanmıştır (Kampen'den aktaran; Ögel, 2011, s. 41). Dolayısıyla kullanıcıların somut bilgi edinme ihtiyacında yaşadığı problemlerin ardındaki olası psikolojik nedenlerin de ele alınması gerekmektedir. Jiao, Onwuegbuzie, ve Lichtenstein'e (1996, s. 151) göre, hem kütüphaneciler hem de öğretim kadrosu, yüksek kaygılı öğrencilerin özelliklerinin farkında olmalı ve öğrenciler için kaygı azaltıcı müdahaleler geliştirmelidir.

Yöntem

Araştırmada, dolaylı gözlem veri toplama tekniği kullanılarak konuyla ilgili metodoloji ortaya konmuştur. Öncelikle kaynak taraması ya da bir diğer adlandırma ile "bibliyografya çalışması" yapılmıştır. Bu ön çalışma, yapılacak araştırmanın ilgili literatürdeki yeri ve önemini görmek açısından son derece önemlidir (Aziz, 2008, s. 74). Bunun için konuyla ilgili kaynakların nerede bulunacağı ön araştırma ile saptanarak ve bulunan bilgilerin araştırmanın nerelerinde kullanılacağı noktasında notlar alınarak ilerlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Örneklemin belirlenmesinde olası (ihtimali) örnekleme yöntemlerinden, basit rastlantısal ya da literatürdeki diğer ismiyle "basit tesadüfi örnekleme" yöntemi kullanılmıştır. Basit rastlantısal örnekleme yönteminde gözlemlenecek birey ve objelerin örnekleme girme ya da girmeme şansları eşittir. Bireylerin benzer ve farklılıkları eşittir. Bu nedenle araştırma evrenindeki birey ve objelerin benzerlik ve farklılıkları eşit olduğu durumlarda bu yöntem tercih edilmektedir. Temel olarak alınan evrenden listelenen her birey ve objenin yerine başka birey ve obje konulmadan yapılan örnekleme türüdür (Aziz, 2008, s. 51).

Halk kütüphaneleri gibi geniş kitlelere hizmet veren, okul kütüphaneleri gibi hizmet yeterlilikleri tartışmalı olan kütüphanelerde söz konusu kaygının izlerini sürmek ve genel doğruları ortaya koyacak veriler elde etmek oldukça zordur. Literatürdeki örnek çalışmalar da göz önünde bulundurularak ve araştırmanın sağlıklı bir şekilde yürütülüp neticelendirilmesi adına üniversite kütüphanesi üzerinde çalışılması uygun

görülmüştür. Bu bağlamda araştırmanın asıl evrenini ÇAKÜ öğrencileri oluşturmaktadır. Ancak 2020 yılı içerisinde ilan edilen salgın ile birlikte üniversitelerde öğrencilere verilen eğitim çalışma süresince çevrimiçi devam etmiştir. Bu durum asıl evreni oluşturan ÇAKÜ öğrencilerine ulaşılmasını ve öğrencilerin anket uygulamasına davet edilmesini oldukça güçleştirmiş ve mümkün olmaktan çıkarmıştır. Dolayısıyla birçok alışkanlığın değişmesine sebep olan salgın ve getirdiği bu tür olumsuz koşullar, çalışmanın evrenini öncelikle tüm lisansüstü öğrenciler sonrasında ise Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı lisansüstü programlara kayıtlı öğrenciler olarak sınırlandırmayı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla çalışma evrenini Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı 13 farklı programa kayıtlı 1681 öğrenci, evrenden alınan örnekleme ise %95 güven seviyesi ve 0,5 güven aralığı ile 313 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama ve Analiz

Araştırmada örneklem adına elde edilecek verilerin toplanmasında dolaysız gözlem veri toplama tekniklerinden, yaygın gözlem tekniği olarak nitelenen anket, bir diğer adıyla sormaca tekniği kullanılmıştır. Araştırma evreninin geniş olduğu durumlarda başvuru anket tekniğinde örnekleme ile alınacak bir kesit üzerinde veriler elde edilmekte ve sonuçlar tüm araştırma evrenine genellenmektedir. Araştırmada bu tekniğin tercih edilmesinin temel sebebi ise uygulama ve değerlendirme özenle yapıldığında, sonuçları en güvenilir, hata payı en az olan bir araştırma tekniği olmasıdır (Aziz, 2008, s. 81, 82).

Araştırmayla ilgili anket 23 Mart 2021 – 6 Haziran 2021 tarihleri arasında Covid-19 salgınından ötürü çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı sebeple anket için ön test uygulaması gerçekleştirilememiştir. Anketi doldurma süresi ortalama olarak 12-15 dakikadır. Toplamda evreni oluşturan 1681 öğrencinin tamamına enstitünün etik kurul izni ile mail üzerinden anket gönderimi sağlanmıştır. 313 öğrenciden geri dönüş alınmış ve anketin çevrimiçi uygulanmasının avantajı olarak yanıtların kaydedilebilmesi için bütün sorulara yanıt verme zorunluluğu sağlanmış, dolayısıyla yanıtlarda atlamalar olmamıştır. Bu nedenle yanıtların tamamı değerlendirmeye alınmıştır. Anketten elde edilen veriler, Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) versiyon 24.0 yazılım programı ile tablolara dönüştürülmüştür. Verilerin tablolara dönüştürülmesinde ve yorumlanmasında Çankırı Karatekin Üniversitesi Kütüphanesinin mevcut durumu ve hizmet felsefesi dikkate alınmıştır.

Uygulanacak anket soruları oluşturulurken kütüphane kaygısıyla ilgili daha önce hazırlanan ve çalışma içerisinde yer verilen ölçekler incelenmiş ve değerlendirmeye alınmıştır. Bunun için daha önce kullanılan ve oluşturan yazarlar tarafından açık erişime sunulan Çince-Kütüphane Kaygısı Ölçeği (C-LAS [Chinese-Library Anxiety Scale]) temel alınmıştır. Söz konusu ölçeğin orijinal formatı, 7 faktöre bağlı 36 ifadeden oluşmaktadır. Ancak bu çalışma için temel alınan C-LAS'ın bazı maddeleri günümüz ve ülkemiz şartlarına

uygunluk kazandırmak için değiştirilmiş ve yeni maddeler eklenmiştir. Buna göre anket formu, 7 faktöre bağlı 45 madde ile kurgulanmıştır. Ancak salgının beraberinde getirdiği zorunlu alışkanlıklar kütüphane kullanımını ve dolayısıyla öğrencileri etkilediği için salgında kütüphane kullanımıyla ilgili 3 madde daha eklenerek 48 madde ile son şekli verilmiştir. Ankette yer alan maddelerin cevaplandırılması için “kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden oluşan ve konuyla ilgili hazırlanan diğer kütüphane kaygısı ölçeklerinde de kullanılan 5’li Likert ölçek tipinden yararlanılmıştır.

Anket verilerinin analiz edilmesinde kullanılacak testlerin belirlenmesi için öncelikle normallik testi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım analizleri beş parametreye (histogram, varyasyon katsayısı, skewness-kurtosis, detrended plot ve test of normality) göre belirlenmektedir. Normal dağılım varsa standart sapmanın ortalamaya oranı, yani varyasyon katsayısı yüzde 30’un altındadır (Hayran ve Hayran, 2018, s. 40). Bu doğrultuda analiz edilen veriler söz konusu parametrelerde az bir farkla beklenen değerleri karşılamadığı saptanmış dolayısıyla verilerin normal dağılmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle veriler için nonparametric testlerin yapılması gerektiği saptanmıştır.

Araştırma verilerinin Kaiser-Meyer-Oklın değeri 0,79’dur. Bu değer 0,50’nin üzerinde olduğu için faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda kütüphane kaygısına neden olabilecek etkenlere göre faktör analizi yapılmıştır. Normallik testi ve faktör analizi yapılmadan önce anket formunda yer alan olumsuz oluşturulan sorular yanıtlardan sonra değerlendirmeye alınırken olumluya çevrilmiştir. Ancak kütüphane kaygısına neden olan faktörler altında yer alan sorular bazında oluşturulan tablolarda bu konuda bir değişiklik yapılmamıştır.

Bulgular

Bu bölümde ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı lisansüstü öğrenciler ile sınırlandırılan evrenden alınan örneklem üzerinde yapılan anket verileri analiz edilmektedir. Buna göre ilk olarak araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

N=313	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	182	58,1
	Erkek	131	41,9
Lisansüstü eğitimde bulunulan yıl	Bilimsel Hazırlık	11	3,5
	1. yıl	95	30,4
	2. yıl	141	45,0
	3. yıl	37	11,8
	4. yıl	23	7,3
	5. ve üzeri	6	1,9

Bölümler	Bankacılık ve Finans	17	5,4
	Bilgi ve Belge Yönetimi	32	10,2
	Coğrafya	21	6,7
	Eğitim Bilimleri	25	8,0
	Felsefe	23	7,3
	İktisat	23	7,3
	İşletme	31	9,9
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	33	10,5
	Sosyoloji	22	7,0
	Tarih	33	10,5
	Temel İslami Bilimler	15	4,8
	Türk Dili ve Edebiyatı	23	7,3
	Uluslararası İlişkiler	15	4,8

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin %58,1'ini kadınlar oluşturmaktadır. Ankete en çok katılım gösteren bölümlerin %10,5 ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ve Tarih Bölümlerinden olduğu görülmektedir. Bunu çok yakın bir oranla (%10,2) Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü takip etmektedir. Tabloda ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne kayıtlı her bölümden öğrencinin ankete katıldığı görülmektedir. Enstitüye kayıtlı öğrenci sayıları da göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin katılım oranlarının ise farklı bölümlere göre dağılım olarak genel anlamda birbirine yakın olduğu söylenebilir. Katılımcıların %45'inin lisansüstü eğitimde 2. yıllarında olmaları tabloda dikkat çeken yüzdeler arasındadır. Lisans eğitim tecrübesiyle birlikte katılımcıların %45'inin lisansüstü eğitimlerinde de bir yıl kadar tecrübeli oldukları düşünüldüğünde kütüphane hakkında daha net düşüncelerinin olması beklenebilir.

Öğrencilerin yaşlarını belirlemeye yönelik sorulan soru türü açık uçlu olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda yaşa ilişkin ayrı bir tablo verilmemiştir. Ancak ankete katılan öğrencilerin yaş ortalamaları, elde edilen bulguya göre 28,09'dur. Katılımcıların en küçük 22 ve en büyük 52 yaşlarında olduğu saptanmıştır.

Anketin ilk bölümünde yer alan bir diğer soru öğrencilerin kütüphaneyi kullanma sıklıklarını öğrenmeye ilişkin sorulmuştur. Öğrencilerin kütüphane kullanım sıklıkları, literatürden elde edilen bilgiler ışığında kütüphane kaygısıyla ilgili önemli ipuçları verebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin bölümlerine göre kütüphane kullanım sıklıklarına ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Kütüphane Kullanım Sıklığı

Kütüphane kullanım sıklığı	Haftada bir veya daha fazla		2-3 haftada bir	Ayda bir	2-3 ayda bir	Dönem başına bir veya daha fazla		Diğer	Toplam					
	N	N	N	N	N	N	N							
	%	%	%	%	%	%	%	%	%					
Bankacılık ve Finans	2	3	1	1	7	3	17	11,8%	17,6%	5,9%	5,9%	41,2%	17,6%	100,0%
Bil. ve Belge Yönetimi	10	6	2	6	5	3	32	31,3%	18,8%	6,3%	18,8%	15,6%	9,4%	100,0%
Coğrafya	3	3	5	2	3	5	21	14,3%	14,3%	23,8%	9,5%	14,3%	23,8%	100,0%
Eğitim Bilimleri	4	3	2	5	8	3	25	16,0%	12,0%	8,0%	20,0%	32,0%	12,0%	100,0%
Felsefe	7	2	4	2	5	3	23	30,4%	8,7%	17,4%	8,7%	21,7%	13,0%	100,0%
İktisat	4	3	2	5	4	5	23	17,4%	13,0%	8,7%	21,7%	17,4%	21,7%	100,0%
İşletme	4	2	7	4	12	2	31	12,9%	6,5%	22,6%	12,9%	38,7%	6,5%	100,0%
Siyaset B. ve K. Yönetimi	8	8	4	3	5	5	33	24,2%	24,2%	12,1%	9,1%	15,2%	15,2%	100,0%
Sosyoloji	1	5	2	5	4	5	22	4,5%	22,7%	9,1%	22,7%	18,2%	22,7%	100,0%
Tarih	7	5	3	3	9	6	33	21,2%	15,2%	9,1%	9,1%	27,3%	18,2%	100,0%
Temel İslam Bilimleri	3	1	2	1	4	4	15	20,0%	6,7%	13,3%	6,7%	26,7%	26,7%	100,0%
Türk Dili ve Edebiyatı	2	7	7	3	3	1	23	8,7%	30,4%	30,4%	13,0%	13,0%	4,3%	100,0%
Uluslararası İlişkiler	2	1	1	3	5	3	15	13,3%	6,7%	6,7%	20,0%	33,3%	20,0%	100,0%
Toplam N	57	49	42	43	74	48	313							
%	18,2%	15,7%	13,4%	13,7%	23,6%	15,3%	100,0%							

Tablo 2'nin geneline bakıldığında en fazla yanıtın 74 kişi ile (%23,6) “dönem başına bir veya daha fazla” seçeneğine verildiği görülmektedir. Bölüm bazında bu yanıtı verenlerin Bankacılık ve Finans, İşletme, İktisat gibi nispeten sayısal ağırlıklı bölümlerden olduğu söylenebilir. Tarih, Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı gibi sözel ağırlıklı bölümlere kayıtlı öğrencilerin verdikleri yanıtların, seçenekler arasında daha homojen dağıldığı görülmektedir. Bu soruda en çok verilen diğer yanıtları sırasıyla %18,2 ile “haftada bir veya daha fazla”, %15,7 ile “2-3 haftada bir” seçenekleri takip etmektedir. Haftada bir seçeneğini en çok işaretleyen bölümün Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinden oluşması, bölüm içeriğinin kütüphanecilik mesleğini içermesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. “Diğer” seçeneğine verilen yanıtlar ise toplam yanıtların %15,3’ünü oluşturmaktadır.

Soruda “diğer” seçeneğini yanıtlayacak olanların bunu açıklamaları istenmiştir. Bu önemli oranın içinde verilen yanıtlar oldukça dikkat çekicidir. Bu alana yazılan yanıtların önemli bir kısmını (16 öğrenci) “kütüphaneyi hiç kullanmam”, “0”, “en son ne zaman kütüphaneye gittiğimi hatırlamıyorum” şeklindeki yanıtlar oluşturmaktadır. Önemli bir diğer kısmının ise “salgın nedeniyle kullanamıyorum” yanıtlarından oluştuğu görülmektedir. Bu cevabın yanı sıra yazılan farklı yanıtlar arasında “kütüphaneye hiç gitmedim”, “Çankırı’da yaşamıyorum”, “bu yıl hiç” şeklinde yazılan yanıtlar yer almaktadır. Bu durumda bazı öğrencilerin kütüphane kullanımını sadece fiziksel kullanım olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla soruda çevrimiçi kullanımın da ayrıca belirtilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yine de verilen “hiç” yanıtları lisansüstü öğrenciler için kütüphane kaygısı yaşayabilecekleri ihtimalini yansıtabilir. Ayrıca bazı öğrencilerin “kendi kütüphanem var”, “ihtiyacım olan kitabı satın alıp kendi kütüphaneme ekliyorum” şeklindeki yanıtları dikkat çeken bir başka unsurdur.

Ankete katılanlardan kütüphane kullanım sıklıklarına ilişkin elde edilen bu bulgular, lisansüstü öğrencilerin kütüphaneyi yeterince kullanmadıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun öğrencilerin tamamen kendi tercihleri olabileceği ihtimali düşünülürken öğrencilerin uzaktan erişim yöntemiyle çevrimiçi kütüphane kullanımından habersiz olabileceği de düşünülmektedir. Yaşanmakta olan salgın dönemi, çevrimiçi kütüphane kullanımı ve elektronik kaynakların hayatımızda ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bir öğrenci için kütüphane vazgeçilmez bir unsurdur. Bu doğrultuda salgının getirdiği koşullar da göz önünde bulundurulduğunda söz konusu lisansüstü öğrencilerin kütüphane hizmetleri hakkında daha fazla bilgilendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Kütüphane Kaygısı Nedenleri

Kütüphane kaygısının temelinde var olabilecek nedenler konuyla ilgili daha önce hazırlanan birçok farklı çalışmada farklı içeriklerle ortaya konmuştur. Bu doğrultuda kütüphane kaygısıyla ilgili mevcut çalışmalar incelenmiş, hazırlanan ölçekler irdelenmiştir. Bu bilgiler ışığında ÇAKÜ lisansüstü öğrencilerinin kütüphane kaygısı duymasında sebep olabilecek faktörler bu çalışma için hazırlanan anket formuyla da eşdeğer olarak personel ile ilgili nedenler, duygusal nedenler, mimari nedenler, teknik nedenler, kullanım bilgisine ilişkin nedenler, kütüphane kurallarına bağlı nedenler ve koleksiyona bağlı nedenler olarak belirlenmiştir. Buna göre öğrencilere, belirlenen nedenlere bağlı sorular yöneltilmiş ve elde edilen bulgular bu başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Öncelikle kütüphane kaygısına neden olabilecek faktörlerin genel analizini değerlendirebilmek adına bu faktörlerin ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Bunun için daha önce de belirtildiği gibi sadece faktör analizi tablosu için (Tablo 3) olumsuz sorulara verilen yanıtlar

olumluya dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda Tablo 3’de kütüphane kaygısına neden olabilecek etkenlerin faktör analizleri yer almaktadır. Söz konusu tablodaki değer aralıkları ise: 1.00 ile 1.79 “Kesinlikle Katılmıyorum”, 1.80 ile 2.59 “Katılmıyorum”, 2.60 ile 3.39 “Kararsızım”, 3.40 ile 4.19 “Katılıyorum”, 4.20 ile 5.00 ise “Kesinlikle Katılıyorum”u ifade etmektedir. Olumsuz soruların tersine çevrilmesi ile birlikte tabloda yer alan ortalama değerlerin, en yüksek değere (5) yakın olması, öğrencilerin kaygı duymadıkları anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Kütüphane Kaygısına Neden Olabilecek Etkenlerin Faktör Analizi

Kütüphane Kaygısına Neden Olabilecek Faktörler	N	Ortalama	Standart Sapma
Bilgi Faktörü	313	3,7151	0,78108
Kural Faktörü	313	2,9118	0,88093
Personel Faktörü	313	3,2962	0,96888
Duygusal Faktör	313	4,1748	0,73234
Erişim Faktörü	313	3,2552	0,82711
Mimari Faktörler	313	3,9233	0,69152
Derme Faktörü	313	3,1030	0,85131
Salgın Faktörü	313	3,3227	0,69637

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin söz konusu faktörler bazında yüksek oranda kaygı duymadıkları anlaşılmaktadır. Ve öğrencilerin en çok bilgi, duygusal ve mimari faktörler konusunda bir kaygı yaşamadıklarını ve bu konularda rahat olduklarını ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak kurallar, personel, erişim, derme ve salgın faktörleri için öğrencilerin en çok kararsız oldukları görülmektedir. Öğrencilerin bu düzeyde bir kararsızlık yaşamalarında iki etkenin etkili olabileceği düşünülmektedir; öğrencilerin kütüphane hizmetlerinden yeteri kadar haberdar olmamaları ve söz konusu kararsız öğrenciler kaygı yaşıyor olsalar dahi bunu yapılan ankette belirtmekten çekince duyabilecekleridir.

Personel İle İlgili Nedenler

Personel, kütüphane kaygısının oluşmasında veya ortadan kaldırılmasında büyük bir etkiye sahip olabilir. Kütüphane personelinin kullanıcıya olan somut tutumlarının anlaşılabilmesi açısından anket formunda öğrencilere “*kütüphaneciler soğuktur*” ifadesine ne ölçüde katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir. Bu ifade anket formunun hazırlanmasında temel alınan C-LAS’te yer almaktadır. Söz konusu ifadeye verilen yanıtlarda öğrencilerin eğitim tecrübeleriyle ilgili farklılık olabileceği düşünülmüştür. Bu yüzden “*kütüphaneciler soğuktur*” ifadesi ve “*lisansüstü eğitimde kaçınıcı yılınız?*” sorusunun birleşiminden bir çapraz tablo oluşturulmuştur. Bu doğrultuda elde edilen veriler sıklık ve yüzde (%) olarak Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Kütüphanecilerin Soğuk Olarak Algılanması Durumu

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıy orum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
	N	N	N	N	N	N
	%	%	%	%	%	%
1 yıl	19	27	32	9	8	95
	20,0%	28,4%	33,7%	9,5%	8,4%	100,0%
2 yıl	42	29	31	24	15	141
	29,8%	20,6%	22,0%	17,0%	10,6%	100,0%
3 yıl	12	8	10	1	6	37
	32,4%	21,6%	27,0%	2,7%	16,2%	100,0%
4 yıl	5	5	4	8	1	23
	21,7%	21,7%	17,4%	34,8%	4,3%	100,0%
5 ve üzeri	2	1	1	0	2	6
	33,3%	16,7%	16,7%	0,0%	33,3%	100,0%
Bilimsel Hazırlık	2	3	3	3	0	11
	18,2%	27,3%	27,3%	27,3%	0,0%	100,0%
Toplam N	82	73	81	45	32	313
%	26,2%	23,3%	25,9%	14,4%	10,2%	100,0%

Tablo 4’te yer alan verilere göre lisansüstü eğitimde 4. yılında olan öğrencilerden 8’inin (%34,8) “katılıyorum” seçeneğini işaretlediği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte lisansüstü eğitimlerinin 2. ve 3. yıllarında olan öğrencilerin sırasıyla %29,8 ve %32,4 ile “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. Genele bakıldığında “kütüphaneciler soğuktur” ifadesine kesinlikle katılmayanların %26,2 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Lisansüstü eğitimde 4. yılda olan öğrencilerin 2. ve 3. yıllarında olan öğrenciler ile kıyaslandığında daha tecrübeli olduğu düşünülürse söz konusu öğrencilerin kütüphane personeli ile olumsuz deneyimler yaşamış olabilecekleri değerlendirilmektedir. Bu nedenle eğitimlerinde 4. yıllarında bulunan öğrencilerden “katılıyorum” yanıtını verenlerin personelden kaynaklanan kütüphane kaygısı taşıyabilecekleri anlaşılmaktadır. Ancak lisansüstü eğitimde 2. ve 3. yılında bulunan öğrencilerin ankete katılım oranlarının daha yüksek olduğu hatırlanmalıdır. Bu durum göz önüne alındığında ve “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” seçeneklerinin yüzdeleri toplu değerlendirildiğinde 2. ve 3. yıllarında bulunan öğrencilerin kütüphane kaygısı taşısa da bu kaygının sebebinin personelin tutumundan kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Yine genele bakıldığında bu ifadeye kesinlikle katılmayanlardan hemen sonra 81 kişi (%25,9) ile kararsız olanların çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Bu oran ve öğrencilerin kütüphane kullanım sıklığıyla ilgili veriler birlikte dikkate alındığında ise öğrencilerin kütüphaneden yeterince yararlanmadıkları sonucu desteklenmektedir. Bu duruma etki eden bir başka noktanın da yine salgın nedeniyle fiziksel kütüphane kullanımının mümkün olmayışından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Duyusal Nedenler

Kütüphane kaygısına sebep olan en önemli etkenlerden biri duygusal nedenlerdir. Bu nedenle ankete katılan öğrencilerin “*diğer öğrencilerin kütüphaneyi benden daha iyi bildiğini düşünüyorum ve bu utanç verici*” ifadesine katılma dereceleri ölçülmeye çalışılmıştır. Söz konusu ifadenin anket formuna eklenmesinde P-LAS’ten yararlanılmıştır. Bu doğrultuda elde edilen bulgular Tablo 5’te sıklık ve yüzde (%) olarak verilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Kütüphane Bilgisizliğinden Çekinme Durumu

	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	175	55,9
Katılmıyorum	59	18,8
Kararsızım	38	12,1
Katılıyorum	29	9,3
Kesinlikle Katılıyorum	12	3,8
Toplam	313	100,0

Tablo 5’e bakıldığında ankete katılan öğrencilerin yarısından fazlası (%55,9) “*diğer öğrencilerin kütüphaneyi benden daha iyi bildiğini düşünüyorum ve bu utanç verici*” ifadesine katılmadıklarını belirtmiştir. Bu durum öğrencilerin genel olarak kütüphaneyi başka öğrencilerin daha iyi bilmelerinden bir çekince duymadıklarını göstermektedir. Bir diğer yaklaşım ise ankete katılan öğrencilerin kütüphaneyi zaten diğer öğrencilerden daha iyi bildiklerini düşünebilecekleridir. Ki bu yaklaşım da başlı başına bir soruna işaret edebilir. Nitekim kütüphane bilgisi faktörü altında sorulan sorulara verilen yanıtlarda (Bkz. Tablo 8) öğrencilerin kütüphane hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmıştır. Bu noktadaki çelişki, anketin çevrimiçi ve uzaktan uygulanmış olması ve bundan ötürü öğrencilerin çekinceleri olsa dahi samimi yanıtlar vermek yerine bunu ankette belirtmek istememelerinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Kesinlikle katılanların, sadece katılanların ve kararsız olanların oranları ise birlikte değerlendirildiğinde az sayıda da olsa bu konuda çekinen öğrencilerin var olduğunu ispatlamaktadır. Ayrıca ankete katılan bölümler arasında Bilgi ve Belge Yönetimi bölüm öğrencilerinin %10,2 sini oluşturmasının verilen yanıtlar arasında çekince olmamasında etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak Tablo 5 genel olarak incelendiğinde, öğrencilerin çoğunluğunun duygusal nedenlerden ötürü kütüphane kaygısı yaşamadıkları anlaşılmaktadır.

Mimari Nedenler

Konuyla ilgili literatürde, kütüphane kaygısına neden olabilecek etkenler arasında kütüphanenin mimari özelliklerinin olabileceği bilgisi yer almaktadır. Bu nedenle anket formunda “*okumak veya ders çalışmak için kütüphanedeki imkânlar yeterli değil*” ifadesi eklenmiştir. İfadenin anket

formuna eklenmesinde P-LAS'ten yararlanılmıştır. Bu bağlamda elde edilen veriler Tablo 6'da sıklık ve yüzde (%) olarak verilmiştir.

Tablo 6: Kütüphane Fiziksel İmkânlarının Yeterli Bulunmaması

	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	78	24,9
Katılmıyorum	67	21,4
Kararsızım	88	28,1
Katılıyorum	43	13,7
Kesinlikle Katılıyorum	37	11,8
Toplam	313	100,0

Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde “*okumak veya ders çalışmak için kütüphanedeki imkânlar yeterli değil*” ifadesine en çok %28,1 ile “kararsızım” yanıtının verildiği görülmektedir. Bu konuda öğrencilerin kararsız kalmalarında temel sebebin yine salgın nedeniyle eğitimin uzaktan devam etmesinin neden olduğu düşünülmektedir. Ancak kütüphane kullanım sıklıklarına verilen yanıtlar da (öğrencilerin bu kullanım sıklığını fiziksel olarak algıladıkları da düşünülürken) dikkate alındığında öğrencilerin kütüphanenin mimarisi hakkında da yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ifadeye kesinlikle katılmayanlar ve sadece katılmayanlar, katılanlara kıyasla daha yüksek görünse de kütüphane imkânlarını yetersiz bulan öğrencilerin de var olduğu açıktır. Bu yüzden ankette yer alan söz konusu ifadeye katılanların kütüphane mimarisinden dolayı kütüphane kaygısı taşıyabilecekleri ihtimal dâhilinde değerlendirilmelidir.

Teknik Nedenler

Kütüphane kaygısına zemin hazırlayan faktörlerden bir diğeri, kütüphanede bulunan teknik araçların kullanımının bilgisizliğinden doğan teknik nedenlerdir. Dolayısıyla katılımcılara “*benim için hangi veri tabanlarının önemli ve öncelikli olduğunu bilmiyorum*” ifadesi yöneltilmiştir. Söz konusu ifade için C-LAS'ten yararlanılmıştır. Öğrencilerin veri tabanlarını kullanma bilgisine ilişkin veri elde etmeye çalışan bu ifade ile öğrencilerin eğitim yılları arasında ilişki olabileceği düşünüldüğünden iki soru birleşiminden elde edilen bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7'de yer alan veriler incelendiğinde “*benim için önemli veri tabanlarını nasıl kullanacağımı bilmiyorum*” ifadesi için kararsız olanların en yüksek oranı (%26,2) oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bu oranı oluşturanlar arasında ise lisansüstü eğitim yıllarında 5 yıl ve üzerinde bulunan öğrencilerden %50'sinin yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda eğitim yıllarında 5 yıl ve üzerinde olan öğrencilerden hiçbiri kesinlikle katılmıyorum ve sadece katılmıyorum yanıtlarında her ikisini de hiç işaretlemedikleri dikkat çekmek-

Tablo 7: Veri Tabanlarını Kullanma Bilgisi

	Kesinlikle Katılmıyorum			Kararsızım	Kesinlikle Katılıyorum			Toplam N
	N	N	N		N	N	N	
	%	%	%	%	%	%	%	
1 yıl	21	16	35	11	12	95		
	22,1%	16,8%	36,8%	11,6%	12,6%	100,0%		
2 yıl	35	33	28	23	22	141		
	24,8%	23,4%	19,9%	16,3%	15,6%	100,0%		
3 yıl	10	10	5	6	6	37		
	27,0%	27,0%	13,5%	16,2%	16,2%	100,0%		
4 yıl	4	7	6	6	0	23		
	17,4%	30,4%	26,1%	26,1%	0,0%	100,0%		
5 ve üzeri	0	0	3	2	1	6		
	0,0%	0,0%	50,0%	33,3%	16,7%	100,0%		
Bilimsel Hazırlık	2	1	5	1	2	11		
	18,2%	9,1%	45,5%	9,1%	18,2%	100,0%		
Toplam N	72	67	82	49	43	313		
	23,0%	21,4%	26,2%	15,7%	13,7%	100,0%		

tedir. Eğitim yıllarında 5 yıl ve üzerinde olan öğrencilerin yaşlarının diğer öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu düşünüldüğünde teknolojiye uzak olabilecekleri değerlendirilmektedir. Ayrıca eğitim yıllarında 4. yılında bulunan öğrencilerin %26,1'i katılıyorum yanıtını vermiştir. Bu noktada eğitim yılıyla ilgili tecrübenin, teknolojik bilgi konusundaki tecrübeyle doğru orantılı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda eğitimde bilimsel hazırlıkta ve 1. yıllarında olan öğrencilerin sırasıyla %45,5 ve %36,8 ile kararsız yanıtını verdikleri görülmektedir. Özellikle eğitim yıllarında bilimsel hazırlıkta olan öğrencilerin lisans eğitimlerinde başka bir alanda eğitim almış olmalarının etkisiyle kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtlarını verdikleri düşünülmektedir. Tabloya genel olarak bakıldığında ise kendileri için önemli veri tabanlarını nasıl kullanacağını bilenlerin bilmeyenlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Kararsız olanların en fazla olması ise öğrencilerin kütüphane kullanımında teknik bilgilerinin yeterli seviyede olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Kullanım Bilgisine İlişkin Nedenler

Kütüphane kaygısına neden olan etkenlerden biri, kütüphanenin sağlamış olduğu hizmetlerden haberdar olmamakla birlikte gelişen bilgisizlik durumudur. Bu durumun ölçülebilmesi adına “*kütüphanede hangi kaynakların mevcut olduğunu bilmiyorum*” ifadesi yöneltilmiş ve bu konu hakkındaki düşünceleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz konusu ifade, temel olarak alınan C-LAS’te bilgi faktörü altında birebir yer almaktadır. Kullanım bilgisinin ölçülmesi konusunda ilgili ifadenin yeterli olduğu değerlendirilmiş ve üzerinde değişiklik yapılmamıştır. Söz konusu ifadenin bölümler bazında dağılımları Tablo 8’de sıklık ve yüzde (%) olarak verilmiştir.

Tablo 8: Kütüphane Kaynakları Hakkında Bilgi

	Kesinlikle Katılmıyorum		Kararsızım	Kesinlikle Katılıyorum		Toplam						
	N	%		N	%		N	%				
Bankacılık ve Finans	3	17,6%	4	23,5%	5	29,4%	4	23,5%	1	5,9%	17	100,0%
Bil. ve Belge Yön.	18	56,3%	5	15,6%	5	15,6%	2	6,3%	2	6,3%	32	100,0%
Coğrafya	1	4,8%	5	23,8%	6	28,6%	5	23,8%	4	19,0%	21	100,0%
Eğitim Bilimleri	3	12,0%	7	28,0%	7	28,0%	2	8,0%	6	24,0%	25	100,0%
Felsefe	8	34,8%	3	13,0%	3	13,0%	3	13,0%	6	26,1%	23	100,0%
İktisat	10	43,5%	4	17,4%	3	13,0%	2	8,7%	4	17,4%	23	100,0%
İşletme	3	9,7%	12	38,7%	10	32,3%	4	12,9%	2	6,5%	31	100,0%
Siy. Bil. ve Kamu Yön.	7	21,2%	7	21,2%	10	30,3%	5	15,2%	4	12,1%	33	100,0%
Sosyoloji	6	27,3%	8	36,4%	2	9,1%	2	9,1%	4	18,2%	22	100,0%
Tarih	13	39,4%	5	15,2%	8	24,2%	4	12,1%	3	9,1%	33	100,0%
Temel İslam Bil.	1	6,7%	4	26,7%	5	33,3%	1	6,7%	4	26,7%	15	100,0%
Türk Dili ve Edeb.	6	26,1%	8	34,8%	4	17,4%	3	13,0%	2	8,7%	23	100,0%
Uluslararası İlişkiler	0	0,0%	4	26,7%	4	26,7%	2	13,3%	5	33,3%	15	100,0%
Toplam N	79	25,2%	76	24,3%	72	23,0%	39	12,5%	47	15,0%	313	100,0%

Tablo 8'e göre Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencilerinden hiç birinin "kütüphanede hangi kaynakların mevcut olduğunu bilmiyorum" ifadesine kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermemiş olması dikkat çekmektedir. Kesinlikle katılmıyorum yanıtı için en az işaretleme yapanlar arasında 1'er kişi ile Coğrafya ve Temel İslam Bilimleri Bölümünün yer aldığı görülmektedir. Tabloda kararsız olanların oranının katılmayanların oranına oldukça yakın olması dikkat çeken bir diğer unsurdur. Kendi bölümleri içerisinde en çok "kararsızım" yanıtını verenler ise %33,3 ile Temel İslam Bilimleri Bölümü ve ona çok yakın bir oranla (%32,3) İşletme Bölümünün olduğu görülmektedir. Katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin arasında kendi bölümleri içerisinde en düşük orana Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünden sonra Bankacılık ve Finans Bölümünün sahip olduğu görülmektedir.

Tablo genel olarak incelendiğinde kütüphanede mevcut olan kaynakları bilmeme ile ilgili ifadeye kesinlikle katılmayan ve sadece katılmayanların

%49,5 ile çoğunlukta olduğu görülmektedir. Kararsızım yanıtını veren öğrencilerin bu konudaki bilgisizliklerinin ortaya çıkmasının çekincesini yaşıyor olabilecekleri düşünülmektedir. Katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin katılmayanlara kıyasla daha az olması ankete katılan bütün öğrencilerin kütüphane kaynaklarından yeterince yararlandıklarını ifade etmemektedir. Bu durumun aksine kütüphane kaynaklarıyla ilgili yeterince bilgi sahibi olmayan ve dolayısıyla kütüphane kullanımlarını olumsuz etkileyen öğrencilerin var olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kütüphane Kurallarına Bağlı Nedenler

İlgili literatürde yer alan bazı kaynaklarda kütüphane kaygısına sebep olabilecek faktörler arasında kütüphane kuralları gösterilmektedir. İncelenen bazı ölçeklerde kütüphane kurallarına ilişkin ifadeler yer almaktadır. C-LAS'te de yer alan kütüphane kurallarıyla ilgili ifadelere bu çalışma için hazırlanan anket formunda da yer verilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılara yöneltilen ifadelerden biri “*atıştırma yemek için kendimi rahatsız hissediyorum*” ifadesidir. Bu ifadeden elde edilen veriler Tablo 9’da sıklık ve yüzde (%) olarak verilmiştir.

Tablo 9: Kütüphane Kurallarına Yaklaşım

	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	110	35,1
Katılmıyorum	40	12,8
Kararsızım	56	17,9
Katılıyorum	36	11,5
Kesinlikle Katılıyorum	71	22,7
Toplam	313	100,0

Tablo 9’da yer alan veriler incelendiğinde, öğrencilerin %35,1’inin kütüphanede atıştırma yemek için verilmemesinden rahatsız olmadıkları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili rahatsız olan öğrencilerin ise %22,7 ile kesinlikle katılıyorum yanıtını vererek rahatsız olmayan öğrencileri, oransal olarak takip ettiği görülmektedir. Kararsız olan öğrencilerin ise kütüphanede atıştırma yemek için verilmemesi ya da izin verilmesinin, kütüphane kullanımlarını ya da kütüphane kaygısı taşımalarını etkileyecek bir etken olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu kural ile ilgili rahatsızlık duyan öğrencilerin kütüphanede daha fazla vakit geçirmek istediği ve yemek ihtiyaçları için kütüphaneden ayrılmak zorunda kalmak istemedikleri düşünülmektedir. Çünkü kütüphane binasında yemek ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir alan bulunmadığı bilinmektedir. Bu nedenle bu kuraldan rahatsız olan öğrencilerin (%22,7), yemek ihtiyacı için kütüphane binasından ayrılmak zorunda olmaları ve kütüphane içerisinde atıştırma yemek için verilmemesi öğrencilerin çalışmalarını ve kütüphaneden yararlanabilme

imkânlarını olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. Bunun da bir kütüphane kaygısı sebebi olabileceği açıktır.

Koleksiyona Bağlı Nedenler

İlgili literatürde konuyla ilgili hazırlanmış olan ölçekler incelendiğinde kütüphane koleksiyonuyla ilgili maddelerin yer aldığı görülmektedir. Kütüphane koleksiyonuyla ilgili bazı olumsuz durumlar, kullanıcıların kütüphane kullanımına engel oluştururken kütüphane kaygısına da neden olabileceği ilgili araştırmalarda ortaya konmuştur. Bu nedenle bu çalışma için hazırlanan anket formunda da koleksiyonla ilgili bazı ifadeler kullanılmıştır. İlgili ifadelerden biri “*kütüphanedeki kitapların dil çeşitliliği yetersiz*” ifadesidir. İlgili ifade, daha önce hazırlanan ölçeklerde yer almamaktadır. Ancak kitapların dil çeşitliliği konusu, koleksiyona bağlı kütüphane kaygısında ve kullanımında etkili olabileceği değerlendirildiğinden, anket formuna eklenmesi uygun bulunmuştur. Bu doğrultuda konuyla ilgili elde edilen verilerin bölüm bazında dağılımları Tablo 10’da yer sıklık ve yüzde (%) olarak yer almaktadır.

Tablo 10: Kitapların Dil Çeşitliliği

	Kesinlikle Katılmıyorum		Kararsızım	Kesinlikle Katılıyorum		Toplam						
	N	%		N	%		N	%				
Bankacılık ve Finans	1	5,9%	3	17,6%	10	58,8%	2	11,8%	1	5,9%	17	100,0%
BBY	1	3,1%	3	9,4%	17	53,1%	5	15,6%	6	18,8%	32	100,0%
Coğrafya	3	14,3%	3	14,3%	9	42,9%	5	23,8%	1	4,8%	21	100,0%
Eğitim Bilimleri	6	24,0%	5	20,0%	11	44,0%	2	8,0%	1	4,0%	25	100,0%
Felsefe	3	13,0%	5	21,7%	8	34,8%	3	13,0%	4	17,4%	23	100,0%
İktisat	4	17,4%	2	8,7%	8	34,8%	3	13,0%	6	26,1%	23	100,0%
İşletme	2	6,5%	6	19,4%	16	51,6%	4	12,9%	3	9,7%	31	100,0%
Siyaset B. ve K. Yönetimi	1	3,0%	3	9,1%	13	39,4%	9	27,3%	7	21,2%	33	100,0%
Sosyoloji	1	4,5%	1	4,5%	9	40,9%	5	22,7%	6	27,3%	22	100,0%
Tarih	4	12,1%	3	9,1%	13	39,4%	4	12,1%	9	27,3%	33	100,0%
Temel İslam Bilimleri	3	20,0%	3	20,0%	7	46,7%	2	13,3%	0	0,0%	15	100,0%
Türk Dili ve Edebiyatı	1	4,3%	3	13,0%	10	43,5%	2	8,7%	7	30,4%	23	100,0%
Uluslararası İlişkiler	1	6,7%	2	13,3%	6	40,0%	4	26,7%	2	13,3%	15	100,0%
Toplam N	31		42		137		50		53		313	
%	9,9%		13,4%		43,8%		16,0%		16,9%		100,0%	

Tablo 10'da yer alan verilere göre kütüphanedeki kitapların dil çeşitliliğini yetersiz bulma konusunda ankete katılan her bölümden öğrencinin çoğunlukla kararsız olduğu görülmektedir. Kendi içerisinde kararsızım yanıtından sonra en çok kesinlikle katılıyorum yanıtını veren bölümün %30,4 ile Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü olduğu görülmektedir. Daha sonra bunu %27,3 ile Sosyoloji ve yine %27,3 ile Tarih Bölümlerinin takip etmesi dikkat çekmektedir. Sadece katılıyorum yanıtını verenler arasında ise en yüksek oranı (%27,3) Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünün oluşturması tabloda dikkat çeken değerler arasında yer almaktadır. Söz konusu ifade için kesinlikle katılmıyorum yanıtını verenler arasında ise en yüksek oranın (%24) Eğitim Bilimleri Bölümüne ait olduğu görülmektedir.

Tablo 10 genel olarak incelendiğinde ise kütüphanedeki kitapların dil çeşitliliğinin yeterli bulunması konusunda öğrencilerin %43,8 ile en çok kararsızım yanıtını verdiği görülmektedir. Öğrencilerin bu konuda çoğunlukla kararsız kalmalarının sebebinin kütüphane kullanımının yetersiz olmasından kaynaklanan bilgi eksikliği olduğu düşünülmektedir. Söz konusu ifadeye kesinlikle katılan ve sadece katılan öğrenciler birlikte değerlendirildiğinde kesinlikle katılmayan ve sadece katılan öğrencilere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphanedeki kitapların dil çeşitliliğini yetersiz bulan öğrencilerin koleksiyondan kaynaklanan kütüphane kaygısı yaşamaları veya kütüphane kullanım sıklıklarını azaltmaları ankete katılan öğrenciler için (özellikle Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Sosyoloji gibi sözel bölüm öğrencileri için) söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Salgın ve Kütüphane Kullanımına Etkisi

Çalışmanın hazırlandığı ve anket uygulamasının gerçekleştirildiği tarihte yaşanan salgın, sosyal alışkanlıkları etkilediği kadar sosyal bir kurum olan kütüphaneleri ve kütüphane kullanımlarını da etkilemiştir. Bu nedenle anket formunda salgın ile ilgili 3 ifade daha eklenmiş ve öğrencilerin kütüphane kullanımlarını ne ölçüde etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yer alan ifadelerden biri “*salgın süreci kütüphane ile olan bağımlı olumsuz etkiledi*” şeklindedir. Söz konusu ifadede elde edilen veriler sıklık ve yüzde (%) olarak tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Salgının Kütüphane Kullanımına Etkisi

	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	18	5,8
Katılmıyorum	19	6,1
Kararsızım	35	11,2
Katılıyorum	41	13,1
Kesinlikle Katılıyorum	200	63,9
Toplam	313	100,0

Tablo 11’de yer alan verilere göre ankete katılan öğrencilerin %63,9’u “salgın süreci kütüphane ile olan bağımlı olumsuz etkiledi” ifadesine kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği görülmektedir. Bu oran ile oldukça fazla bir çoğunlukla ankete katılan öğrencilerin kütüphane kullanımında salgından etkilendiği anlaşılmaktadır. Ancak ilgili ifadeye kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum yanıtını veren öğrencilerin de olduğu dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili salgından etkilenen öğrencilerin daha çok kütüphaneyi fiziksel olarak kullandıkları düşünülmektedir. Salgından etkilenmeyen öğrencilerin ise kütüphaneden uzaktan erişim ile yararlanabildikleri ve dolayısıyla teknik bilgi konusunda yeterli olan öğrencilerin olduğu düşünülmektedir. Ancak salgın olmasa da kütüphane kullanma alışkanlığı ve sıklığı az olan öğrencilerin de kesinlikle katılmıyorum yanıtını vererek ilgili konuda salgından etkilenmemiş olabilecekleri ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Kütüphaneler, her öğrenci grubu için geçerli olduğu gibi üniversite öğrencileri için de eğitim hayatının en önemli yapı taşı oluşturulan kurumlardır. Öğrencilerin eğitim hayatı süresince, nitelikli bir öğrenim için bilgi hizmeti sunan üniversite kütüphanelerinin barındırdığı hizmetler ile birlikte, etkili kullanımları da aynı oranda önemlidir. Üniversite kütüphanelerinin yapıları ve hizmet şekilleri bazı öğrenciler için kullanım açısından karmaşık gelebilir. Söz konusu karmaşıklık kütüphane kullanımını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle dünyada, kütüphanelerin kullanımında öğrencilerin yaşadığı deneyimleri ve psikolojik yaklaşımları araştıran çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda öğrencilerin çeşitli faktörlere bağlı olarak kütüphane kullanımından kaçındığı ortaya konmuş ve ilgili durum “kütüphane kaygısı” kavramı ile ifade edilmiştir. Kaygı kavramında kullanıldığı gibi kütüphane kaygısının anlaşılması için de gelişen ve değişen kütüphane yapılarına göre farklı ölçekler geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Bu çalışmada kütüphane kaygısının, Türkiye’de üniversite öğrencilerinde etkili olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmış ve etkili olduğu takdirde öğrencileri ne yönde etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda ÇAKÜ öğrencileri üzerinde, daha önce hazırlanan ölçeklerden yola çıkılarak hazırlanan “Kütüphane Kaygısı Ölçeği” uygulanmıştır. Çalışma hazırlanırken üniversite eğitimini ilk kez deneyimleyen lisans öğrencileri üzerinde anket çalışması yapılması planlanmıştır. Ancak anket uygulanma tarihini de kapsayan salgın nedeniyle lisans öğrencilerine ulaşmak güçleştikten araştırma evreni ÇAKÜ Sosyal Bilimler lisansüstü öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle söz konusu ölçek, evrenden örneklem olarak alınan 313 öğrenci üzerinde uygulanmış ve elde edilen bulgular bir önceki bölümde analiz edilmiştir. Bu bölümde ise anket verilerinden elde edilen bulgular ışığında ortaya çıkan sonuçlara ilişkin genel değerlendirmelere

değınılmış ve konuyla ilgili kütüphaneler açısından yapılması gerekenler adına birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Konuyla ilgili literatürden elde edilen bulgular ışığında bu çalışma için kütüphane kaygısına sebep olacak faktörler; personelle ilgili nedenler, duygusal nedenler, mimari nedenler, teknik nedenler, kullanım bilgisine ilişkin nedenler, kütüphane kurallarına bağlı nedenler, koleksiyona bağlı nedenler ve salgının etkisi şeklinde kurgulanmıştır. Ayrıca öğrencilerin kütüphane kaygısını yaşamalarında etkili olabilecek faktörlerin ortaya çıkarılmasında, kütüphane kaygısının neden olduğu engelleri azaltmaya yönelik çözüm üretme yollarının daha net belirlenebileceği değerlendirilmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, bu faktörlere ilişkin başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın “en az lisans düzeyinde bir eğitimi geride bırakmış olmalarına karşın, ÇAKÜ lisansüstü öğrencilerinin bir bölümünde kütüphane kaygısı akademik performansları açısından önemli bir engeldir” şeklindeki ana hipotezi kısmen doğrulanmıştır. Kütüphane kaygısı, ankete katılan öğrenciler arasında büyük bir çoğunlukla yaşanmasa da bazı öğrenciler tarafından deneyimlenen bir fenomendir ve kütüphane kullanımının önünde engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda kurgulanan faktörler ışığında öğrencilerin kütüphane hakkındaki algı ve tutumlarından elde edilen sonuçlar aşağıda listelenmiştir:

- Personel ile ilgili nedenlerin anlaşılabilmesi için katılımcılara yedi görüş yöneltilmiştir. Bu görüşler kütüphanecilerin öğrencilere olan davranışlarına ilişkin ifadeleri içermektedir. Bu doğrultuda elde edilen veriler neticesinde öğrencilerin genel anlamda ve çoğunlukla kütüphaneciler ile olumlu deneyim yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak ankete katılan öğrenciler arasında kütüphane personeli ile olumsuz düşüncelerini beyan eden öğrencilerin de olduğu görülmüştür. Söz konusu öğrencilerin, özellikle kütüphanecilerin ulaşılabilir ve soğuk olduğu konusunda olumsuz algıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Personel ile ilgili elde edilen bulgularda, kütüphaneden zamanında yardım alamadığını ve kütüphanecilerin çok meşgul gözüktüğünü belirten öğrenciler de bulunmaktadır. Öğrencilerin personel ile ilgili olumsuz algılarının oluşmasının daha önce kütüphanecilerle olumsuz deneyim yaşamış olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın “öğrencilerin kütüphane kaygısı taşımalarındaki en önemli sebepleri bilgi yetersizliği ve personel yaklaşımıdır” şeklindeki alt hipotezlerinden ilki kısmen doğrulanmıştır. Ayrıca araştırmanın dördüncü alt hipotezi olan “kütüphanecilerin kütüphane kaygısından habersiz olduğu açıktır” şeklindeki yargısı dolaylı olarak kısmen desteklenmiştir. Çünkü öğrencilerin “kütüphaneciler soğuktur” şeklindeki ifadeye %24,6 ile katıldığı ispat edilmiştir. İlgili ifadeye katılan öğrencilerde bu olumsuz görüşün oluşmasında kütüphanecilerin

öğrencilere tutum ve davranışları etkili olmuştur. Bu yüzden kütüphanecilerin, kütüphane kaygısı hakkında yeterli bilgiye sahip olmayarak söz konusu davranışları sergilediği ve öğrenciler üzerinde soğuk bir algı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

- Duygusal nedenler, kütüphane kaygısının var olup olmadığının anlaşılması adına ölçülmesi gereken en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle kütüphane kaygısının duygusal nedenlerle ilgili boyutunun ortaya çıkarılması adına ankete katılan öğrencilere 10 görüş yöneltmiştir. Bu görüşlerin içerisinde kütüphane kullanım bilgisizliğinden kaynaklanan çekince duygusu ve kütüphanenin öğrenciler için eğitim hayatlarında ne anlam ifade ettiğini tespit etmeye yönelik görüşler yer almaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde ankete katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun duygusal nedenlerden ötürü kütüphane kaygısı yaşamadığı ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu öğrencilerden bazılarının duygusal nedenlerden ötürü kütüphane kaygısını yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bazı öğrenciler, ankete katılım sağlayan öğrenciler arasında az bir oranı oluştursa da kütüphane kaygısının varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Özellikle kütüphaneyi yardım için aramaktan çekinen ve kütüphane kullanım bilgisizliğinden utanan öğrencilerin olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo 5). Ayrıca bu konuda kütüphane kaygısı yaşayan öğrenciler arasında bölüm bazında çok büyük farklılıklar tespit edilmemiştir.
- Kütüphane kaygısının mimari nedenlerine bağlı etkilerinin tespit edilmesi açısından ankete katılan öğrencilere mimari nedenlerle ilgili beş görüş yöneltmiştir. Bu görüşlerin içerisinde kütüphane mimarisinin büyüklüğü, estetik algısı, güvenli olması ve rahatlık konuları yer almaktadır. Anket sonucunda elde edilen veriler neticesinde öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun mimari nedenlerden ötürü kütüphane kaygısı yaşamadığı tespit edilmiştir. Özellikle “kütüphanede bulunmayı seviyorum” ve “kütüphanede kendimi güvende hissediyorum” görüşlerine verilen olumsuz yanıtların oldukça az olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak öğrencilerin %25,5’i kütüphanede bulunan fiziksel imkânları yeterli bulmadığını ve %23,3’ü kütüphane mimarisini estetik bulmadığını belirtmişlerdir. Bu konuda kaygı duymasalar da söz konusu öğrencilerin ilgili görüşlerde memnuniyet düzeylerinin az olduğu ortaya çıkmaktadır. Kütüphanenin fiziksel yapısıyla ilgili görüşlerde öğrencilerin çoğunlukla kararsız olduğu görülmüştür. Bunun temel sebebinin eğitime yeni başlayan öğrencilerin salgından kaynaklanan okul ve kütüphaneyi fiziksel anlamda hiç görememiş olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte yüksek lisans öğrencilerinin ders yoğunluğunun lisans öğrencilerine göre daha az olması ve tez yazım süreçlerinde okul kullanımlarının daha az olmasının,

mimari ile ilgili nedenlerden ötürü kaygı duymalarında sebep olmadığı değerlendirilmektedir.

- Kütüphane kullanımında gereken bazı teknik bilginin yetersizliğine bağlı yaşanan kütüphane kaygısının ölçülmesi adına ankete katılan öğrencilere 8 görüş yöneltmiştir. Kütüphane web sayfası, veri tabanları kullanımı, kütüphaneler arası ödünç verme, uzaktan erişim gibi unsurları içeren bu görüşler neticesinde öğrencilerin diğer faktörlere göre ciddi bir oranda teknik bilgi konusunda sıkıntı yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle kütüphaneler arası ödünç verme biriminden yararlanmada öğrencilerin %43,2'si konuyla ilgili bilgisiz olduklarını belirtmişlerdir. Kendileri için hangi veri tabanlarının önemli ve öncelikli olduğu konusunda bilgisiz olan öğrencilerin ankete katılan öğrencilerin %34,2'sini oluşturduğu tespit edilmiştir. Kütüphane web sayfasını karışık bulanların oranı ise %24,6'dır. Ayrıca veri tabanlarını kullanma konusunda ve veri tabanlarına uzaktan erişim konusunda öğrencilerin yeterince bilgi sahibi olmadığı anlaşılmıştır (Bkz. Tablo 7). Kütüphanede ihtiyaç duyulan materyalleri bulma konusunda ve kütüphaneyi araştırma için kullanmada rahat olma konusundaki olumsuz görüşlerin (sırasıyla %26,2 ve %15,4), teknik bilgi yetersizliği konusundaki olumsuz görüşlere göre daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle elde edilen bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğunun teknik bilgi faktöründe yaşanan olumsuz durumlar nedeniyle kütüphane kaygısı yaşamadığı anlaşılmaktadır. Ancak bazı öğrencilerin teknik bilgi konusundaki yetersizliği açıktır ve bu durumun kütüphane kullanımına engel teşkil edebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili kararsız olduğunu belirten öğrencilerin de oldukça fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla öğrencilerin bilgisizliklerinin ortaya çıkmasından çekince duyabilecekleri düşünülmekte ve bu durumun kütüphane kaygısına zemin hazırlayabileceği ve öğrencilerin kütüphane kullanımını olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda konuyla ilgili daha ileri düzeyde araştırma yapılması gerektiği düşünülmektedir.
- Kütüphane kullanım bilgisi faktörüyle ilgili ankete katılan öğrencilere 6 görüş yöneltmiştir. Bu görüşler genel olarak kütüphanenin sağladığı hizmetlerden haberdar olma konusunu içermektedir. Bu doğrultuda ankete katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun kullanım bilgisine bağlı nedenlerden ötürü kütüphane kaygısı yaşamadığı anlaşılmıştır. Özellikle ankete katılan öğrencilerin %73,2'si “kütüphane hakkında yeni şeyler öğrenmekten zevk alıyorum” görüşüne olumlu yanıt verdiği görülmüştür. Ancak kütüphanede hangi kaynakların mevcut olduğunu bilmeyen öğrencilerin %27,5, kütüphane web sitesinin hangi hizmetleri sağladığını bilmeyen öğrencilerin ise %37 oranında olması araştırmada dikkat çeken bulgular arasındadır. Bu iki görüşe dair kararsız olan öğrencilerin oranları ise sırasıyla %23 ve %18,8'dir. Bu bulgular, ankete

katılan öğrencilerin büyük bir kısmı değil fakat önemli bir kısmının kütüphane kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu bilgisizliğin, öğrencilerin kütüphaneye olan yaklaşımları ve algıları konusunda bir kaygı yaşamalarına sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak kütüphane kullanım bilgisine ilişkin bilgi yetersizliği öğrencilerin kütüphane kullanımını etkilediği düşünülmektedir.

- Kütüphane kurallarına bağlı kütüphane kaygısının yaşanıp yaşanmadığını saptamak adına ankete katılan öğrencilere 5 görüş yöneltmiştir. Bu görüşler, kitap ödünç almada tanınan zaman sınırı ve ceza uygulaması, kütüphane çalışma saatleri vb. bazı kuralları içermektedir. Anket uygulamasından elde edilen veriler neticesinde öğrencilerin çoğunluğu kütüphane kuralları nedeniyle kütüphane kaygısı yaşamadığı ortaya çıkmıştır. Ancak öğrencilerden bazılarının söz konusu kurallardan memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kütüphane çalışma saatlerini yeterli bulmayan öğrenciler, ankete katılan öğrencilerin %44,5'ini oluşturmaktadır. Kütüphane çalışma saatlerinin 10.00-16.00 saatleri arasında sınırlandırılması salgının gerektirdiği bir zorunluktur. Ancak kütüphane binasından bağımsız bir girişe sahip olan çalışma salonunun kullanımı 07.30-19.30 saatleri arasında mümkündür. Bu durumda öğrencilerin ek çalışma salonunun çalışma saatleri hakkında bilgi sahibi olmadığı düşünülmektedir. Kitap ödünç almada borçlanma süresinin 30 gün olmasını kısa bulan öğrencilerin oranı ise %42,5'tir. Kütüphane kuralları hakkındaki görüşler için kararsız olan öğrencilerin de (en çok gecikmiş para cezasıyla ilgili görüş için %38,3 ile) oldukça fazla olduğu değerlendirilmektedir. Öğrencilerin kararsız olmalarında kütüphane kuralları hakkında yeterli bilgiye sahip olamadıklarının etkili olduğu düşünülmektedir. Kütüphane kuralları ile ilgili yetersiz bilginin de kütüphane kullanımı üzerinde olumsuz etkiye neden olduğu değerlendirilmektedir.
- Kütüphane kaygısının neden olabileceği faktörlerden kütüphanede bulunan kaynaklarla ilgili ankete katılan öğrencilere 4 adet görüş yöneltmiştir. Konuyla ilgili kitapların dil çeşitliliğini yetersiz bulan öğrencilerin yeterli bulan öğrencilere göre daha fazla olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 10). Kütüphanede bulunan internetin de yavaş olduğunu belirten öğrencilerin (%41,5) yavaş olmadığını belirten öğrencilere (%22) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Kütüphanedeki kitapları eski bulan öğrencilerin de eski bulmayan öğrencilere göre daha az olduğu anketten elde edilen bulgular arasındadır. Koleksiyonla ilgili görüşlerde kararsız olan öğrencilerin yine çok fazla olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda öğrencilerin kütüphane koleksiyonu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı değerlendirilmektedir. Bu durumda koleksiyonla ilgili olumsuz durumların öğrencilerin kütüphane kaygısı yaşamalarına sebep

olmadığı ancak kütüphane kullanımları üzerinde olumsuz yönde etki ettiği düşünülmektedir.

- Son olarak araştırma şartları ve kütüphane kullanımları salgın tarafından etkilenmiştir. Bu yüzden salgının kütüphane kullanımını etkilemesi hakkında öğrenci düşüncelerini ortaya çıkarmak adına anket formunda 3 görüşe yer verilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin %77'si salgının kütüphane ile olan bağlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Salgın süresince kütüphaneden sadece çevrimiçi yararlanmak zorunda olmaktan rahatsızlık duyan öğrencilerin (%41,8) rahatsızlık duymayan öğrencilere (%33,3) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kütüphane kullanımları zaten yetersiz olan öğrencilerin salgınla birlikte bu durumun daha da tetiklendiği ve kütüphaneden daha az yararlandıkları değerlendirilmektedir.

Araştırma sonucunda, öğrencilerde önemli bir farkla bilgi, duygusal ve mimari faktörler nedeniyle kütüphane kaygısı yaşamadığı saptanmıştır. Ancak söz konusu faktörler arasında bazı öğrencilerin az bir oranı oluştursa da kütüphane kaygısını yaşadığı tespit edilmiştir. Özellikle personel, erişim ve derme faktörleri için ise öğrencilerin en çok kararsız oldukları tespit edilmiştir. Verilen yanıtlarda öğrencilerin cinsiyeti ve kütüphane kaygı düzeyleri arasında ise anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Kütüphane kaygısını yaşayan öğrenci bölümleri arasında da çok büyük farklar tespit edilmemiştir. Kütüphane kaygısının, söz konusu öğrenciler üzerinde kütüphane kullanımlarının önünde engel oluşturduğu anlaşılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin en az duygusal nedenlere bağlı görüşler için olumsuz yanıtlar verdiği görülürken, en fazla ise kurallar ile ilgili görüşlere olumsuz yanıtlar verdikleri saptanmıştır. Bu durum ankete katılan öğrencilerin belirlenen faktörlerle ilgili memnun olmadıkları noktalar olduğunu ancak bu memnun olunmayan durumlardan ötürü ciddi boyutta bir kaygı duygusu yaşamadıklarını göstermektedir. Öğrencilerin ilgili faktörlere bağlı olumsuz görüşleri olmasına rağmen kütüphane kaygısı yaşamamaları, lisans tecrübesiyle beraber üniversite kütüphanelerini deneyimlemiş olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca ankete katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu kütüphane kaygısı yaşıyor olmasa da öğrencilerin lisansüstü eğitimde bulunmalarına rağmen kütüphane kullanım sıklıklarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun temel sebebinin ise kütüphane koleksiyonu (özellikle veri tabanları ve uzaktan erişim) ve kütüphane kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Genel olarak öğrencilerin kütüphane kullanımı konusundaki bilgisizliklerinden dolayı bir çekince duymadıkları anlaşılmaktadır. Ancak öğrencilerin önemli bir kısmının kütüphane kullanımıyla ilgili bilgilerinin yetersiz olduğu açıktır. Bu durum ve kütüphane kullanım sıklıkları ile ilgili veriler birlikte değerlendirildiğinde öğrencilerin bilgi eksikliğinin herhangi bir

kaygı taşımalarına sebep olmasa da kütüphane kullanımlarına olumsuz etki ettiği anlaşılmaktadır.

Birçok görüş için kararsızım yanıtını verenlerin de ciddi bir oranı oluşturduğu görülmüştür. Bunun sebebinin salgından kaynaklanan fiziksel kullanım engeline bağlı olduğu düşünülmektedir. Nitekim anket için iletişime geçilen bazı öğrencilerden “salgın olduğu için okula bile gidemiyorum ki kütüphaneyi kullanayım” şeklinde geri dönüşler alınmıştır. Bu noktada söz konusu öğrencilerin kütüphaneden çevrimiçi yararlanma hizmetlerinden habersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca öğrencilerin kararsız olmalarında, kütüphane hizmetleri konusunda yeterli bilgiye sahip olup olmama sorusunu akla getirmektedir. Bununla birlikte yine öğrencilerin kararsız olmalarında, çekimser davranarak bilgisizliklerinin açığa çıkmasını istememelerinden kaynaklandığı da düşünülmektedir. İlgili bazı sorularda bilgisizliklerinden rahatsız olmayan öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak bunun çevrimiçi anket uygulamasının beraberinde getirdiği dezavantajlardan biri olarak öğrencilerin samimi yanıtlar vermekten imtina etmiş olabileceği de göz önünde bulundurulması gereken unsurlardandır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında ve kütüphane kaygısına sebep olabilecek faktörler çerçevesinde, kütüphane kaygısının ortadan kaldırılması veya en azından hafifletilmesi ve öğrencilerin kütüphane kullanımlarını artırma konusunda geliştirilen öneriler aşağıda listelenmiştir:

- Kütüphanelerin yapımı planlanırken en başından sonuna kadar kullanıcıların kütüphane kaygısı yaşama ihtimalleri de unutulmamalıdır. Kullanıcıların birçok hizmete kolayca erişebileceği bir tarzda ve karmaşık bir yapıdan uzak, aynı zamanda da estetik olmasına dikkat edilmelidir. Bu noktada kütüphanenin iç tasarımına da aynı oranda dikkat edilmelidir. Günümüz kütüphane anlayışı doğrultusunda ve imkânlar dâhilinde kullanıcıların birçok (ibadethane, yemek, uyku vb.) ihtiyacını kütüphane binası dışına çıkmadan karşılayabileceği unsurlar ayrı ayrı düşünülmeli ve gerekli alanlar oluşturulmalı veya eklenme imkânı varsa eklenmelidir.
- Kütüphane içerisinde uygun yönerge ve tabelalar açıklayıcı ve okunabilir şekilde eklenmelidir.
- Binada meydana gelen olası bir hasar hemen tamir edilmelidir.
- Kütüphanedeki internetin hızlandırılması için gerekenler yapılmalıdır.
- Kullanıcılara kütüphanede bulunan teknik cihazların nasıl kullanılacağı konusundaki yönergeler daha okunabilir, net ve açıklayıcı formata dönüştürülmelidir. Bu konuda kütüphane web sayfasında önceden hazırlanmış videolar bulunmaktadır. Ancak söz konusu videolar sessiz ve hızlı bir akışa sahiptir. Videoların daha anlaşılır olması için sesli anlatım

tercih edilmeli, teknik cihazların tuşları daha net ve anlaşılır bir hızda gösterilmeli ve daha açıklayıcı olacak şekilde düzenlenmelidir.

- Her öğrenci grubu için (lisans ve lisansüstü) oryantasyon programı düzenlenmeli ve kullanıcılara kütüphane kullanımı hakkında detaylı bilgiler verilmelidir. Bu konuda lisansüstü öğrencilere çeşitli eğitim hizmeti sağlandığı bilinmektedir. Ancak söz konusu eğitim, içerikleri bir kez daha gözden geçirilerek adaptasyon sorunu yaşamaları daha yüksek olan lisans öğrencilerine de verilmelidir. Bunun için ise eğitimin, bilgi okuryazarlığına teşvik edici ve kullanıcıların bilgi arama davranışını etkin bir şekilde gerçekleştirebilecek nitelikte olmasına dikkat edilmelidir.
- Her yaştan insanın aktif kullandığı sosyal medyada (twitter, instagram) kütüphane resmî hesabı yer almalıdır. Açılan hesaplar aktif içerik paylaşımı yapmalı ve kütüphanenin kendisi ve hizmetleri hakkında güncel bilgileri duyurmalıdır.
- Kütüphane web sayfası daha sade planlanmalı ve içeriği gözden geçirilmelidir. Bu noktada kütüphane kuralları ile ilgili bilgilere web sayfasında yer verilmelidir. Kütüphanenin facebook sayfası olduğu bilinmektedir. Bu hesabın varlığı web sayfasında uzantı olarak verilmeli ve resmi olduğu kanıtlanmalıdır.
- Kütüphaneyi oluşturan beş temel unsurun tümü, kullanıcıya kaliteli hizmet sunabilmek adına bir arada bulunmak zorunda olan unsurlardır. Bu beş temel unsurdan biri olan personel, kullanıcılarla doğrudan ilişki kuran ve kullanıcılarla birlikte canlı yapıya sahip olan iki unsurdan biridir. Ayrıca kütüphane kaygısının önlenmesi konusunda somut adımlar atılabilecek en önemli unsurdur. Bu yüzden personelin kullanıcıda oluşturduğu algı, kütüphane kaygısı açısından da oldukça önemlidir. Bu bağlamda kütüphane yönetimi personelinin, kütüphane kaygısı konusunda bilgilendirmeli ve kullanıcıların kütüphane kullanımının önünde ciddi bir engel olduğu konusunda bilinçlendirilmelidir.
- Kütüphane yönetimi, personelinin kütüphane birimleri içerisinde uygun pozisyonlarda görevlendirmelidir. Örneğin özellikle kütüphane kaygısını göz önünde bulundurarak iletişim becerileri gelişmiş personelleri banko gibi kullanıcılar ile birebir iletişimi gerektiren birimlerde görevlendirmelidir.
- Her bir kütüphaneci kullanıcılarla iletişimde bulunurken üslubuna oldukça dikkat etmelidir. Kullanıcıların en basit soruları bile küçümsenmemeli aksine samimi, içten ve güler yüzlü bir şekilde cevaplanmalı kütüphanecilerin “soğuk” olduğu algısı ortadan kaldırılmalıdır. Bununla birlikte kullanıcıların soruları cevaplanırken

kullanıcıların sordukları soruyu zaten bilmeleri gerektiği hissiyatına kapılmalarına sebep olacak üslup ve tavırdan kaçınılmalıdır.

- Geleceğin kütüphanecileri olacak olan Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerine “kütüphane kaygısı” dersi verilmelidir. Bu doğrultuda öğrenciler, mesleklerine adımlarını atmadan kütüphane kaygısı konusunda bilinçlendirilerek görev alacakları kurumlarda bunun bilinciyle iletişim kurmalıdır.
- Mevcut kütüphane personeline, hizmet içi eğitim kapsamında kütüphane kaygısı konusunda bir eğitim verilmelidir.
- Öğrencilerin kütüphane kullanım istatistikleri sürekli takip edilmeli kütüphaneden yeterince yararlanmayanların en azından fakülte ve bölüm bazında tespiti yapılmalıdır.
- Yapılan tespitler neticesinde kütüphane kullanımını teşvik etmek amacıyla fakülte ve bölümler için ayrıca eğitimler verilmeli ve özellikle üniversiteye yeni başlayan öğrencilere kütüphane tanıtımları yapılmalıdır.
- Kütüphane kullanımını teşvik etmek amacıyla akademisyen ve gerekli paydaşlarla her zaman işbirliği içinde bulunulmalıdır.
- Kütüphanenin sürekli temiz ve düzenli olmasına dikkat edilmelidir. Bu konuda yaşanan malzeme eksikliği hemen giderilmelidir.
- Öğrencilerin kütüphane hakkındaki memnuniyet düzeyleri gerekli çalışmalar yapılarak belirlenmeli ve özellikle kütüphane kuralları konusundaki talepleri değerlendirilmeli ve imkânlar dâhilinde esnetilmelidir.
- Öğrenciler kütüphane koleksiyonu hakkında özellikle bilgilendirilmeli ve gerekli konu uzmanlığı hizmeti verilmelidir.
- Kütüphane koleksiyonu dil çeşitliliği açısından zenginleştirilmelidir.
- Kütüphane kaygısı konusunda kütüphanecilik camiasında farkındalık artırılmalı ve farklı kütüphanelerin kullanıcı sayılarını artırma konusunda farklı çözüm yöntemleri geliştirmeleri için teşvik edilmeli ve fikir alışverişi yapılması için iletişimde ve işbirliğinde bulunulmalıdır.

Araştırmada kütüphane kaygısı ve buna neden olan faktörlerin olumsuz etkileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Kütüphanelerin hizmet kalitesinin artırılması, kullanıcılar tarafından yaşanabilecek kütüphane kaygısının önüne geçilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu çerçevede kütüphane kaygısı konusunda farkındalığın artırılması ve daha ileri düzeyde araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmanın da kütüphane kaygısı konusundaki farkındalığı artırarak kütüphane kaygısı yaşayan kullanıcılara ulaşılmasında

yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Bu amaca ulaşıldığı takdirde kütüphane kaygısının etkileri azaltılmış ve kütüphaneden yararlanan kullanıcı sayısı artırılmış olacaktır.

Kaynakça

- Abdoh, E. S. (2021). Library anxiety among Omani and Saudi Arabian international students: A case study at The University of South Carolina, USA. *The Journal of Academic Librarianship*, 47(2), 102-305. doi: 10.1016/j.acalib.2020.102305
- Aktan, E. (2018). Sosyal medya ve sosyal kaygı: sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 11(2), 35-53. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/38276>
- American Psychological Association (2019). Anxiety. 9 Aralık 2019 tarihinde; <https://dictionary.apa.org/anxiety> adresinden erişildi.
- Anwar, M. A., Al-Kandari, N. M., ve Al-Qallaf, C. L. (2004). Use of Bostick's Library Anxiety Scale on undergraduate biological sciences students of Kuwait University. *Library and Information Science Research*, 26(2), 266-283. doi: 10.1016/j.lisr.2004.01.007
- Aziz, A., (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Ankara: Nobel.
- Bostick, S. L. (1992). *The development and validation of the library anxiety scale*. (Yayımlanmamış doktora tezi) Wayne State University, Michigan.
- Çelik, A., ve Uçak, N. Ö. (1993). Üniversite kütüphaneleri üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/598094>
- Gogoi, T., Singson, M., ve Thiyagarajan, S. (2021). Library anxiety among marginalized university students in northeast India. *Evidence Based Library and Information Practice*, 16(1), 25-45. doi: 10.18438/eblip29626
- Harnett, M. (2005). Did you say library anxiety? Part one. Erişim adresi: <http://sobibliotech.blogspot.com/2005/03/did-you-say-library-anxiety-part-one.html>
- Harnett, M. (2012). Did you say library anxiety? (Part 1 & 2). *Kniznica/BiblioTech*, 5, 12. Erişim adresi: https://digitalrepository.unm.edu/law_facultyscholarship/132
- Hayran, M. ve Hayran, M. (2018). *Sağlık araştırmaları için temel istatistik*. Ankara: Pelikan.

- Jiao, Q. G., Onwuegbuzie, A. J. ve Lichtenstein, A. A. (1996). Library anxiety: Characteristics of “at-risk” college students. *Library & Information Science Research*, 18(2), 151-163. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED416896.pdf>
- K-Lee F. & Joan C Bartlett, P. (2018). Fear at first sight: Library anxiety, race, and nova scotia. *Partnership: The Canadian Journal of Library and Information Practice and Research*, 13(2). doi: 10.21083/partnership.v13i2.4366.
- Kurulgan, M., ve Meriç, D. (2019). Üniversite öğrencilerinde kütüphane kaygısı: Anadolu Üniversitesi örneği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 1004-1033. doi: 10.33171/dtcfjournal.2019.59.2.13
- Lund, B. D., ve Walston, M. (2020). Anxiety-uncertainty management theory as a prelude to Mellon’s Library Anxiety. *The Journal of Academic Librarianship*, 46(4). doi: 10.1016/j.acalib.2020.102160
- Mellon, C. A. (1986). Library anxiety: A grounded theory and its development. *College and Research Libraries*, 47, 2, 160-165. Erişim adresi: <http://69f0c4a0ef237fa5b1b3cc7ca9e640bde575d444-ebscobhost.vetisonline.com/eds/detail/detail?vid=5&sid=262b9c5b-74fa-4455-b68e-f043b6e56635%40sessionmgr101&bdata=Jmxhbm9dHI2OZT1lZHMtbG12ZQ%3d%3d#AN=ISTA2101478&db=lxh>
- Onwuegbuzie, A. J. (1997). Writing a research proposal: The role of library anxiety, statistic anxiety and composition anxiety. *Library and Information Science Research*, 19, 5-33. doi: 10.1016/S0740-8188(97)90003-7
- Onwuegbuzie, A. J. ve Jiao, Q. G. (2000) I’ll go to the library later: The relationship between academic procrastination and library anxiety. *College and Research Libraries*, 61(1), 45-54. doi:10.5860/crl.61.1.45
- Ögel, Ü. (2013). *Kütüphane kaygısı: Bilkent Üniversitesi lisans öğrencileri üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Song, Z., Zhang, S. ve Clarke, C. P. (2014). Library anxiety among Chinese students: Modification and application of LAS in the context of Chinese academic libraries. *The Journal of Academic Librarianship*, 40(1), 55-61. doi: 10.1016/j.acalib.2013.10.014
- Świgoń, M. (2011). Library anxiety among polish students: Development and validation of the Polish library anxiety scale. *Library and Information Science Research*, 33(2), 144–150. doi:10.1016/j.lisr.2010.09.003

Van Kampen, D. J. (2004). Development and validation of the multidimensional library anxiety scale. *College & Research Libraries*, 65, 1, 28-34. doi: /10.5860/crl.65.1.28

Yılmaz, E. (2021). Etkin kütüphane kullanımı önünde büyük bir engel olarak kütüphane kaygısı: Genel bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(3), 371-416.

Atf için: (Makalenize aşağıda gösterildiği şekilde atf vermelisiniz)

Acartürk, R. ve Akkaya, M. A. (2022). Lisansüstü öğrencilerde kütüphane kaygısının kütüphane kullanımına etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 141-178. doi: 10.54558/jiss.1063837

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada 01.03.2021 tarih ve 457 sayılı Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları etik kurulundan gerekli izinler alınmıştır.

Yazar Katkıları: “Lisansüstü Öğrencilerde Kütüphane Kaygısının Kütüphane Kullanımına Etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği” başlıklı çalışmada yazar Rüveyda Acartürk, çalışmada fikir, tasarım, kaynaklar, malzemeler, veri toplama, analiz ve yorum, literatür taraması yazı ve yazan bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamıştır. Yazar Mehmet Ali Akkaya, çalışmada fikir, tasarım, kaynaklar, analiz ve yorum, literatür taraması eleştirel inceleme, yazı ve yazan aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

<https://dergipark.org.tr/pub/jiss>

Amerika Birleşik Devletleri’nde Başkanın Kararname Çıkarma Yetkisi

Özge Çelebi*

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, karşılaştırmalı anayasa hukuku verileri ışığında ABD’de başkanın kararname yetkisini ayrıntılarıyla ortaya koymak ve bu analiz ışığında, başkanlık rejimlerinde, başkanın kararname çıkarma yetkisinin anayasal çerçevesini çizmektir.

Yöntem: Açıklayıcı araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki saf başkanlık rejiminin özellikleri incelenerek, başkanın kararname çıkarma yetkisinin sınırları, derlenen Federal Yüksek Mahkeme’nin verdiği ilke kararlarına göre ortaya konulmuştur.

Bulgular: Makalede, Yüksek Mahkeme’nin başkanlık kararnamelerini, anayasal sınır, üst norm değeri, devredilmezlik ilkesi gibi ölçütler kapsamında denetlediğine ilişkin bulgulara varılmıştır.

Sonuç: Bu makalede, ABD’de başkanın kararname çıkarma yetkisinin doğrudan Federal Anayasa’da yer almadığı, bu yetkinin anayasal teamüller sonuca ortaya çıkarak, Yüksek Mahkeme içtihatlarına göre şekillendiği sonucuna varılmıştır. ABD’de Başkanın kararname yetkisi yasa gücünde olmayıp, Kongre’nin ilgili kararnameye vereceği destek ise, kararnamelerin düzenlenme ve uygulama alanında son derece etkili olmaktadır.

Özgünlük: Çalışmada, ABD Federal Yüksek Mahkemesi’nin, başkanlık kararnameleriyle ilgili günümüz literatüründe yürütülen tartışmalar bakımından öncü nitelik taşıyan ne tür görüşler öne sürdüğünü açıklığa kavuşturmaya yönelik incelemeler yürütülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Amerikan Başkanlık Sistemi, kararname yetkisi, yürütmenin düzenleyici işlemleri, hükümet sistemleri.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, ozgecelebi@karatekin.edu.tr

ISSN: 1309-3738

e-ISSN: 2791-9374

Çankırı Karatekin University Journal of Institute of Social Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss>

Executive Order Power of The President in The United States

Özge Çelebi *

Abstract

Purpose: The aim of this study is to reveal the presidential decree power in the USA in the light of comparative constitutional law data and to draw the constitutional framework of the president's power to issue decrees in presidential regimes in the light of this analysis.

Method: In the study, in which the explanatory research method was used, the characteristics of the pure presidential regime in the United States were examined, and the limits of the president's authority to issue decrees were revealed according to the principle decisions given by the compiled Federal Supreme Court.

Findings: In the article, it was found that the Supreme Court audited presidential decrees within the scope of criteria such as constitutional limit, upper norm value, and inalienability principle.

Implications: In this article, it is concluded that the authority of the president to issue decrees in the USA is not directly included in the Federal Constitution, and this authority is shaped according to the Supreme Court jurisprudence as a result of constitutional conventions. In the USA, the President's decree power does not have the force of law, and the support of the Congress to the relevant decree is extremely effective in the regulation and implementation of the decrees.

Originality: In the study, studies were conducted to clarify what kind of views the US Federal Supreme Court put forward in terms of the debates in today's literature on presidential decrees.

Keywords: *American Presidential System, executive orders, proclamations, political systems.*

* Assistant Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Law, Constitutional Law Department, ozgecelebi@karatekin.edu.tr

Received : March 25, 2022 Accepted: April 13, 2022
Type : Research

Giriş

Güçler ayrılığına dayanan klasik başkanlık rejiminde, yasama ve yürütmenin hem oluşumu hem de fonksiyonel yapısı birbirinden ayrıdır. Bu nedenle başkanlık rejimi, sert güçler ayrılığı olarak nitelendirilmiştir. Öte yanda, başkanlık rejiminde, yasama ve yürütme organları fonksiyonel olarak birbirinden tamamen kopuk bir yapıda değildir. ABD’de başkanlık rejimi, başkana verilen yetkiler karşısında, yasama organını çeşitli fren mekanizmalarıyla donatmıştır. Başka bir ifadeyle, sert kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir sonucu olarak başkan güç kayıtlamalarıyla sürekli karşı karşıyadır.

ABD saf başkanlık rejimine sahip olup, Dünya’daki en eski demokratik başkanlık rejimi olarak sınıflandırılmaktadır (Whittington, 2001, s. 2127). Latin Amerika ülkelerinde de yaygın bir şekilde görülen başkanlık rejimleri mevcuttur. Ancak Latin Amerika’da uygulanan başkanlık rejimleri ABD’deki başkanlık rejimlerinden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar özellikle başkanın anayasal yetkileri konusundadır. Dolayısıyla Latin Amerika’da uygulanan bu tür siyasal rejimler saf başkanlık tanımının dışında bırakılmaktadır. Saf başkanlık rejimi dendiğinde ABD’de uygulanan başkanlık rejimi ve ona ait özellikler incelenmelidir. Shugart’a (1993, s. 30) göre saf başkanlık rejiminde başlıca şu özellikler karşımıza çıkmaktadır: (i) seçmenler yürütmenin başı olan başkanı belli bir süreliğine seçerler, (ii) başkan kabinenin tüm üyelerini atama ya da aday gösterme (seçilmiş temsilciler meclisinin onayına tabi olmak kaydıyla) yetkisine sahiptir, (iii) yürütme için güven oylaması söz konusu olmayıp, meclisin feshi konusunda da herhangi bir hüküm yoktur. Ancak kanımızca bu özellikleri daha detaylı şekilde şöyle listeleyebiliriz:

- Hem devletin hem de yürütmenin başı olan Başkan, halk tarafından belli bir süreliğine seçilir.
- Yasama organı ve yürütme organının seçimleri birbirinden bağımsız olarak farklı zamanlarda gerçekleştirilir.
- Yasama ve yürütme organları karşılıklı olarak bağımsızdır, birbirlerinin görevine son veremez.
- Başkana karşı sorumlu olan kabine üyelerinin (sekreterlerin) tümü, doğrudan başkan tarafından atanır ve gerektiğinde görevlerine son verilebilir.
- İşlevsel bir ayrılığa sahip olan yasama ve yürütme organları, karşılıklı olarak çeşitli denge ve denetim mekanizmalarına sahiptir.

Sayıdığımız bu özelliklerin tümü ABD’de uygulanan siyasal rejim için geçerlidir. ABD dışında uygulanan başkanlık rejimlerinde bu özelliklerden bazılarının başkalaşıma uğradığı görülmektedir. Kongre ve Başkan arasındaki karşılıklı etkileşim araçları, ABD’deki Başkanlık rejimini fonksiyonel hale getiren hatta bunun da ötesinde gücün tek elde toplanmasını engelleyen

rasyonelleştirme unsurlarıdır. Zira ABD’deki başkanlık rejiminin “checks and balances (denge ve denetim)” kavramıyla özdeşleşmesinin sebebi budur. Başkan önemli yetkilere sahip olmasının yanı sıra, andlaşmalar, dış ilişkiler, atamalar ve bütçe gibi konularda sınırsız hareket serbestisine sahip değildir. Bu konularda aşağıda değineceğimiz gibi, özellikle Anayasanın 2. maddesinde yer verilen çeşitli kayıtlamalarla sınırlandırılmıştır. Ancak Başkanda Kongre karşısında veto gibi önemli bir yetkiye sahiptir. Veto edilen bir kanun, Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından yapılan oylamada üçte iki çoğunlukla tekrar kabul edilirse, bu takdirde Başkan tarafından yayımlanmak zorundadır.

Başkanın seçimi ve yetkilerine dair kurallar, Amerikan Anayasası’nın ikinci maddesinde yer almaktadır. Anayasa m. 2/1’de halk tarafından dört yıl için seçilecek olan Amerikan Başkanı’nın, adaylık koşulları, seçim usulü, başkanlık andı, başkanın görevini sona erdiren hallerde başkanlık makamına vekalet kısımları bulunmaktadır.

Anayasanın aynı maddesinin 2. fıkrasında ise başkana tanınan anayasal yetkiler yer almaktadır. Buna göre ABD Başkanı tüm Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetlerinin (faal hizmetlere çağrıldıkları takdirde) başkomutanıdır, Birleşik Devletlere karşı işlenmiş suçlarda (görevi kötüye kullanma suçları hariç) infazı erteleme ve af yetkisine sahiptir. Başkanın andlaşma yapma yetkisi vardır, ancak bu yetki Senato’nun tavsiye ve rızasıyla ve mevcut senatörlerin üçte ikisinin onayı ile kullanılabilir. Başkan’ın yürütme ve yargı alanında çeşitli atama yetkileri de mevcuttur. Buna göre Başkan, büyükelçileri, diğer diplomatik kişi ve konsolosları, Yüksek Mahkeme yargıçları ile bu Anayasa’nın öngörmediği ve yasalarla kurulacak Birleşik Devletleri makamları için bütün görevlileri önerme ve atama yetkilerine sahiptir. Ancak bu yetkileri kullanırken çeşitli kayıtlamalarla sınırlıdır. Başkan tüm bu atamaları, Senato’nun tavsiye ve rızası ile kullanabilir, Kongre ise uygun gördüğü alt düzeydeki görevlilerin atanmasını yasa ile, yalnızca başkana, mahkemelere ya da yönetim bölümlerinin başkanlarına verebilme yetkisine sahiptir. Zira Tsebelis, “veto oyuncusu” olarak siyasal rejimlerde tanımlanan kavramın, Amerikan Anayasası’ndaki kontrol ve denge mekanizmaları ile 18. yüzyıl (ve sonrasında)daki Anayasal metinlerden kaynaklandığını savunmaktadır (Tsebelis, 1995, s. 301).

Başkana tanınan anayasal yetkiler arasında en önemlisi dış ilişkiler alanındadır (Szilágyi, 2009, s. 308). Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi başkan, bu yetki yelpazesini tek başına kullanma hakkına sahip değildir. Zira başkan önemli karar almadan önce sekreterlerden oluşan kabinesine danışabilir, fakat bu hukuksal bir zorunluluk olmayıp, başkanın tek başına karar alma yetkisi de mevcuttur (Szilágyi, 2009, s. 309).

Başkana tanınan ve Birleşik Devletler Anayasası’nın ikinci maddesinin ikinci bölümünde sayılan yetkiler arasında, başkanın kararname çıkarma

yetkisi sayılmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık kararnamelemleri ampirizm sonucunda ortaya çıkmıştır. Siyasal gelişmeleri çerçeveleyen anayasal teamüller, mahkeme içtihatları ile şekillenmiş ve başkanlık kararnamelemleri, yukarıda sıraladığımız anayasal yetkiler arasında yer almasa dahi bugünkü mevcut kullanım alanına sahip olmuştur.

ABD'de Başkanın Kararname Yetkisinin Sınırları

Kararname çıkarma yetkisi, parlamenter rejimlerin yüzde ellisinde, yarı-başkanlık ve başkanlık rejimlerinin ise yüzde yetmişinde devlet başkanına tanınmıştır (Fallon, 2013, s.178; akt. Boyunsuz, 2017, s. 123). Elbette ki sayılan tüm siyasal rejimlerde devlet başkanının kararname çıkarma yetkisi zaruri değildir. Bununla birlikte, devlet başkanına kararname yetkisinin varlığı halinde bu yetki, her ülkede aynı anayasal çerçeve içerisinde de yer almayabilir.

ABD'de, Federal Anayasada devlet başkanının yasa gücünde kararname çıkarma yetkisi düzenlenmemiştir. Başkanın kararname çıkarma yetkisi, uygulamalar sonucu ortaya çıkmıştır. ABD'de başkan, kararname çıkarma yetkisini Anayasa madde 2 fıkra 3'te yer alan «federal kanunların sadakatle uygulanması (take care clause) yetkisinden almaktadır. ABD'de yasalar Kongre tarafından çıkarılırken, yürütme ise düzenleyici işlem yapma yetkisine sahiptir. Bu düzenleyici işlemlerin sınırları, özellikle olağanüstü dönemlerde tartışma yaratmaktadır. Son dönemde önceki başkan Trump'ın, izlediği göçmen politikaları ve bunlara yönelik çıkardığı kararnameler, yasamanın devredilmezliği ilkesiyle ilgili çok sayıda tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

En yalın anlamıyla başkanlık kararnamelemleri, yürütme organını yeniden düzenlemek, düzenleyici işlemleri değiştirmek, yasamanın uygulamasını şekillendirmek ve anayasal veya yasal otorite sınırları içinde politika yapmak için kullanılmaktadır (Mayer ve Price, 2002, s. 372). Başkanlar özellikle yeni seçildikleri dönemlerde, daha önemli kararnamelemler çıkarma eğilimindedirler ve bunun en önemli sebebi ise başkanların kendi kampanya destekçilerine verdikleri sözleri tutmak istemeleridir (Mayer ve Price, 2002, s. 376). Buna göre, göreve gelen yeni başkan, çıkaracağı kararnamelemler ile kendinden önceki kararnamelemlerden kaynaklanan uygulamaları tam tersine çevirebilmektedir.

Yasamanın devredilmezliği kuralı, ABD Yüksek Mahkemesi'nin içtihadıyla belirlenmiş olup (Wayman v. Southard 23 US 1 (1825) s. 42-48) bu durum “devredilmezlik doktrini” olarak adlandırılmaktadır. Düzenleyici işlemlerin yapılma gerekliliğinin nedeni Kongre'nin, idari organların uygulayacağı somutlukta yasaları yapma imkanının bulunmamasıdır (Fallon, 2013, s.178; akt. Boyunsuz, 2017, s. 123). Başkanın yetkisinin sınırları, mahkeme kararları ile biçimlendirilmiştir. Yüksek Mahkeme 1928'de verdiği başka bir kararında, yasamanın devredilmezliği ilkesinin makul ilkeler temelinde başkanı yetkilendirmeye engel olmadığına hükmetmiştir. (J.W.

Hampton, Jr & Co v. United States, 276 US 394) (Boyar, 2019, s. 8). Yine yasamanın devredilmezliği ilkesiyle ilgili belirleyici davalardan, Yakus vs. United States (1944) davasında Yüksek Mahkeme, Kongrenin yasama yetkisini belli bir alanda kullanabilmiş sayılması için, yasayla ilgili temel politikanın Kongre tarafından belirlenmiş olması gerektiği kararına varmıştır (Fallon, 2013, s.178; akt. Boyunsuz, 2017, s. 124).

1935'te çıkarılan Federal Kayıt Yasası'na (Federal Register Act) kadar, başkanlık kararnamelerinde herhangi bir numara verilmesi söz konusu olmayıp, kabinenin herhangi bir üyesi tarafından hazırlanan tavsiye kararının üzerine “onaylıyorum”, “onaylandı” ve “yapılsın” şeklindeki ifadelerin başkan tarafından yazılması ile oluşan bir teamül yıllarca sürdürülmüştür (Cash, 1963, s. 46). Federal Kayıt Yasası ile hem “executive order” hem de “proclamation”ların yayımı zorunlu hale gelmiştir. Bu iki düzenleyici işlem 1957 yılında Temsilciler Meclisi'nde kurulan bir komisyon ile (Committee on Government Operations) birbirinden ayrılmaya çalışılmış ve sonuç olarak “proclamation”ların af gibi konularda olduğu gibi, özel kişilere dönük etkiler doğuran işlemler olduğu sonucuna varılmıştır (Boyar, 2019, s. 17). “Executive order”ların şekil şartları ve yayımlanma esasları hususu ise ilk defa Başkan Kennedy döneminde, 1962 yılında çıkarılan bir kararnameyle ele alınmıştır (Exec. Order No. 11030, 27 Federal Register, 1962). Zira kararnamelerden sadece, başkan tarafından “genel uygulanabilirlik ve yasal etki”ye sahip olduğu belirlenen kararnameler yayımlanacaktır (Chu ve Garvey, 2004).

George Washington'dan itibaren başkanlar, “executive order” olarak tanımlanan belgeler yayımlamaya başlamıştır (Cash, 1963, s. 45). Buna göre, ilk “executive order”lar, kamusal arazilerin kullanımı, deniz fenerlerinin kurulması, arazi bölgelerinin / ofislerinin kurulması, kaldırılması ve transferi, kongrenin çıkardığı yasalara ilaveler getirmek amacıyla yapılmıştır. Sonraki başkanlık kararnamelerinin ise, yakıt, sinyalizasyon, kuş barınakları gibi çevresel konularda çıkarıldıkları görülmektedir (Cash, 1963, s. 44).

ABD'de “executive order” olarak nitelenen hukuki kavram, hem federal devletin başkanlık işlemlerini hem de federe devletin (governor) işlemlerini anlatmak için kullanılmaktadır (Boyar, 2019, s. 7). Başkanın işlemleri ise dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere ikiye ayrılmakta, dar anlamda “executive order” başkanın bu ad altında yaptığı işlemleri; geniş anlamda ise, başkanın yürütme organlarına yönelik biçimde bu organların çeşitli önlemler alması, çeşitli faaliyetlerden kaçınması, mevcut uygulamaları değiştirmesi, başkanın belirlediği kamu politikalarını hayat geçirmesi ya da yasaları uygulamalarını emreden düzenlemeleri oluşturmaktadır (Benzina, 2018, s. 485-516).

Başkanlık kararnamelerinin en yaygın kullanımı, Franklin D. Roosevelt tarafından 1930'ların başında gerçekleşmiş, bu dönemin ardından ise başkanlık kararnamelerinin kullanımında düşüş meydana gelmiştir.

Roosevelt döneminde çıkan kararname sayısı 3721 iken, onun hemen ardından göreve gelen Harry S. Truman döneminde 907 kararname çıkarılmıştır (The American Presidency Project). Son dönemlerde görev yapan başkanların kararname sayısına bakıldığında ise, Barack Obama 276, Donald J. Trump 220 ve Nisan 2022 itibarıyla hala görevde olan Biden ise 80 kararname imzalamıştır (The American Presidency Project). Başkanlık kararname, sayıca azaldıkları dönemde idari bir emir olmaktan çok yasama niteliğine sahip bir işlem türü olmaya başlamıştır, 1962'deki Barınmada Fırsat Eşitliği sağlamaya yönelik kararname, bu niteliksel değişimin önemli örnekleridir (Cash, 1963, s. 45).

ABD başkanları, kendilerine Kongre tarafından verilen bir yetki yasası olmadığı halde, iç savaş ve ekonomik kriz gibi olağanüstü durumlarda geniş yetkiler kullanmışlardır (Mayer, 2002, s. 52). Lincoln ve Roosevelt bu konuda öne çıkan örnekler olup, Başkan Lincoln'ün 1861'de ayrıcalıklı olarak yetkilerini iç savaşın başlamasının hemen ardından ve henüz Kongre toplanmadan önce kullanmaya başlaması da durumun en somut örneğidir (Mayer, 2022, s. 55). Ancak Kongre içinde partilerin çoğunluğunun desteğine sahip olan başkanlar, kısa sürede kendilerine hukuki dayanak oluşturacak yasaların çıkartılmasını sağlamışlardır (Sala, 1998, s. 256-257; akt. Boyunsuz, 2017, s. 124). Lincoln'ün ardından gelen diğer başkanlarda, onun kadar aşırıya kaçmamakla birlikte, Lincoln'ün açtığı yolu takip etmiş ve özellikle Kongre'nin hem acil durumları sona erdirmekteki kararsızlığından hem de bu acil durumlarda yürütmeye yetki devretme eğiliminden yararlanmışlardır (Fleishman ve Aufses, 1976, s. 12).

ABD'de başkanlık kararnameleriyle ilgili temel sorun, Yakus davasında Baş Yargıç Stone'un da belirttiği gibi (Yakus v. U.S 321 at 425), Kongre'nin iradesine uygun davranılıp davranılmadığının tespiti (Fleishman ve Aufses, 1976, s. 16). Zira Kongre, ancak o alandaki temel politikayı belirlemiş ise anayasaya göre yasama yetkisini kullanmış olacaktır (Fallon, 2013, s.178; akt. Boyunsuz, 2017, s. 124). Kongrenin iradesinin tespiti için Midwest Oil Company kararı, doktrinde önemli bir yere sahiptir (United States v. Midwest Oil Co., 236 U.S. 459 (1915)). Zira bu karar ile "rıza doktrini" (acquiescence doctrine) (Fleishman and Aufses, 1976, s. 16) olarak nitelendirilen içtihat ortaya çıkmış ve Kongre'nin iradesiyle ilgili ortaya çıkan sorunların çözümünde bu karar dayanak oluşturmuştur.

Söz konusu karara konu olan düzenleyici işlem, ABD'nin 27. başkanı William Howard Taft tarafından 1909 yılında çıkarılan bir "proclamation" dur. Proclamation olarak adlandırılan işlemlerde, geniş anlamda başkanlık kararnamesi olarak kabul edilmekte olup, pratikte başkanların af yetkisi gibi bireysel işlemlerde "proclamation" çıkardığı görülmektedir (Boyar, 2019, s. 17).

Davaya konu olan olayda, 1897’de petrol ya da diğer madeni yağlar bulunan kamu arazilerinin özel mülkiyete açılmasına izin verilmesine rağmen Başkan Taft, petrol rezervinin bitmesi üzerine bu arazilerin yeniden devlet arazisi statüsü kazanması için 1909 yılında bir düzenleyici işlem çıkarmıştır. Midwest Oil Company başvuru üzerine olayı inceleyen Yüksek Mahkeme, bu uygulamaya Kongre’nin sessiz kalmasını, rıza ve mutabakata eş değer tutmuştur (United States v. Midwest Oil Co., 236 U.S. 459 (1915), s. 236).

ABD’de başkanlık kararnamelerinin, çıkarıldıktan sonra da Kongre’nin yapacağı yasa ile hukuki dayanağa kavuşabilmesine olanak tanıyan karar ise, Hirabayashi davasıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Hirabayashi v. United States, 320 U.S. 81 (1943)). 19 Şubat 1942’de ulusal savunma kaynaklarının casusluk ve sabotajdan korunması amacıyla, Başkan Roosevelt 9066 sayılı kararnameyi imzalamış ve bu kararname Kongre tarafından çıkarılan 21 Mart 1942 tarihli yasa ile onanmıştır. Bu kararnameye göre, belirli askeri makamlara çeşitli yetkiler tanınarak 24 Mart tarihinde belirlenen askeri bölgelerde yaşayan sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve kararnameye dayanılarak alınan askeri kararlardaki sokağa çıkma yasağı sadece Japon asıllıları ve Japon asıllı Amerikalıları kapsamıştır (Fine, 1964: 196). Zira, 1941’de ABD’nin Japonya’ya savaş ilan etmesinin ardından, ABD olası saldırıların önüne bu şekilde alacağı önlemlerle geçmeye çalışmıştır. Ancak Japon asıllı bir Amerikalı olan ve Washington’da ikamet eden George Hirabayashi, hem sokağa çıkma kararına uymadığı hem de sivil kontrol merkezine rapor vermediği gerekçesiyle, Kongre yasasını ihlal etmekten suçlu bulunarak, üç ay hapis cezasına çarptırılmış ve dava Yüksek Mahkeme’ye taşınmıştır (Fine, 1964, s. 196). Yüksek mahkeme, uygulamanın hem Anayasal düzenleme ile korunan ayrımcılık yasağına aykırılık oluşturduğu hem de ilgili kararname ve Kongrenin çıkardığı yasanın Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasını incelemiştir. 21 Haziran 1943 yılında verilen karara göre, kararname ve ilgili yasa, Anayasa tarafından Başkan ve Kongre’ye verilen savaş konusundaki yetkilerin meşru bir uygulaması olup, ABD’nin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle uygulamanın sadece Japonları kapsadığına ilişkin ayrımcılık yasağı iddiası da mahkeme tarafından reddedilmiştir. Kararın doğurduğu önemli sonuç ise, yürütmenin eyleminin yasamanın desteğine sahip kabul edilmesidir. Böylelikle kararname çıkarıldıktan sonra yürütme, yasama organı tarafından yetkilendirilebilecektir.

Lincoln ve Roosevelt’in olağanüstü durumlarda kullandığı kararname yetkilerini bir kenara koyacak olursak, özellikle 1949-1999 yılları arasında yapılan incelemelerde, başkanların önemli politika değişikliklerini gerçekleştirmek ve diğer siyasi aktörlere çeşitli sinyaller göndermek için kararnamelere güvendikleri ortaya çıkmaktadır (Kenneth ve Price, 2002, s. 367). Bu konuda Neustadt’ın ortaya attığı doktrin dikkat çekicidir. Buna göre, başkanlık gücü aslında “ikna etme gücü” olup başkan diğer siyasi aktörlerle uyumu sağlamak için, stratejik pazarlık becerilerine güvenmek zorundadır

(Kenneth ve Price, 2002, s. 370). Buna göre, bu durumun nedeni başkanlık otoritesinin sınırlı oluşu ve ikna edici siyasi liderliğin kullanımının zorunlu hale gelmesidir.

Başkanlık kararlarındaki en dikkat çekici karar ise Truman döneminde yaşanmıştır. Bu kararın diğerlerinden öne çıkmasının nedeni, Yüksek Mahkeme'nin kararları konusunda öncekilerden farklı bir içtihat ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Truman 1952'de çıkardığı 10340 sayılı kararnameyle, Ticaret Bakanı'na çelik fabrikasının başındaki kimi şirketlere el koymasını sağlayan bir yetki vermektedir, ancak bu kararnamenin anayasaya aykırı olduğu iddiası ile Youngstown Sheet & Tube Company Yüksek Mahkeme'ye başvuruda bulunmuştur (Youngstown Sheet & Tube Co. v. Sawyer, 343 U.S. 579, (1952)). Esasında bu kararnamenin temelinde, Başkan Truman'ın ulusal savunmayı tehlikeye atacağı düşüncesiyle o esnadaki çelik grevini önleme fikri yatmaktadır (Corwin, 1953: 55). Kongre tarafından daha önce çıkarılan 1947 Taft-Harley Yasası, 1948 Seçici Hizmet Yasası ve 1950 Savunma Üretim Yasası ile grevleri yasaklama yetkisi verilmiş olmasına rağmen ilgili kararnameyle ise fabrika yönetimine el koyulmasına olanak sağlayan bir düzenleme söz konusudur ve buna olanak sağlayan yetki, Başkan tarafından Ticaret Bakanına verilmiştir (Corwin, 1953, s. 55-56). Çelik şirketleri çözümü Ticaret Bakanı'na dava açmakta bulmuş ve mahkeme bunun üzerine ilgili kararını vermiştir. Buna göre, ilgili kararname açıkça Anayasaya aykırı olup, kullanılmaya çalışılan güç kanun yapma gücüdür. Mahkeme ilgili kararında başkanın böyle bir yetkiyi kullanabilmesini, ancak Anayasa tarafından kendisine tanınmış olması ya da Kongre tarafından yetkilendirilmiş olması şartına bağlamıştır.

Youngstown Sheet & Tube Company kararı, yargıç Robert H. Jackson'un Başkanlık yetkisinin sınırlarını belirlemek açısından yaptığı üçlü test için açısından da oldukça önemlidir. Jackson'a göre:

(1) Başkan, kongrenin açık veya zımni bir yetkilendirmesine uygun hareket ettiğinde, yetkisi maksimumdur. Çünkü bu yetki hem kendi yetkisini hem de kongreninkini içerir.

(2) Başkan, kongrenin yetkilendirmesi olmaksızın sadece anayasal yetkilerine dayanarak bir kararname çıkarıyor ise, yetki dağılımı belirsiz olduğundan, Başkan ve Kongre müşterek (yarışan) yetkilere sahiptir.

(3) Başkan, kongrenin açık veya zımni iradesi ile bağdaşmayan kararnameler yaptığında, gücü en düşük seviyededir, çünkü o zaman sadece kendi anayasal yetkilerine güvenebilir (Coppes, 2019, s. 2).

19. yüzyılda Kongre'nin kanun gücünü tanımlayan Amerikan yargısı, 20. ve 21. yüzyılda da başkanın kararname yetkisi nedeniyle yaşanan uyuşmazlıklar konusunda uygun bir çerçeve bulmaya çalışmıştır. Ancak başkanın kararname çıkarma yetkisi konusundaki belirsizlikler, günümüzde

de varlığını sürdürmektedir. Kanımızca bu uyuşmazlığın çözümü, Fleishman ve Aufses'in (1976, s. 45) yaklaşık yarım asır önce kaleme aldıkları eserlerinde vurguladıkları gibi, anayasal ilkelere dönüş ve bunun sonucu olarak kararname için getirilecek katı düzenlemelerde yatmaktadır.

Sonuç

Saf başkanlık rejiminin tek modeli olarak kabul edilen ABD uygulamasında, başkanın kararname yetkisi doğrudan Federal Anayasada düzenlenmemiştir. Bu yetki uygulamalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak kararname anayasal dayanağını, başkanın Kongre'nin çıkardığı "yasaları sadakatle yorumlama"sı hükmü oluşturmaktadır. Başkan çıkardığı kararnamele sınırsız düzenleme yapma yetkisine sahip değildir. Başkanlık kararnamelelerinin sınırları 19. yüzyıldan bu yana Yüksek Mahkeme'nin içtihatlarıyla şekillenmiştir. Zira iki yüz elli yıla yakın uygulama alanı bulan Başkanlık rejiminde, tüm erklerin görev alanı öngörülenin üzerinde genişlemiştir. Federal Yüksek Mahkeme, yasama ve yürütmeyi denetleyen ve dengeleyen ciddi bir kontrol organına dönüşmüştür.

Yüksek Mahkeme içtihatlarında görüldüğü üzere, Başkanlık kararnameleleri anayasal ve yasal yetkiden kaynaklanmalıdır. Bu nedenle her ne kadar göreve gelen başkanlar kendi politikaları uyarınca kararname yetkilerini kullansa da bu kararnamelelerin esas kalıcılığını sağlayan husus Kongrenin çıkardığı yasalardır. Zira bir Başkanın yaptığı kararname işlemi, bir diğer Başkanın kararnamesi tarafından değiştirebilmektedir. Yüksek Mahkeme'nin içtihatları doğrultusunda, Kongrenin başkanlık kararnameleleri için vereceği yetki, doğrudan olabileceği gibi, rıza doktrini çerçevesinde dolaylıda olabilmektedir. Ötesi, Kongre içinde partilerin çoğunluğunun desteğine sahip olan başkanlar, kısa sürede kendilerine hukuki dayanak sağlayacak yasaların çıkartılmasını da sağlamaktadırlar. Olağan dönemlerde yürütme organının yetki çerçevesi içinde kararname yetkisini kullanan başkanların, olağanüstü dönemlerde yasama organının görev alanına giren konularda da kararname çıkarma konusundaki uygulamaları görülmektedir. Amerikan tarihinde bunun en somut örnekleri, iç savaş zamanında Abraham Lincoln ve ekonomik kriz zamanında Franklin Roosevelt döneminde görülmüştür.

Başkanlık kararnameleleri günümüzde ABD'de hala tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. 19. yüzyılda Yüksek Mahkeme'nin "yasama yetkisinin devredilmezliği" ilkesi hususunda ortaya çıkardığı tüm içtihatlarla rağmen, göreve gelen Amerikan başkanları popülist nedenlerle ve kampanya destekçilerinin istediği yönde kararnameleler çıkarmaya devam etmektedir. Bu konudaki en işlevsel çözüm yolu, başkanın kararname yetkisini kayıtlayacak anayasal düzenlemelerdir. Zira böyle bir yöntem sadece Kongrenin değil, başkanın da güçlü bir yapıya kavuşmasını sağlayacak ve başkanın Kongreyi ikna etmesine yönelik doktrini de ortadan kaldıracaktır.

Kaynaklar

- Benzina, S. (2018). *Les executive orders du président des États-Unis comme outil alternatif de législation. Jus politicum. Revue de droit politique, 21*. Erişim adresi: <http://juspoliticum.com/article/Lesexecutive-orders-du-president-des-Etats-Unis-comme-outil-alternatif-de-legislation-1239>
- Boyar, O. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve “Executive Orders”: Karşılaştırmalı gözlemler. *Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yürütme Sempozyum Bildiri Kitabı*, Marmara Üniversitesi Yayınları, 862, 15-28.
- Boyunsuz, Özsoy Ş. (2017). *Dünyada başkanlık sstemleri*. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Cash, R. B. (1963). Presidential power: Use and enforcement of executive orders. *Notre Dame Law Review, 39*(1), 44.
- Chu, V. S., ve Garvey, T. (2014). Executive orders: Issuance, modification, and revocation, 2-9. Erişim adresi: https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/78992/CRS_Executive_Orders.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Coppess, J. (2019). Changing the rules: Reviewing agency authority to rewrite regulations, *Part I. Farmdoc Daily, 9*(156).
- Corwin, E. S. (1953). The steel seizure case: A judicial brick without straw. *Columbia Law Review, 53*(1), 53-66.
- Fallon Jr, R. H. (2013). *The dynamic constitution: an introduction to American constitutional law and practice*. New York: Cambridge University Press.
- Fine, S. (1964). Mr. Justice Murphy and the Hirabayashi Case. *Pacific Historical Review, 33*(2), 195-209.
- Fleishman, J. L. ve Aufses, A. H. (1976). Law and orders: The problem of presidential legislation. *Law and Contemporary Problems, 40*(3), 1-45.
- Mayer, K. (2002). *With the stroke of a pen: Executive orders and presidential power*. Princeton: Princeton University Press.
- Mayer, K. R. ve Price, K. (2002). Unilateral presidential powers: Significant executive orders, 1949-99. *Presidential Studies Quarterly, 32*(2), 367-386.
- Metcalf, L. K. (2000) “Measuring presidential power. *Comparative Political Studies*”. 33(5), 660-685.
- Nomer, M. (2013). *ABD başkanlık sisteminde başkanın yetkileri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Sala, B. R. (1998). In search of the administrative president: Presidential 'decree' powers and policy implementation in the United States. Executive decree authority. J.M Carey, M.S. Shugart (Ed.), *Executive decree authority* (s. 254-73) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Shugart, M. S. (1993). Of presidents and parliaments. *East European Const. Review*, 2(30), 2-30.
- Shugart, M. S. ve Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. New York: Cambridge University Press.
- Szilágyi, I. M. (2009). Presidential versus parliamentary systems. *AARMS*, 8(2), 307-314.
- The American Presidency Project, Executive order. Erişim adresi: <https://www.presidency.ucsb.edu/statistics/data/executive-orders>
- Tsebelis, G. (1995). Decision making in political systems: Veto players in presidentialism, parliamentarism, multicameralism and multipartyism. *British journal of political science*, 25(3), 289-325.
- Whittington, K. E. (2001). Yet another constitutional crisis. *Wm. & Mary L. Rev.*, 43, 2093.

Atıf için:

- Çelebi, Ö. (2022). Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanın kararname çıkarma yetkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 179-190. doi: 10.54558/jiss.1093528

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.